

M. Ikram Chaghatai

GOETHE, IQBAL I ORIJENT

(Iqbal Academy Pakistan, 1999., 2003.: ova knjiga je nagrađena sa The National Presidential Iqbal Award za godine 1997.-99.)

S engleskog preveo: Nevad Kahteran

- Special thanks to the Iqbal Academy Pakistan for the copyrights and placet -

Sarajevo, 2008.

Johann Wolfgang von Goethe (1749.-1832.), najveći pjesnik i najsvestraniji genij njemačke književnosti, stekao je poziciju nezapamćenog poštovanja u književnosti i svjetskim intelektualnim krugovima.

Već od svoje mladosti, Goethe je ispoljavao živo zanimanje za Orijent, napose islamski Orijent. Ono je kulminiralo u obliku *West-östlicher Divan* („Zapadno-istočni Divan“), kojeg su mnogi učenjaci smatrali da je odmah do *Fausta*. U ovoj su knjizi poduzeti napori da se istaknu kreativni izvori ovog *Divana* i srazložno tomu korišteni su najrecentniji nalazi njemačkih germanista.

Zbog određenih historijskih razložnosti Goethe je ušao na južno-azijski potkontinent vrlo kasno i tradicija studija o Goetheu je ostala biti vrlo oskudna. Usprkos rijetkosti relevantnog materijala, neki tragovi o Goetheovim utjecajima na stvaralačke umove Potkontinenta, prije svih Allama Iqbala (umro 1938.), izneseni su na vidjelo.

Iqbal je prvi pjesnik islamskog svijeta koji je razumio Goetheove imaginativne moći i koji je bio duboko impresioniran njegovim simpatizirajućim stajalištem prema islamu i njegovom Poslaniku.

Iqbalov kreativni odnos s Goetheom je započeo još u mladosti i nastavio je da traje sve do posljednjih dana njegovog života. Pripovijest o ovom doživotnom kontaktu ispriповijedana je na temelju najautentičnije izvorne građe.

O autoru

Biran prvo kao istraživač na Odsjeku za historiju književnosti, Punjab Sveučilišta (Lahore), Ikram Chaghatai se potom pridružio Kolegiju za razvoj centralnog urdu (potom Znanstvenom kolegiju za urdu, Lahore) – znanstvenoj instituciji koja funkcionira pod Federalnim Ministarstvom za obrazovanje u Islamabadu – gdje sada radi kao generalni direktor.

Poznaje mnoge zapadnjačke jezike (napose njemački, engleski, francuski i holandski). Koristio je prestižne akademske stipendije u Njemačkoj, Francuskoj i Austriji, a također je učestvovao na međunarodnim konferencijama koje se tiču Južne Azije.

Prvi je pakistanski učenjak koji je dobio prestižnu nagradu „*Goldene Ehrenzeichen für Verdienste um die Republik Österreich*“ koju mu je uručio austrijski

federalni predsjednik, 1998.) za njegov naučni doprinos poticanju kulturnih odnosa između Pakistana i Austrije.

Kao istaknuti učenjak, stekao je međunarodnu slavu zbog svojih oštroumnih istraživanja, koja se protežu od ranog razdoblja urdu jezika i književnosti do historije orijentalnih studija na prostoru zemalja njemačkog govornog područja, a napose njegovih minucioznih studija o J. von Hammar-Purgstallu i dr-u Aloysu Sprengeru, dvojici eminentnih austrijskih orijentalista iz devetnaestog stoljeća.

Njegove druge knjige, objavljene u povodu 250. godišnjice Goetheovog rođenja, uključuju: *Iqbal i Goethe* (na engleskom i njemačkom), *Iqbal i Goethe* (urdu i perzijskom), te *Goethe kao znanstvenik* (urdu jeziku).

Ljubaznošću dr-a Muhammad Suhayl Umara, direktora Iqbal akademije u Lahoreu, Pakistan, donosimo u prijevodu na bosanski jezik njegovu kraću studiju Goethe, Iqbal, and the Orient, koja je kasnije uključena kao predgovor opsežnom svesku Iqbal and Goethe, pod naslovom „Bridging of East and West (Iqbal and Goethe)“, koju je također sabrao i izdao M. Ikram Chaghatai, unekoliko reduciranu i uz predgovor Annemarie Schimmel, Iqbal Academy Pakistan, 2000., str. 1-125.

Izvod iz Recenzija

M. Ikram Chaghatai, GOETHE, IQBAL I ORIJENT

(S engleskog preveo: NEVAD KAHTERAN, Sarajevo, 2008.)

Studija M. Ikrama Chaghataia pod naslovom *Goethe, Iqbal i Orijent* u prevodu Nevada Kahterana uzoran je primjer vrsne univerzitetske knjige. Djelo predstavlja izuzetno iscrpan i informativan filološki temelj za najrazličitija dalja istraživanja upravo stoga što je višestruko komparativno.

Tip duhovnosti, odnos prema nečemu što je kulturna udaljenost i različitost, otvorenost kulturološkog stajališta, egzistencijalna tjeskoba iz koje se želi „pobjeći“ u drugi i drugačiji svijet, odnos prema književnosti, kao i samo književno oblikovanje... sve su to bitni elementi koji dovode u vezu Goethea i Iqbala. Koncept čovjeka i univerzuma, prednost Ljubavi nad Intelektom, pohvala Ljubavi kao božanskoj snazi, demonsko u čovjeku, borba dobra i zla, vječiti san o besmrtnosti, ideja nad-čovjeka i brojne druge analogije pokazane su u ovoj studiji kao svojevrsna ogledalska igra. Goethe je u kontekstu svoje zamisli „svjetske književnosti“ cijelog života bio zagledan u orijentalne kulture i očaran njihovom ljepotom. Utoliko je njegovo djelo (ne samo *Zapadno-istočni Divan*) bitno doprinjelo razbijanju kolonijalnih, evropocentričkih viđenja Orijenta, naročito islamskih kultura Azije. Na drugoj strani, Iqbalovo veliko poštovanje prema takvom Goetheovom svjetonazoru usmjerilo ga je ka temeljitom izučavanju ogromnog opusa velikog evropskog klasika, ali i ka istraživanju brojnih radova napisanih o Goetheu u Evropi. Stoga nije slučajno da je u nekim svojim književnim djelima Iqbal slijedio pjesnički duh i stil *Divana*, a Ikram Chaghatai nam iscrpno i vrlo brižljivo opisuje ona ključna duhovno-poetička presijecanja dva autora. Goethe je, naprimjer, bio inspiriran Hafizom kada je čitao njemačke prevode perzijske poezije. Iqbal je jednako tako bio poštovatelj Hafiza kao pjesnika i nikada se nije oslobodio njegovog uticaja na planu pjesničke dikcije. I za Goethea i za Iqbala Hafiz je bio inspiracija za romantičarsku imaginativnost; Goethe se smatrao njegovim blizancem, dok je Iqbal razmišljao o obitavanju Hafizove duše u njegovom tijelu. U jednoj od svojih poema koja je naslovljena *Jalal i Goethe*, Iqbal zamišlja susret Goethea sa Rumijem, susret prilikom

kojeg Goethe Rumiju govori odlomke iz svog *Fausta*. U ovom nebeskom susretu Iqbal je pomirio dva velika duha Istoka i Zapada, ali i dvojicu ljudi koji su više od bilo koga drugog uticali na njega kao mislioca i kao umjetnika.

U najkraćem, mogli bi se reći da studija autora M. Ikrama Chaghataia *Goethe, Iqbal i Orijent* može biti inspirativna i onima koji od ovakvog djela traže činjeničnu i bibliografsku iscrpnost, i onima koji književnosti prilaze primarno teorijski i kulturološki, ali i onima kojima je stalo do komparacija na umjetničko-esteskom planu. Smatram da bi objavljivanje upravo ovog djela predstavljalo izvrstan doprinos oživljavanju izdavačke djelatnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Stoga svesrdno preporučujem prevod Nevada Kahterana za objavljivanje.

Prof. dr. Muhamed Dželilović

Recenzija knjige M. Ikrama Chaghata

GOETHE, IQBAL I ORIJENT

Knjiga pod gornjim naslovom predstavlja zanimljiv prilog komparativnom istraživanju dviju duhovno-kulturnih paradigmi, Istoka i Zapada, utjelovljenim u djelu i dijalogu Goethea i Iqbala. Potreba za takvim istraživanjem svoje kulturne i kulturno-političke razloge ima u činjenici da – u kontekstu proturječnih konstelacija suvremenih globalizacijskih procesa koje obilježavaju suprotstavljene tendencije: univerzaliziranje potrebe za dijalogom i komunikacijom, ali istovremano i oštrim napetostima, sukobima i nerazumjevanjima motiviranim igrama moći, dominacije i podčinjavanja – sistematsko otvaranje novih procesa učenja, otvaranja i posredovanja različitih kulturnih svjetova, predstavlja jedinstven izazov epohi u kojoj živimo, odnosno, zadaću opsežnog, dugotrajnog i sadržajnog istraživanja sadržaja i jezika različitih kulturnih i duhovnih konstelacija. To je ujedno i kulturna ali i specifična znanstvena zadaća, koja podrazumijeva kompleksne kompetencije znanja.

U tom kontakstu treba razumjeti i ovu knjigu koja obavlja zadaću posredovanja i otvaranja. Knjiga se fokusira na odnos Goethea i Iqbala - oba sa kapitalom vlastitog stvaralaštva i ugleda u svojim i u svjetskim kulturama, ali posebno s obzirom na realizaciju uzajamnog interesa i prakse dijaloga koja je dosegla status uzora.

Sadržajno gledano, knjiga akribično predstavlja život i djelo obje velike kulturne i umjetničke personalnosti. Opremljena je valjanim znanstvenim instrumentarijem, - a svoju atraktivnost crpi iz činjenice da otvara nešto kao razmjenu pogleda iz dviju različitih perspektiva koje se ne razilaze nego se susreću u zajedničkim tačkama i temeljnim uvjerenjima.

Premda je povijest recepcije i interpretacije Goetheove djela dugotrajna, kompleksna i gotovo i nepregledna, ova knjiga nevelikog obima – u formi neke vrste kompendija – predstavlja zanimljivo otvaranje još jedne perspektive u odnosu na velike kulturne, kulturno-političke i kulturno istorijske teme i može funkirati kao koristan prilog tim područjima istraživanja.

Stoga smatram da ovu knjiga zaslužuje publiciranje te je rado preporučujem za štampu.

S poštovanjem,

Prof. dr Sulejman Bosto

Sarajevo 17. 11. 2008.

Predgovor prevoditelja:

Goetheanska tradicija i Iqbalijati u Bosni i Hercegovini

Goetheanska tradicija kod nas je bila relativno slaba i gotovo je prepuštena zaboravu. Uzimajući u obzir da postoje novi aspekti intelektualnog odnosa između Goethea (umro 1832.) i Iqbala (umro 1938.), kao i to da ova godina predstavlja 70. obljetnicu Iqbalove smrti (a nakon već dva moja prijevoda: njegove doktorske disertacije, *Razvoj metafizike u Perziji*; te izvanrednog djela, *Iqbal: ilustrirana biografija*), zbilja je dobra prilika da napravimo doprinos sa bosanske strane u proučavanju ovih velikih mislitelja, uključujući čak i sada već blagopočivajuću Annemarie Schimmel (umrla 26. 1. 2003.), koja ih je nazvala *Zwillinge im Paradies* („blizancima u raju“).

Sami naslov „Iqbal i Goethe“ fascinirao je brojne učenjake i ljubitelje umjetnosti tijekom posljednjih decenija, budući da je Iqbal zbilja prvi i najistaknutiji interpretator Goetheove misli u islamskom svijetu i jedan od vodećih pluralističkih mislitelja prve polovice dvadestog stoljeća. Otuda potječe i sama moja zamisao o tome da na neki način familijariziram bosansko čitateljstvo kroz jedan prijevod između brojnih knjiga o duhovnim sličnostima između Iqbala i Goethea i istinski se nadam da će ovaj svezak naići na prihvatanje kod našeg čitateljstva te da će ih voditi boljem razumijevanju duboke, duhovne povezanosti između naših kulturnih naslijeđa, bilo onog istočnjačkog ili zapadnjačkog.

Čineći ovo, čitav korpus goetheansko-iqbalijanskih studija biće uveden bosanskoj publici, napose proučavateljima njemačkog jezika i književnosti na našem Filozofskom fakultetu u Sarajevu, a ovaj svezak od nekih stotinjak stranica biće vrijedno dodavanje sve više rastućem korpusu komparativnih studija koje će očito doprinijeti i boljem razumijevanju svjetske književnosti, kao i našem uzajamnom razumijevanju ovdje uključenih kulturnih tradicija triju zemalja (BiH, Njemačke i Pakistana) te samih interkulturalnih studija kao mega-trenda danas.

I kao što je to dobro znano, Muhammad Iqbal (1877.-1938.), koji je stekao svoj doktorat iz filozofije na Sveučilištu u Munchenu 1907. godine, i koji je bio duboko impresioniran Goetheovim kreativnim pristupom kulturnim tradicijama islamskog Istoka, kao renomirani pjesnik i filozof, bio je prva književna figura Istoka, koja je odgovorila

Goetheu svojim nadarenim pjesničkim sposobnostima i, na taj način, otvorila i pospješila proces razumijevanja između Istoka i Zapada. Otuda, sukladno ovom iskazu o njima - „Zwillinge im Paradies“ - krajnje je vrijeme da, pored već osnovane Iqbal katedre na FIN-u i vrlo ozbiljne ideje o osnivanju urdu lektorata ili katedre kod nas, pokrenemo i ideju organiziranja i Schimmel Memorial Seminara na našem Fakultetu jednako tako!), jer nesumnjivo je da bi nas ovi mislitelji (već spomenuti trio) mogli voditi postizanju cilja sadašnjeg modernog svijeta: „jedan svijet za sviju“, koji bi konačno položio temelje društveno-političkom i kulturološkom pluralizmu kod nas, bez obzira na žestoko raspravljane koncepte veće homogenosti ili heterogenosti kulture i druge očite zapreke u vođenju razgovora na relaciji Istok-Zapad.

Konačno, uz očekivanu potporu Goethe Instituta u Sarajevu, Pakistanske ambasade u Sarajevu, Iqbal akademije u Lahoreu, kao i matičnog Filozofskog fakulteta, istinski se nadam da ćemo prve primjerke ovog sveska imati već koncem ove ili početkom naredne godine i pored mojeg prenatrpanog programa u naznačenom smislu.

Unaprijed se radujući i željno iščekujući realizaciju ovdje pobrojanih projekata,

Nevad Kahteran

Mojmilo, 11. novembra 2008.

(na 58. godišnjicu Filozofskog fakulteta)

Predgovor

Postojeći korpus radova o Iqbalu i Goetheu obuhvaća stotine, ako ne i hiljade stranica na urdu, engleskom, perzijskom i njemačkom jeziku. Također, postoje manji prinosi i na drugim jezicima. Cjelokupni ovaj znanstveni korpus je u određenom smislu manjkav. Praznine u znanju o Iqbalu i ovom predmetu su čak i veće i brojnije. Djelatnici Iqbal akademije, planirajući svoj doprinos godini Goethea (1999.) razmišljali su da pripreme antologiju koja bi sabrala i predočila sve dostupne materijale po ovom pitanju i tako postavila novi temelj u području studija o Goetheu i Iqbalu. Vjerojatno je providonosno to što smo imali Muhammada Ikrama Chaghataija kao pridruženog profesora u to vrijeme na Akademiji koji nas je pomagao u našem omiljenom projektu uspostavljanja „Iqbal arhiva“. Djelomice na moje inzistiranje i, uglavnom, zbog svojeg silnog zanimanja za historiju njemačke orijentalne učenosti, on je prihvatio moju ponudu da surađuje sa nama. Nismo mogli naći bolje kvalificiranu osobu za ovu zadaću. Mnogi su članovi mojeg tima doprinijeli ovom projektu, međutim, najveće zasluge pripadaju Ikramu koji je unio brojne godine svoje jezičke izobrazbe, ozbiljno i vrlo brižno istraživanje po bibliotekama u Pakistanu i na Zapadu, napose u zemljama njemačkog govornog područja, te svoj predani rad na ovom području i otuda nam ponudio predivan uzorak učenosti, a pošlo mu je za rukom i da sabere brojne informacije koje predočavamo u popratnim svescima ove kratke rasprave (Zapravo, ovaj se projekat sastoji od dva sveska: Svezak I obuhvata engleske i njemačke materijale, dok Svezak II predočava urdu radove, kao i perzijski uzorak). Ovo djelo je skraćena verzija detaljne studije koju je sam Ikram sačinio odvojito od sabiranja i analiziranja materijala.

Osjećam se počašćenim da kažem da je Ikram učinio izvanrednu i dostojnu divljenja uslugu popunjavajući praznine u postojećim materijalima i ispunjavajući potrebu za traženim informacijama i pojašnjenjima.

Metod koji je usvojio za svoje istraživanje i analizu je prije srodniji Goetheovom savjetu negoli uobičajenoj metodologiji njegove discipline. Goethe je savjetovao: „Onaj koji želi da shvati pjesnika mora ići u zemlju tog pjesnika“. A pod „zemlja“ mi ne označavamo samo geografsku zemlju; prije svega, to je mentalni pejzaž, psihologija i duhovna zemlja njihovog bića.

Zauzvrat, Ikram nas odovodi na vrhove „zemalja“ ova dva velikana i, još važnije, tim područjima te zemlje za koje bi se moglo kazati da se presijecaju.

On započinje pribavljajući letimična zapažanja o golemom korpusu Goetheovih djela u njegovoj zapanjujućoj raznolikosti kako bi objelodanio njegovoj značaj kao eminentnog romanopisca, pisca drama, istaknutog filozofa, izvanrednog profesionalnog znanstvenika, uspješnog političkog administratora, poznatog arhitektu, briljantnog državnika, te ponad svega, njegovu krajnje ekspresivnu lirsku poeziju koja ga je učinila istinski besmrtnim. Potom se razjašnjava Goetheov odnos sa Istokom, budući da je pribavio suštinske uvide u Goetheov način razmišljanja i pomogao nam da razumijemo njegov omiljeni koncept *Weltliteratur* (svjetske književnosti), kao i njegove granice u pogledu dubokog razumijevanja metafizičke dimenzije islamskog svjetonazora i njegove vizije Zbiljnosti (Primjedba od njega može biti navedena kao reprezentativan primjer ovog pomanjkanja razumijevanja, ili prihvatanja metafizičke prirode islamske revelacije: „*Morao sam da naslikam u ovoj poemi sve učinke koji su proizveli na čovječanstvo napori genija, pripomognuti kroz resurse karaktera i nadarenosti – njihove uspjehe i razočaranja*“). Ikram je vješto istaknuo kanale kroz koje je Istok utjecao na Goethea. Skupa s njegovom snažnom privučenošću i intelektualnim inkliniranjima prema Orijentu, Goethe je jednako tako bio posve upućen u bogatu tradiciju zapadnjačkog orijentalizma. U ovom pogledu Ikram nam daje do sada nepoznate detalje o radovima i učenjacima koji su odigrali ulogu u formiranju Goetovog uma. Vjerojatno najznačajniji od ovih događaja koji su se izdešavali, jeste taj kada je „u ljeto 1814., njemački prijevod *Divan-i Hafiza*-a dospio u Goetheove ruke i koji je otvorio novi svijet za njega – svijet koji je nalik ogledalu reflektirao Goetheu sliku njegove vlastite situacije i u kojoj oba pjesnika dijele zajednička duhovna i moralna stajališta“. Ovo je bio početak doživotnog odnosa koji je imao dalekosežne posljedice kojima je Ikram posvetio čitav segment svoje studije.

Treći dio ove studije bavi se recepcijom Goethea na Istoku koja je započela još za vrijeme Goetheova života objavljivanjem engleskog prijevoda *Die Leiden des jungen Werthers* („Jedi mladog Werthera“) 1792. godine, a dosegнула je vrhunac u Iqbalovom odgovoru.

Četvrti dio je uvelike najznačajniji odjeljak ovog djela pošto tvori podrobniju studiju o Iqbalovim pismima i biografskim materijalima u pogledu njegovog odnosa

utjecaja-odgovora sa Goetheom koji se protezao tijekom četiri decenije njegovog života. Ovaj je dio primamljiv. On propituje određena stajališta koja su postala standardom u studijama o Iqbalu i pribavlja svježije uvide o brojnim aspektima ovog pitanja, kao što je odnos Goetheovog *Diwana* na Iqbalovu *Payam-i-Mashriq*, status *Diwana* u Goetheovim djelima, odsustvo Goethea iz djela *Javid Namah*, i td. Ovo poglavlje ne samo da je najbogatije po informacijama, već jednako tako je i najsnažnije po podacima.

Uz popratne sveske na urdu i engleskom, Ikramovo djelo je vrijedan prinos sve više narastajućem korpusu komparativnih studija koje doprinose boljem razumijevanju svjetske književnosti, kao i uzajamnom razumijevanju između različitih civilizacija.

Muhammad Suhayl Umar, direktor
Iqbal akademije Pakistan

IQBAL I GOETHE

Thomas Mann (1875.-1953.), njemački odbitnik Nobelove nagrade (1929.), izlažući rad „Goethe and Democracy“ („Goethe i demokracija“) u Kongresnoj biblioteci 2. maja 1949., iznio je sljedeću opasku: „dvijestotine godina nakon Goetheovog rođenja, stotinuisedamnaest nakon njegove smrti, čini se prikladnim da započnem predavanje o njemu ovom rečenicom: Nema ništa novo da vam kažem“¹. Protoklo je u međuvremenu pedeset godina i vrijeme je da proslavimo 250-tu obljetnicu Goetheovog rođenja diljem svijeta i ne možemo a da se ne složimo s onim što je Thomas Mann kazao 1949. godine. Opaska je dovoljno destimulirajuća ali, ipak, moramo dopustiti da su mnogi germanisti i poznavatelji književnosti napravili značajne prinose kako bi osvijetlili aspekte Goetheovog života i djela. Ličnosti poput Goethea nalik su okeanu koji ne predstavlja kušnju samo za pojedince, već i pred čitave generacije koje jednako tako istražuju njegove beskrajne udaljenosti i izvanrednosti. Goetheova postignuća nastavljaju da privlače ljude nalik gigantskom izazovu i ovo je, samo po sebi, vjerojatno obilan dokaz njegove besmrtnosti.

Goethe nikada nije prestao pisati, od svojeg djetinjstva pa do svoje smrti, a nakon što su ga glas i njegova osjetila izdali, počeo je da piše kažiprstom po pokrivaču koji je prekrivao njegova koljena. Goetheov golemi i raznoliki korpus je jedinstven fenomen. Veliko weimarsko izdanje njegovih sabranih djela sadržava 143 sveska formata oktava: 63 onog što bi ispravno moglo nazvati njegovih djela, 16 njegovih osobnih dnevnika, 14 znanstvenih djela i 50 pisama. Pored ovih, iza njega se vuče golema biografska literatura, kritike i komentari, više od bilo kojeg čovjeka u povijesti pisanja. Veliki *Grundriss zur Geschichte der deutschen Literatur*, koji je utemeljio Karl Goedeke, posvećuje u svojem trećem izdanju – od kojeg popis svesaka koji se bave Goetheom a koji su objavljeni između 1910. i 1913. – posjeduje više od 1500 stranica o Goetheovoj bibliografiji i samo njegovih djela². Nadalje, stogodišnjica i dvijestota godišnjica, u njemačkoj i inozemstvu,

¹ Literary Lectures. Izložena u: the Library of Congress, Washington: Library of Congress 1973., str. 87. „Goethe and Democracy“ Thomasa Manna, str. 87-108. Eseji Thomasa Manna. S njemačkog preveo H. T. Lowe-Porter. New York: Vintage Books, 1957. (uključujući članak o Goetheu).

² Karl Goedeke, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*. 3. izd., nastavio Edmund Goetze. vol. 4, pts. 2-4. Goethe Literatur, sabrao Karl Kipka. Dresden 1910.-1913, pp. 748; xvi, 826; iv, 321. Dodatak 3. izd., vol. 4, pt. 5. Carl Diesch i Paul Schlager: *Goethe-Bibliographie 1912.-1950*. Uredio Herbert Jacob. Berlin 1960., str. iv, 997.

uz ukazivanje na Goetheovo rođenje i smrt proizvele su obilnu literaturu o njemu, priznanje koje je on uvelike zaslužio³. Kako zadaća sažimanja obujma i Goetheovog raznolikog stvaralaštva unutar kratkog prikaza predstavlja nesavladive poteškoće, ovo nas sili da se zadovoljimo sa procjenom njegovog genija, djela i karaktera u općenitijim i razumljivijim pojmovima.

II

Goethe je bio eminentni romanopisac i dramatičar, istaknuti filozof, izvanredni profesionalni znanstvenik, uspješni politički administrator, poznati arhitekt i briljantni državnik. Međutim, ono što ga je učinilo istinski besmrtnim jeste njegova bogata ekspresivna lirska poezija. Iz bogatih i raznolikih Goetheovih književnih djela, njegov *West-östlicher Divan* („Istočno-zapadni Divan“ iza toga *Divan*) ističe se kao sjajno sumiranje njegove lirske poezije i mnogi su ga germanisti svrstali po značaju do *Fausta*.⁴

Goethe je poštovan u Njemačkoj kao polubožanstvo i izvršio je jednako snažan utjecaj na kultivirane klase čitavog svijeta. Jedan aspekt njegovog globalnog utjecaja bavi se Orijentom, napose islamskim Orijentom koje je eksplicite razaberi u svim poemama *Divana*. Na ovaj način, Goetheov most iz snova prema Orijentu je bijeg od starošću bremenite kompleksnosti, mučnog intelektualizma europskog svijeta, koji je preopterećen duhovnom i historijskom tradicijom i konačno ugrožen nihilizmom za svijet koji ne posjeduje predrasude, koji je neiskvaren, jednostavan i bezbrižne mladalačke energije. Nakon objavljivanja *Divana*, u Njemačkoj je osvanulo novo prosvjetljenje koje je željno pomoglo svaku zraku svjetlosti sa Istoka, i koje je počelo da slijedi stazu intuicije kao sredstvo za postizanje istine. Urađeno je nekoliko vrijednih istraživanja za skiciranje Goetheovih intelektualnih kontakata sa Orijentom i njegovog djelovanja u narastanju

³ Heinrich Düntzer: Zur Goethe's Jübelfeier Studien, zu Goethe's Werken. Elberfeld, 1849.; Goethe. Études publiées pour le centenaire de sa mort. Paris 1932.; Goethe centenary papers. Edited by Martin Schütze. Chicago 1933.; Festschrift zum 200. Geburtstag Goethes. Hrsg. von Eduard Castle, Wien 1949. (Chronik des Wiener Goethe-Vereins, 52/53, pp 74-80); 1749.-1949. Das Goethe-Jahr. The Goethe Year. Part 1-12, London 1949.; J. R. Becher: Der Befreier. Rede zur zweihundertsten Wiederkehr des Geburtstages von ...Goethe. Berlin (Ost) 1949.; Goethe bicentennial studies. Edited by Hubert Joseph Meessen. Bloomington (Indiana) 1950.; Kolloquium (ber Probleme der Goetheforschung. 31. Oktober bis 4. November 1960 in Weimar. Vorträge und Diskussionen. Weimar 1960. (Weimarer Beiträge. Sonderheft 1960., str. 917-1292).

⁴ “Er ist nächst dem ‘Faust’ das bedeutendste und zugleich persönlichste Werk des Dichters, aber der Nation ist er kein vertrauter Besitz.” (Goethe: West-östlicher Divan. Hrsg. und erl. von Ernst Beutler. Bremen 1956. Vorwort, str. ix).

'orijentalnog pokreta' u njemačkoj literaturi. U ovoj studiji je napravljen pokušaj da se dovedu u fokus dublji dojmovi Goetheovih djela, napose njegovog *Divana*, na književne tradicije južnoazijskog potkontinenta. Bez obzira na sve moguće napore, još uvijek imam hendikep zbog toga što ne mogu konzultirati najveći broj studija koje su pohranjene u bibliotekama, institucijama i akademijama koje su namijenjene samo za germanske i goetheanske studije Njemačke. Usprkos nedostupnosti relevantnog materijala, pokušao sam da ostarim pristup vrijednim istraživanjima koja su proveli istaknuti učenjaci kao što su: Konrad Burdach,⁵ Hans Heinrich Schaefer,⁶ Wolfgang Lentz,⁷ Ernst Beutler⁸ i Katharina Momsen⁹, koji su čitave svoje živote posvetili skiciranju Goetheovih književnih kontakata sa Istokom.

Orijentalna tradicija, uključujući islamski Orijent, uvijek je bila učinkovit element u Goetheovom književnom i duhovnom svijetu. Od vremena svojeg djetinjstva čini se da je bio privučen maštom i opisima istočnjačkog života te običajima Starog Zavjeta kojima je, kao što nam kazuje, dugovao „gotovo svo svoje moralno obrazovanje“.¹⁰ U svojoj ranoj mladosti, neki su drugi utjecaji proširili Goetheove horizonte koji su odvratili njegov pogled od Europe na udaljena područja, i kao rezultat on i njegova poezija su zadobili međunarodni značaj. Duboko impresioniran tadašnjim književnim znanjem,

⁵ Vidjeti Vorspiel, Bd. II, Halle 1926., str. 282-324, 375-401; Zur Entstehungsgeschichte des West-östlichen Divan. Berlin (East): Akademie Verlag, 1955.

⁶ Goethes Erlebnis des Ostens. Leipzig: Heinrichs, 1938; "Der Osten im West-östlichen Divan" (u: Goethe. West-östlichen Divan. Hrsg. von E. Beutler, unter Mitwirkung von H.H. Schaefer. Leipzig: Dietrich 1948. (1943.), str. 787-835).

⁷ Goethes Noten und Abhandlungen zum West-östlichen Divan. Hamburg, New York: Augustin, 1958.;

"Oriental Types of Literary Composition as described by Goethe", (u: Yearbook of Comparative and General Literature, 10 (1961.), str. 59-61. (vidjeti također Bio-Bibliographies des 134 Savants. Leiden: Brill 1979., str. 336-337).

⁸ West-östlicher Divan. Hrsg. u. erl., Bremen 1956.

⁹ Goethe und der Islam. Stuttgart 1964.; Goethe und die arabische Welt. Frankfurt/M.: Insel, 1988.

¹⁰ Vidjeti, Leo Deutschlander: Goethe und der Alte Testament. Frankfurt/M. 1923.; Hans von Schubert: Goethes religiöse Jugenentwicklung. Leipzig: Quelle und Meyer, 1925.; Gertrud Janzer: Goethe und die Bibel, Leipzig 1929.; Erich Franz: Goethe als religiöser Denker. Tübingen: Mohr, 1932.; Arnold Bergstrasser: "Goethe's view of Christ" (Modern Philology, XLVI (Feb. 1949.), str. 172-202); Peter Meinhold: "Die Konfessionen im Urteil Goethes" (Saeculum, Bd. 7, Jg. 1956., str. 79-106). (Raspravlja Goetheovo stajalište prema kršćanskim konfesijama i sektama. Bavi se njegovim zanimanjem za Hysistarijance, sinkretističku sektu iz Male Azije u 4. stoljeću n.e.); Encyclopaedia of Religion and Ethics. Ed. James Hastings, vol. vi, Edinburgh 1937., str. 306-310, članak Jamesa Lindsaya; Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. Bd. II, Tübingen: Mohr, 1958., cols. 1668-1675, članak F. Göttinga; Luz-Maria Linder: Goethes Bibelrezeption. Bern: Peter Lang, 1998.

Goetheovo zagovorništvo *Weltliteratur*-e (svjetske književnosti) postalo je jednim od njegovih najdražih koncepata, koji je imao za cilj unapređenje civilizacije kroz ohrabrivanje uzajamnog razmijevanja i uvažavanja – bilo kroz prevođenje, kritiku, ili pak stapanje različitih književnih tradicija.¹¹ Iako nije bio posve sklon prevalirajućem romantičarskom pokretu, Goethe je odobravao romantičarsku prijemčivost za strane književnosti i tražio je zblizavanje sa istočnjačkom kulturom.¹² Neki su se njemački romantičari okrenuli području indijske civilizacije. Godine 1808., pojavila se Friedrich Schlegelova rasprava, *Über die Sprache und Weisheit der Inder*, koja je po prvi puta otkrila novu znanost istočnjačkih drevnih vremena Njemačkoj¹³ i koja je vodila zanimanju za egzotične književnosti (kada je tamo postojala velika provala entuzijazma za oživljavanje i proširivanje izgleda njemačke pjesničke palete), i Goethe je pročitao ovu knjigu sa uživanjem, ali općenito nije volio indijske bogove i nazvao je indijsku religiju „suludom i monstroznom“. Unatoč tome, indijsko književno djelo, Kalidasova

¹¹ Goethe je ostao strogo privržen ovom pojmu svjetske književnosti gotovo sve do kraja svojeg stvaralačkog života. U dobi od 78, kazao je Johannu Peteru Eckermannu (179.2-1854.), svojem tajniku od 1823.:

“Ukoliko mi Nijemci ne budemo gledali izvan uskog kruga našeg okruženja, postaćemo lagan plijen cjepidlačkog shvaćanja. Zbog ovog razloga želim da pogledam unaokolo u strane narode, i savjetujem svakome da to čini. Nacionalna književnost sada nema važnosti, a epoha svjetske književnosti je nadohvat ruke i svako mora dati svoj doprinos da se ubrza dolazak ove epohe.”

(Conversations of Goethe with Eckermann and Soret. Preveo John Oxenford. London: Bell, 1879.).

¹² Fritz Strich: *Goethe und der Weltliteratur*. Bern: Francke, 1946. (Preveo na engleski C.A.M. Sym: *Goethe and World Literature*. London: Routledge 1949.); W.E. Mühlmann: *Pfade in die Weltliteratur*. Königstein: Athenäum, 1984., napose “Aufbruch nach Osten: Goethe...Künftiger *Divan*.-Rückert usw.”, str. 103-138; Hans Joachim Schrimpf: *Goethes Begriff der Weltliteratur*; Essay. Stuttgart 1968.

Književnost se Goetheu činila svjetskom tapiserijom, koja je isprepletana nitima različitog porijekla i koja je protegnuta preko svih naroda kao zajednička kreacija ljudskog duha.

Romantičarski pokret u Europi započeo je koncem osamnaestog stoljeća i njegov je cilj bio da dominira književnošću i mišljenjem tijekom prve polovice devetnaestog stoljeća. Pokret je okarakteriziran intenzivnim zahtijevanjem slobode i imaginacije, glorificiranjem individualizma, te melankolijom i sentimentalnom preosjetljivošću.

Ekstremni oblik ovog pokreta koji je poznat kao *Sturm und Drang* (Oluja i pritisak) postojao je u Njemačkoj nekoliko decenija i pronašao je izraz u velikoj erupciji književne aktivnosti. Označen je općenitim načinom pobune protiv konvencije i sputavanja svake vrste, neobuzdanošću i snažnim vjerovanjem u valjanost prirodnih emocija i osjećanja. U svojoj je mladosti Goethe pozdravljen kao lider ovog pokreta.

¹³ Usp. *The Aesthetic and Miscellaneous Works of Frederick von Schlegel (1772-1829)*. S njemačkog preveo E.J. Millington. London 1849., “On the Indian Language, Literature and Philosophy” (str. 425-526). Njemački izvornik je objavljen u Heidelbergu i smatran je prvim pokušajem u indo-njemačkoj lingvistici i proučavanju indijskih jezika i komparativne filologije.

Sakuntala ga je oduševila i pronalazimo njezine tragove u *Faustu* u „Prologu na sceni“.¹⁴ U svojoj ranoj mladosti, Goetheovo poznanstvo sa Johann Gottfried Herderom (1774.-1803.) produbilo je njegovo zanimanje za druge književnosti, napose u području poezije.¹⁵

Goetheovo doba i njegove brutalne zbiljnosti su ga također prisilili da pobjegne u svijet imaginacije. Napoleon je žario Europom i Goetheova vlastita domovina je također bila podjarmljena. On je bio duboko ojađen političkim trzavicama i osjećao je da više nije moguće slobodno disati pod tako ugnjetavačkim uslovima. Paralizirajući stres odveo je Goethea preko Europe na Istok i učinio je da pronade utjehu u širokom opsegu eskapističkog čitanja (bijegu od stvarnosti), putopisima po istočnjačkim regijama¹⁶ i knjigama koje se bave novim iskustvima.

¹⁴ U drugoj knjizi, Goethe je primijetio: “U *Sakuntali* pjesnik se pojavljuje u svojim najvišim funkcijama. Kao predstavnik najprirodnijeg uvjeta stvari, najljepšeg načina života, najčišćeg moralnog poduhvata, najvrjednijeg dostojanstva i najdostojanstvenijeg štovanja, on se prepušta običnim i smiješnim kontrastima.” (*The Maxims and Reflections of Goethe*. Preveo Bailey Saunders Bell. London: Rodwell 1893., str. 169).

Goethe je pročitao engleski prijevod *Sakuntale* kojeg je sačinio Sir William Jones (Calcutta 1789.); Vidjeti *Noten und Abhandlungen*, u: *Goethe's sämtliche Werke*. Bd. IV, Stuttgart 1857., str. 326-327. Za daljnje podatke vidjeti, Garland Cannon i Kerin R. Brine (eds.): *Objects of Enquiry*. The life, contributions, and influence of Sir William Jones (1746-1794). New York, London: New York Press, 1995. (Winfred P. Lehmann: “The impact of Jones in German-speaking areas”, str. 131-140, napose str. 134); Michael F. Franklin: *Sir William Jones*. (Writers of Wales). Cardiff: University of Wales Press, 1995.; Ibid. (ed.): *Sir William Jones: selected poetical and prose works*. Cardiff: University of Wales Press, 1995.; *Bulletin of the Deccan College Research Institute*, vols. 54-55 (1994.-1995.). Sir William Jones volume commemorating the bicentenary of his death. Pune: Deccan College, 1996. Također, vidjeti br. 67-72.

¹⁵ A. Gillies: “Herder and the preparation of Goethe’s idea of Weltliteratur” (u: *Publications of the English Goethe Society*, N.S., vol. ix, 1933.); *Herders Sämtliche Werke*. Hrsg. von Bernhard Suphan. Berlin 1877. ff., Bd. 14: “Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit”: 19 Buch, Kap. 4: “Reiche der Araber”, str. 425-428. Bd. 24, 356; *Adrastea* VII. 8. Aufsatz: “Morgenländische Literatur”. *Herders Werke*. Hrsg. von Heinrich Kurz. Kritisch durchgesehene und erläuterte Ausgabe. Bd. I, Leipzig-Wien: Bibliographisches Institut. “Nach morgenländischen Dichtern” (str. 259-261).

Herder je, kao učenjak, bio jedan od najnaprednijih umova ovog razdoblja i može se smatrati istinskim teoretičarem duhovnog preusmjerenja koje je postavilo osnove za njemačku klasičnu književnost. Boravio je u Strasburgu od septembra 1770. do aprila 1771., i u ovom je periodu je učinio da Goethe zbilja cijeni Homera, Shakespearea, Stari Zavjet i narodne pjesme, po prvi puta. Interpretirao je poeziju kao maternji jezik ljudskog roda, i na ovaj je način pomogao da se oslobode Goetheova pjesnička osjećanja koja je pribilježio u “Poezija i istini” (*Dichtung und Wahrheit*):

“Najznačajniji događaj, koji će imati najteže posljedice za mene, bilo je moje poznanstvo i kasnije bliska suradnja sa Herderom“.

Herbert Lindtner: *Das Problem des Spinozismus im Schaffen Goethes und Herders*, Weimar 1960.

¹⁶ Na primjer, Jean Chardin, Pietro della Vida, Anquetil du Perron, Robert Knox, John de Ma(u)ndeville, Marco Polo, Tavernier i E.S. Waring.

Svi su ovi iznad spomenuti faktori snažno doprinijeli proširenju Goetheovog pejzaža stvaralačkog una i odveli ga da se vine od Okcidenta ka Orijentu – koji je u njegovim očima stanište nepomućenosti i utjehe. Goetheove prirodene orijentalne sklonosti konačno su rezultirale njegovim dubokim zanimanjem za srednjoistočnu kulturu i otuda je on došao u dosluh sa muslimanskim svijetom.

Goethe se upoznao sa islamskim Orijentom kroz Kur'an, islamsku Svetu Knjigu, još dok je bio u naponu mladosti. Fascinacija, koja je emanirala iz snage kur'anskog jezika i poetske snage njegovog teksta, očarala je Goethea. U jednom od svojih pisama koje je napisano Herderu iz Wetzlara (10. jula 1772.), on ukratko ukazuje na Kur'an,¹⁷ međutim, nakon toga on čita opširno njegove latinske, njemačke i engleske prijevode koje je sačinio Ludovico Marraccio,¹⁸ David Friedrich Megerlin¹⁹, George Sale²⁰ te određene popratne stihove.²¹

¹⁷ “Ich möchte beten, wie Moses im Koran: Herr, mache mir Raum in der engen Brust.”

¹⁸ *Alcorani...* 1698., 1721; vidjeti A. Nallino: “Le fonti arabe manoscritte dell’opera di Ludvico Marracci sul Corano” (u: *Rendiconti della R. Accademia dei Lincei*, VI and VII (1931.), str. 303-349).

¹⁹ *Die türkische Bibel, oder des Korans allererste deutsche Übersetzung aus der arabischen Urschrift...* Frankfurt am Mayn, 1772.

U svezi s ovim prijevodom Goethe primjećuje:

“Diese elende Produktion wird kürzer abgefertigt. Wir wünschten, dass einmal eine andere unter morgenländischem von einem Deutschen verfertigt würde, der mit allem Dichter-und Prophetengefühle in seinem Zelte den Koran läse, und Ahndungsgeist genug hätte, das Ganze zu umfassen.” (u: *Frankfurter Gelehrten Anzeigen*, 22 December, 1772., str. 146-147).

²⁰ Kur'an je uobičajeno nazivan Muhammedov *Alcoran*, 1734.

Goethe piše: “Denn was ist jetzo Sale für uns?” (u: *Ibid.*; vidjeti također Goethe: *Jugendwerke*, Bd. 3, hrsg. von der Deutschen Akademie der Wissenschaften. Berlin 1956.).

²¹ Vidjeti za detalje, Katharina Mommsen: “Die Bedeutung des Korans für Goethe (von Götz bis zum Buch des Paradieses)”. (u: *Goethe und die Tradition*. Hrsg. von Hans Reiss. Frankfurt a.M. 1972., str. 138-162); *Goethe Lexikon*. Hrsg. von Gero von Wilpert. Stuttgart 1998., s.v. Koran.

Sukladno Iqbalu, “Glavna svrha Kur'ana jeste da probudi u čovjeku višu svijest o njegovim raznolikim odnosima sa Bogom i univerzumom. S obzirom na ovaj suštinski aspekt kur'anskog učenja Goethe je, dok je pravio općeniti prikaz islama kao obrazovne snage, kazao Eckermannu: “Vidiš, ovo učenje nikada ne iznevjerava; uz sve naše sustave, mi ne možemo, i općenito govoreći nijedan čovjek ne može, ići dalje od toga”.

(*The Reconstruction of Religious Thought in Islam*. Ed. M. Saeed Sheikh. Lahore: Institute of Islamic Culture 1989., str.7)

Jednom je Iqbal kazivao: “U nekoj je knjizi zapisano o Goetheu, tom poznatom njemačkom pjesniku, da je nakon čitanja Kur'ana u njemačkom prijevodu kazao jednom od svojih prijatelja da kada čita ovu Knjigu duša mu počinje drhtati u tijelu.”

(usp. *Ruzgar-i-Faqir* autora Faqira Waheed-ud-Dina. rep. Lahore 1987., vol. i, str. 22)

Istodobno (između jeseni 1772. i početka 1773.), Goethe je planirao da napiše dramu, utemeljenu na životu časnog Poslanika islama (Muhammeda), ali je ona ostala necjelovitom i sada postoje tek njezini fragmenti, koji obuhvataju samo prvih pet činova. U svojoj autobiografiji *Dichtung und Wahrheit* (III, 14), Goethe je detaljno prikazao sadržaje ove drame i ovdje je data njezina sažeta verzija:

„... Zamišljao sam ideju pozajmljivanja, iz niza događaja koji tvore Mahometov život, temelj dramatičkog predstavljanja smionih poduhvata koji su tako snažno predočeni mojemu umu; i koji, iako su određeni uzvišenim osjećanjima, odveć često okončavaju u zločinu. Nikada nisam mogao gledati na istočnjačkog Poslanika kao varalicu. Samo sam čitao s dubokim zanimanjem i pažljivo proučavao njegovu historiju; i stoga se osjećam posve spremnim za provedbu mojeg plana. Izabrao sam oblik koji se približava onome redovite drame, kojemu me je moje stremljenje već odvelo; iako sam usvojio uz stanovitu rezervu slobodu koja je nedavno pretpostavljena u Njemačkoj, slobodu slobodnog odlučivanja o vremenu i mjestu... Komad započinje himnom samog Mahometa.

... U drugom činu on se trudi da propagira svoju vjeru među svojim plemenom... U trećem činu on trijumfira nad svojim protivnicima... U četvrtom činu Mahomet provodi svoj kurs osvajanja... U petom činu on iskušava svoje učinke... On pročišćava svoje učenje, konsolidira svoju moć i umire.

Takvo je bilo područje rada koji je dugo bio predmet mojih razmišljanja; jer, ja sam općenito volio da sačinim plan u glavi prije nego što bih pristupio pisanju djela. Morao sam da oslikam u ovoj poemi sve učinke na čovječanstvo koji su proizvedeni naporima genija, koji su potpomognuti resursima karaktera i nadarenosti – njihove uspjehe i razočarenja“.²²

Iz nekoliko pjesama koje je namjeravao da uvede u ovoj drami, samo je jedna ostala i to je njegova izvanredna poema koja je naslovljena *Mahomets Gesang*²³

²² *Memoirs of Goethe, written by himself*. London: Henry Colburn. vol. ii, 1824., str. 112-116.

²³ Prvo je objavljena u: *Musenalmanach* (Göttingen) 1774. godine (str. 15-24); vidjeti detaljnije Max Morris : *Der junge Goethe*. Bd. 3, Leipzig 1910.; Gottfried Fittbogen: *Die sprachliche und metrische Form der Hymnen Goethes*. Halle: Niemeyer 1909.; Oscar Fambach: *Goethe und seine Kritiker*. Düsseldorf: Ehlermann, 1953., str. 134-147; Gero von Wilpert, op. cit., str. 662. Za njemački tekst poeme, vidjeti *Goethe. Selected Poems*. Edited by Barker Fairley. London: Heinemann 1981. (1954.), str. 9-11.

(„Muhammedova pjesma“, 1773.). Ona se ispravno smatra jednim od velikih izraza priznanja časnom Poslaniku koji je inspirirao pjesnika kao što je Iqbal da shvati duh iskazivanja štovanja koji prožima svaki njegov stih i transformira ga u njegovu vlastitu dikciju.²⁴

Pošto je Karl August to želio, Goethe je preveo Voltaireovu knjigu o časnom Poslaniku u nerimovanom stihu.²⁵ Francuski je autor bio krajnje kritičan spram učenja islama i napravio je skrajnje uvredljive opaske koje se odnose na osobnost i poslaničku misiju časnog Poslanika. Nasuprot tome, Goetheov općeniti pristup Muhammedu je izbalansiran i simpatizirajući. On opisuje prirodenu moć novog i ikonoklastičnog vjerovanja (tj. islama) i iskrenost njegovih sljedbenika.²⁶

Goethe nikada nije dovršio svoju dramu o Muhammedu, međutim, njegovo divljenje nikada nije bilo prekinuto. U svojoj zreloj dobi kada je pisao svoj vlastiti

Sukladno Goetheu: “Napisao sam nekoliko pjesama koje sam namjeravao da uvedem u svoj komad. Samo je jedna ostala u zbirci mojih pjesama, pod naslovom *Mahometova pjesma*. Moja je nakana bila ta da je Ali trebao recitirati ovu pjesmu u slavu svojeg učitelja na vrhuncu njegovog uspjeha, te malo prije katastrofe koji je uzrokovan otrovom. Sjetio sam se ove nakane uvođenja nekih drugih fragmenata; međutim, duži detalji bi me odveli odveć daleko.” (*Memoirs*, op. cit., str. 115-116).

²⁴ Ingeborg. H. Solbrig: “Die Rezeption des Gedichts “Mahomets’ Gesang” bei Goethes Zeitgenossen und in der modernen persischen Adaption Muhammad Iqbal (1923.)”

²⁵ Voltaire: *Le fanatisme ou Mahomet le prophète* (1741.), Paris 1742. Goethe je ovo spomenuo u pismu (koje je datirano na 23. novembar 1765.) njegovoj sestri, Cornelijji. Goethe ga je preveo između 29. septembra i 17. novembra 1799 pod naslovom “Trauerspiel in fünf Aufzügen nach Voltaire.” (Tübingen 1802.). E. Fluegel: *Mahomets Gesang*. 1882. Vidjeti podrobnije, T. Graul: *Goethes Mahomet und Tankred*. Diss. Berlin 1914.; R. Kilchenmann: “Goethes Übersetzung der Voltaire dramen Mahomet und Tancred” (*Comparative Literature*, vol. 14, 1962.); Katharina Mommsen: *Goethe und die arabische Welt*. 1988. (Übersetzung von Voltaires “Mahomet”); I. H. Solbrig: “The theatre, theory and politics” (*Michigan Germanic Studies*, vol. 16, 1990.); J.v. Stackelberg: “Ein Mahomet aus Fleisch und Blut.” (*Colloquium Helveticum*, vol. 18, 1993.).

²⁶ O Goetheovim studijama o Muhammedu, vidjeti Jakob Minor: *Goethes Mahomet. Ein Vortrag*. Jena: Diederich, 1907.

(U pet poglavlja ove knjige, autor se bavi ranim studijama, uglavnom uvredljivim, o životu i učenjima časnog Poslanika, Goetheovim “Frankfurter Fragmente” (*Frankfurter Gelehrten Anzeigen*), Voltaireovom dramom, detaljima Goetheovog plana ‘Mahomeat’ koji su uzeti iz njegove *Dichtung und Wahrheit* i konačno periodom u kojemu je napisan *Divan*).

Za dodatnu informaciju o ovom pitanju vidjeti, Franz Saran: *Goethes Mahomet und Prometheus*. Halle: Niemeyer, 1914.; R. Petsch: “Zu Goethes Mahomet” (*Zeitschrift für deutschen Unterricht*, Bd. 29, 1915.); E. Staiger: “Goethes Mahomet” (*Trivium*, 7, 1949.); Katharina Mommsen: *Im Islam leben und sterben wir alle. Goethes Verhältnis zum muslimischen Religion und ihrem Stifter*. Berlin 1982.

Goethe, u svojoj autobiografiji (do 1815.), ukazuje na knjigu ‘Mohamed’ koju je napisao Oelsener “s kojima sam dugo bio u prijateljskim odnosima, iznova za moju pripomoć.” (usp. Goethe: *The Autobiography of Goethe. Truth and Poetry. From my own life*. Books XIV-XXX. Skupa sa njegovim *Annals*, ili, *Day and Year Papers*, koji su prevedeni sa njemačkog. London: Georg Bell, 1884., str. 417).

komentar na *Divan*, posvetio je jedno poglavlje pod naslovom 'Mahomet' u kojemu je pokušao da napravi razliku između pjesnika i poslanika. Konačno, on pravi izvanredno opažanje o odnosu Muhammeda prema perzijskoj književnosti.²⁷

Slavna njemačka znanstvenica Katharina Mommsen, koja je čitav svoj život posvetila skiciranju dubokih utjecaja islamskog Istoka na Goetheov život i bavljenje književnošću, piše o Goetheovom zanimanju za historijsku osobu Muhammeda kojega svrstava kao duhovnog lidera čitavog čovječanstva. Ovaj odlomak glasi ovako:

“Dann aber erwachte sehr früh auch in Goethe ein spezielles Interesse am Islam und an dem Prophet Muhammad. Seit der Dichter mit 23 Jahren eine Tragödie entwarf und teilweise ausführte, welche die Gestalt und das Wirken Muhammads zum Gegenstand hatte, darf im allgemeinen von ihm gelten; was das Verständnis und die Wertschätzung der muslimischen Religion angeht, so übertraf er bei weitem seine Zeitgenossen. Hierin liegt eine der wichtigsten Voraussetzungen für seine spätere Entdeckung des Orients. Goethe sah in Muhammad einen der grossen geistigen Führer der Menschheit, ähnlich Sokrates und Christus. Diese Goethesche Sicht war--gemessen an Zeit und Umständen--von erstaunlicher Freizügigkeit.”²⁸

Odvojito od ovih intelektualnih inkliniranja prema Orijentu, Goethe je bio posve upućen u bogatu tradiciju zapadnjačkog orijentalizma, koji se uglavnom bavio islamskim Istokom. Njegov kreativni eskapizam (bijeg od stvarnosti) ga je prisilio da upravi svoje lice prema zemlji svitanja i da udahne svjež zrak tog podneblja. U početku, on je prakticirao pisana slova glavnih islamskih jezika (npr. arapskog i perzijskog) sa svim njihovim osebujnostima i ornamentima, međutim, uskoro je počeo da prevodi i adaptira književna blaga arapske književnosti poput *Arabljanskih noći*²⁹ i *Mu'allaqata*,³⁰ zbirke predislamske arapske poezije. Goethe je pokušao da usvoji duh ovih remek-djela i da ga

²⁷ *Noten (Goethes sämtliche Werke, Stuttgart 1857.)*, Bd. IV, str. 218-221.

²⁸ K. Mommsen: “Goethes Bild vom Orient.” (u: *Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies*. Hrsg. von W. Hoenerbach. Wiesbaden 1967., str. 455).

²⁹ K. Mommsen: *Goethe und 1001 Nacht*. Berlin (Ost): Akademie Verlag, 1960. Godine 1802., Goethe obavještava Schillera da je pročitao *Arabljanske noći*.

³⁰ *Ibid.*: *Goethe und die Mo'allakat*. 2. Aufl. Berlin (Ost): Akademie Verlag, 1961.

Mu'allaqat (obješene poeme), remek-djela predislamskog pjesnika Ta'abbata Sharran, koje je na njemački preveo Goethe, koji je koristio raniju latinsku verziju.

potom prenese u zapadnjačko ruho, pošto ga puka imitacija nije mogla zadovoljiti; umjesto toga, kroz sjedinjenje umjetnosti i ideala arapske i perzijske poezije s tim srednjovjekovnim i 'romantičkim' elementima u europskoj tradiciji s kojima su oni bili u bliskoj harmoniji, on je stvorio novi idiom kako bi izrazio svoju vlastitu misao, i istodobno naglasio kozmopolitizam koji je bio njegov cilj koji je želio da utisne u njemačku književnost.

Među Goetheovim suvremenicima koji su bili poznavatelji orijentalnih studija, najznačajniji je bio Purgstall (1774.-1856.), eminentni austrijski orijentalista koji je stekao naširoko dobar glas zbog svojih kolosalnih doprinosa proučavanjima turskog, arapskog i perzijskog jezika. On je bio primijećen zbog svoje znanstvene pronicavosti, svestranosti i enciklopedijskog znanja muslimanskih jezika. Europski historičari orijentalnih studija su mu iskazali veliko poštovanje zbog njegovog izvanrednog doprinosa.³¹

Goethe je dobio snažan poticaj iz Hammerovih iscrpnih studija, napose časopisa koji je bio naslovljen kao *Fundgruben des Orients*³² koji je započeo izlaziti 1809. uz financijsku potporu kasnijeg bliskog prijatelja Wenzeslusa von Rzewuskyja (1765.-1832.), poljskog orijentaliste.³³ Ovo je gotovo pouzdano bio prvi orijentalistički časopis koji je bio poznat u Europi,³⁴ u kojemu su zapadnjački i istočnjački učenjaci surađivali i njegova je glavna svrha bila da približi Istok i Zapad i ovo je eksplicitno odraženo u arapskom podnaslovu, koji je uzet iz kur'anskog ajeta kao motto:

„Allahov je i istok i zapad; On ukazuje na pravi put onome kome On hoće“³⁵
(2:142) što je reminiscencija ovih Goetheovih stihova:

Bog je Istok!

³¹ Johann Fück: *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*. Leipzig: Harrassowitz, 1955., str. 158-166. Za njegov život i djela, vidjeti moj *Hammer-Purgstall and the Muslim India*, Lahore: Iqbal Academy Pakistan, 1998., str. 10-11, 25-26 (bilješka 8).

³² Vienna. 6 svezaka (1809.-1818.), str. 22 , 2255.

Goethe je došao do prvih svezaka *Fundgrubena* od Clemen Wenzel von Metternich-Winneburga (1773.-1859.), austrijskog diplomate i državnika. (usp. Ingeborg H. Solbrig: *Hammer-Purgstall und Goethe*. "Dem Zaubermeister das Werkzeug." Berlin, Frankfurt a.M.: Lang 1973., str. 251).

³³ On je upoznao Goethea u Karlsbadu. (Vidjeti *Tagebuch*, III, 136 i naredne.)

³⁴ M. Rodinson: *La fascination de l'Islam*, Paris 1980., str. 80 (broširano izdanje).

³⁵ *Explanatory English Translation of the Meaning of the Holy Qur'an*. U prijevodu Dr. Muhammada Taqui-ud-Din al-Hilalija i Dr. Muhammada Muhsina Khana. Ankara, 1978., str. 21.

Bog je Zapad!

Sjever i Jug i svaka zemlja

Leže u spokojnom miru njegovih ruku!³⁶

U prvom broju ovog časopisa, Hammer ga uvodi ovim riječima:

„Ovaj će časopis obuhvatati sve što potječe ili je u vezi sa Istokom... Naš će časopis biti tačka jedinstva za zaljubljenike istočnjačke književnosti, ne samo u Europi, već jednako tako i u Aziji“.³⁷

U Goetheovom osobnom dnevniku (do 1816. godine), on spominje spor von Dieza sa Hammerom i obavještava nas da je „potonjeg „Oriental Mines“ [*Fundgruben des Orients*] pažljivo proučavao, udišući posvuda svjež istočnjački zrak...“³⁸

Očito je da je Goethe bio ozbiljan čitatelj ovog časopisa od njegovog početka i nakon letimičnog pogleda na njegove sadržaje, na svih šest svezaka, različiti oblici njihovog utjecaja na Goetheove poetske stilove mogu se lahko skicirati i, otuda, ispuniti želja koju je Hammer izrazio u uvodniku prvog broja svojeg časopisa.³⁹

Sa dugog popisa suradnika ovog časopisa možemo pronaći neke sa kojima je Goethe imao dosluh, a oni su imali običaj da obezbijede relevantan materijal svojem najomiljenijem pjesniku. Učenjaci sa kojima se Goethe osobno poznao bili su: Gottfried Eichhorn (1752.-1827.),⁴⁰ Georg Wilhelm Lorbach (1715.-1860.),⁴¹ Johann Gottfried Ludwig Kosegarten (1792.-1860.)⁴² i Heinrich Friedrich Freiherr von Diez

³⁶ Zapadno-istočni Divan (uz druge dvije knjige). U prijevodu Alexandera Rogersa. London: Georg Bell, 1890., str. 203. *Talismans*, “Pjevačeva knjiga”.

³⁷ “Diese Zeitschrift soll Alles umfassen, was nur immer aus dem Morgenlande kömmt oder auf dasselbe Bezug hat...; in dem die Bekanntschaft mit den gangbarsten Sprachen Europa’s bey dem Liebhaber der orientalischen vorausgesetzt werden muss.” (br. 1, 1809., str. I-II).

³⁸ *Annals*, op. cit., str. 427.

³⁹ Vidjeti Ingeborg H. Solbrig: *Hammer Purgstall*, op. cit., “Die Fundgruben des Orients als Quellen zum West-östlicher Divan,” str. 192-220.

⁴⁰ *Fundgruben*, vols. II, str. 359-374; III, str. 21-40; VI, str. 221-239

Bio je profesor orijentalnih jezika na Sveučilištu u Jeni i osnovao je historijski i kritički studij Starog i Novog Zavjeta. Priredio je opsežnu knjigu *Repertorium der biblischen und morgenländischen Literatur*. 18 svezaka (1777.-1786.) i autor je *Allgemeine Geschichte der Kultur und Literatur...*, 1799.-1814. Jasno je iz *Bilješki / Noten* (op. cit., 1857., str. 203, 297, 316-317) da ga je Goethe duboko poštovao. Također, vidjeti Hermann Hüffner: “Goethe und Johann Gottfried Eichhorn”. (*Goethe Jahrbuch* 3 (1883.), str. 343-345). Vidjeti također bilješke 73-74.

⁴¹ Predavao je kao profesor orijentalnih jezika na Sveučilištu u Jeni. Obezbijedio je neke informacije o Goetheu (Vidjeti *Noten*, op. cit., 1857., str. 217).

⁴² On je bio sin pjesnika Ludwiga Gottharda Kosegartena (1758.-1818.), učenika Silvestrea de Sacyja u Parizu (1812.-1814.) i naslijedio je Lorsbacha u Jeni 1817.-1824. Nakon 1824. bio je profesor u Greifswaldu. Goethe je preporučio njegov susret sa šefom odesjeka orijentalnih jezika u Jeni, i on je tražio

(1751.-1817.).⁴³ Procjena ulaganja ovih učenjaka pokazuje da nijedan od njih zbilja nije bio genij u svojem području, međutim, oni su bili važni Goetheovi informanti i njihov osobni kontakt s pjesnikom uvelike mu je pomogao u obogaćivanju njegovog znanja o intelektualnom životu islamskog Orijenta. Jedino je Hammer bio taj koji mu je, budući da nije imao izravno poznanstvo niti korespondenciju, pribavljao informaciju kroz svoje publikacije, ali je jednako tako inspirirao njegov stvaralački genij, a *Divan* je glavni primjer takovrsne inspiracije.

Hammerove iscrpno i marljivo proučavanje dovršeno je u njemačkom prijevodu *Divan-i-Hafiz*⁴⁴, koji se pojavio u dva sveska 1814. Prevođenje je započeto 1799. kada je bio u Konstantinopolju, a okončano je 1806.⁴⁵ I kao što je iskazano u njegovoj autobiografiji, potrošio je četrnaest godina u prevođenju Hafiza i potom ga je predao javnosti.⁴⁶

njegov savjet vrlo često kada je pisao *Noten* (op. cit., 1857., str. 327, 334). Arapske stihove u posveti *Divana* Silvestreu de Sacyju napisao je Kosegarten, koji je dao de Sacyju primjerak sa arapskim stihovima i Goetheovim posvetnim pismom. Goethe je bio od velike pomoći Kosegartenu, često mu obezbjeđujući istočnjačke tekstove koje je bilo teško pronaći. On je također imao i druge veze sa Kosegartenom, budući da je bio krsni kum jednom od njegove djece i budući da je napisao epitaf na grobu starijeg Kosegartena.

Vidjeti, Otto Jahn: "Goethe und Kosegarten", u: *Die Grenzboten* 27 (1868.); Erich Gülzow: "Goethe und die beiden 'Kosegarten'", u: *Unser Pommerland* 17 (1932.), str. 11-13.

⁴³ *Fundgruben*, vol. I, pp. 397-399. On je bio *charge d'affaires* u Konstantinopolju, a godine 1786. je bio učinjen plemićem i postavljen za ambasadora u ovom gradu. Nakon 1807. godine živio je kao zemljovlasnik u Berlinu, posvećen svojim orijentalnim studijama. Njegova kolekcija rijetkih rukopisa i knjiga je sada smještena u Orijentalnom odjeljenju Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz.

Diez je bio jedan od prvih suradnika časopisa *Fundgruben*. Sa svojom satiričkom knjigom *Unfug und Betrug in der morgenländischen Literatur* (1815.), postojao je raskol između Dieza i Hammera. Nakon toga, situacija je postala gora i Hammer je izgubio položaj u Berlinskoj akademiji znanosti (Berliner Akademie der Wissenschaften), međutim, tijekom ove rasprave Goethe je ostao biti neutralan.

Vidjeti *Noten* (op. cit., 1857., str. 317-322); *Annals*, op. cit., str. 417 (do 1815.); Carl Siegfried: "Briefwechsel zwischen Goethe und Diez" (*Goethe Jahrbuch*, II (1890.), str. 24-41); Franz Babinger: "Ein orientalischer Berater Goethes :Heinrich Friedrich von Diez" (*Goethe Jahrbuch*, 34 (1913.), str. 83-100); Ibid.: "Der Einfluss von Hch. Frd. von Diezens "Buch des Kabus" und "Denkwürdigkeiten von Asien "auf Goethes "West-östlicher Divan" (*Germanisch-Romanische Monatsschrift*, Bd. 5 (1913.), str. 577-592); Curt Balcke: "Neues über "Goethes orientalischen Berater". (*ZDMG*, Bd. 84, Leipzig 1930., 74-77, uz fotografiju Diezovog groba u Berlinu (Domfriedhof)); Katharina Mommsen: *Goethe und Diez. Quellenuntersuchungen zu Gedichten der Divan-Epoche*. Berlin (Ost): Akademie Verlag, 1961., 2. rev. izd. Bern-Wien: Lang, 1995.

⁴⁴ *Der Diwan von Mohammed Schemsed-Din Hafis*. Aus dem Persischen zum erstenmal ganz übersetzt. 2 Teile. Tübingen: Cotta, 1812. i 1813. (zapravo je tiskan 1814.). Reprint; Hildesheim, New York: Olms Verlag, 1973.

⁴⁵ Ibid., Vorwort, str. III.

⁴⁶ *Erinnerungen aus meinem Leben 1774-1852*. Bearbeitet von R. Bachofen von Echt. Wien 1940.

U ljeto 1814., prijevod je dospio u Goetheove ruke i on mu je otvorio novi svijet – svijet koji je bio nalik ogledalu koje je Goethe odražavalo sliku njegove vlastite situacije i u kojemu su oba pjesnika dijelila zajednička duhovna i moralna stajališta.⁴⁷

U predgovoru ovoj autobiografiji (str. III), Hammer-Purgstall nam kazuje da je započeo njemački prijevod Hafiza 1799. godine za vrijeme svojeg boravka u Konstantinopolju i da ga je završio 1806. (usp. Ingeborg H. Solbrig: “Entstehung und Drucklegung der Hafiz-übersetzung Joseph von Hammers,” u: *Studi germanici*, n. s. 10, br. 2 (1972.), str. 393-403).

U posljednjoj četvrtini osamnaestog stoljeća, Hafiz je privukao neke europske učenjake i oni su prevodili njegovu lirsku poeziju u svoje jezike. U ovom pogledu, Sir William Jones je preuzeo inicijativu i pridodao je svojemu francuskom prijevodu *History of Nadir Shah* (perzijski esej o orijentalnoj poeziji i trinaesta verzija Hafiza u dotjeranom francuskom stihu je ponuđena (1773.; za jedan primjerak vidjeti, A. J. Arberry: *Classical Persian Literature*. London 1958.). Njegova *Poeseos Asiaticae* and *Persian Song* (1772., čuvena parafraza Hafiza, vidjeti *Persian Poems*. Priredio A. J. Arberry, London 1954.) posvetila je značajan prostor Hafizu. Godine 1768., Jones se upoznao sa Count Karl Emerich Rewitzkyjem, austrijskim diplomatom u Londonu, koji je u to vrijeme pripremao izdanje i latinski prijevod izabranih lirskih pjesama od Hafiza. Bio je zadovoljan što se mogao posavjetovati sa svojim načitanim mladim kolegom. Napustio je Englesku koncem 1768., ali su ostali biti u prepisci sve do 1789. (Vidjeti Rewitzky's *Specimen Poeseos Persicae*. Wien 1771., koji sadržava 16 Hafizovih gazela u perzijskom i latinskom prijevodu uz pridodate Sudijeve komentare na ove poeme, usp. Fück, op. cit., str. 131). Uskoro je J. Richardson preveo i parafrazirao ovih 16 gazela iz Rewitzkyjevog *Specimen*-a (vidjeti njegov *Specimen of Persian Poetry*. London 1774.). Za nekoliko durgih prijevoda Hafiza do 1800. vidjeti, John Nott: *Kitab-e-lalezar az Divan-e-Hafiz*. London 1787. (17 oda od Hafiza, prevedenih u engleski stih); John Haddon Hindley: *Persian lyrics, or scattered poems from the Divan-i-Hafiz with paraphrases*. (perzijski i engleski, 11 oda). London 1800.

Svi ovi rani tragovi Hafiza u europskim zemljama vjerojatno su ohrabрили Hammera da se poduzme prevođenja čitavog *Divana* na njemački jezik. Po svoj prilici, Goethe će se jednako tako zanimati za Hafiza, budući da su u tim godinama njegova stvaralačka naganjanja ka Orinetu i započela.

Jedno drugo značajno pitanje zaslužuje veću pozornost i ono je Hammerov susret sa Abu Talib Khanom (umro 1806.), jednim od najstarijih indijskih putnika u Europu, koji je upoznao Hammer-Purgstalla u Konstantinopolju, vjerojatno 1802. Prije upuštanja u ovo putovanje, on je objavio perzijski tekst *Divan-i-Hafiz* iz Calcutte 1791., očito potaknut Jonesom, i može se naslutiti da je vjerojatno spomenuo ovo izdanje Hammer-Purgstallu, koji je u to vrijeme pripremao svoj njemački prijevod (vidjeti, moju *Hammer-Purgstall and the Muslim India*. Lahore 1998., str. 13).

⁴⁷ Goethe piše u svojemu osobnom dnevniku:

“...čitav [njemački prijevod Hafiza] sada proizvodi sve veće impresije na mene, i smatram sebe urgentno potaknutim na produktivne napore kako bih afiirmirao svoj vlastiti genij u sukobu sa ovom moćnom novom snagom. Njemački prijevod nije skrenuo potpuni tok događaja njegovog utjecaja na mene, i svaki srodni osjećaj koji je bio latentan u meni je započeo kategoričkim odgovorom, te sve većom neobuzdanošću koja je sada postala uzbudljiva nužnost za mene kako bih poduzeo bijeg iz stvarnog svijeta u onaj idealni koji je bio komforniji za moj ukus, kapacitet i volju.” (*Annals*, 1884., op. cit., str. 417; Goethe: *Annalen oder Tag- und Jahreshaften als Ergänzungen meiner sonstigen Bekenntnisse*, dovršeno 1824., objavljeno 1830.). On nastavlja: “Von Hammerov prijevod je bio danima u mojim rukama, i postao je doista, za mene knjiga nad knjigama, i nisam prestajao da kupim brojne bisere iz njezinih riznica.” (*Annals*, op. cit., str. 417-418).

A u *Bilježkama / Noten* on piše:

“Endlich aber, als mir, im Frühling 1813, die vollständige Uebersetzung aller seiner Werke zukam, ergriff ich mit besonderer Vorliebe sein inneres Wesen, und suchte mich durch eigene Production mit ihm in Verhältniss zu setzen.” (“Von Hammer”, op. cit., 1857., str. 323.).

Nezadovoljan i, unekoliko, ogorčen uznemirujućim političkim okolnostima, Goethe je trebao distancu, prostor, novu scenu i naposljetku ju je pronašao u Hafizu (1320.-1390.), modelu koji će moći sačuvati njegov spokoj razuma i slobodu duha, bez obzira na doba u kojemu je živio.⁴⁸ Jedan drugi motiv je jednako tako bio operativni a to je bila njegova čežnja za promjenom, za transformiranjem, kako bi izmaknuo krutosti, međutim, najznačajniji faktor je bila Goetheova želja da protegne duhovnu vezu među narodima, te da poveže kontinente Europe i Azije.

Goetheov *Divan*, koji sadrži gotovo tri stotine stihova, podijeljen je na dvanaest knjiga, svaka sa naslovom koji općenito pokazuje njezinu temu. Njegov naslov „Zapadno-istočni“ čini se da posjeduje nekoliko značenja. Želio je da objedini i pomiri Istok i Zapad, da otkrije harmoniju. Drugo, pojedinačni, nedjeljivi, univerzalno ljudski „Urphänomen“ se otkrio na Zapadu, kao i na Istoku. Treći motiv je bila aktualna historijska povezanost kojom je „kotrllajuća struja vremena“ bila u procesu uspostave između Istoka i Zapada.

Prvih jedanaest knjiga *Divana* su napisane tijekom razdoblja 1814. i 1816., a objavljene su 1819. Uslijedila je kulminacija i sumiranje u dvanaestoj i posljednjoj „Knjizi o raju“ (*Khuld Nameh*), koja je napisana 1820. kada je Goethe pripremao svoje vlastito izdanje sabranih djela koja su konačno tiskana 1827. Nakon njegove smrti, Eckermann i Riemer su objavili druge poeme *Divana* pod naslovom *Aus dem Nachlass*. Ovo su komadi koji su napisani kasnije, te jednako tako neki koje pjesnik nije želio da objavi. Goethe je Divanu pridodao odvojiti prozni dio koji je naslovljen *Noten und Abhandlungen*⁴⁹ („Bilješke i rasprave“) i nakana je njegovog pisanja da objasni,

⁴⁸ Početna poema *Divaan* „Hegire“ (Lett) jasno pokazuje njegovu nakanu da poduzme duhovno i mentalno potovanje iz političkog kaosa Europe u smiraj Istoka. Poema započinje:

Sjever, Jug i Zapad propadaju,
Prijestolja padaju, kraljevstva se tresu:
Hodi, bježi na čišći Istok,
Tamo na zrak praotaca na gozbu;
Tamo sa ljubavlju, pićem i pjesmom
Khiserovo vrelo će te učiniti mladim.

(Rogerov prijevod, op. cit., str. 199).

⁴⁹ *Noten* se naziva *chef-d'oeuvre* ranog europskog orijentalnog djela. Glavni dio ovog se ekskluzivno bavi perzijskom književnošću, dok je ostatak knjige također blisko povezan sa problemima perzijske književnosti. Goethe pokazuje u njemu razumijevanje koncepta orijentalne književnosti koji je blizak na mnogo načina sa modernim izgledom.

Za druge detalje o *Divanu* i *Noten*, vidjeti *Goethe-Lexikon*, op. cit., str. 773-774.

interpretira, te jednako tako navede svoje izvore za te čitatelje „koji su bili slabo upoznati sa Istokom, ili koji uopće nisu bili upoznati“. Štoviše, Goethe daje prikaz svojeg životnog zanimanja za bliskoistočnu civilizaciju, jevrejsku, kao i muslimansku. Sve skupa, ovi su dijelovi uvodi u historiju, religiju, te književnost orijentalnih naroda u svjetlu suvremenog znanja. Nesumnjivo, ove goleme bilješke su od velike vrijednosti za svjetlo koje bacaju na Istok, te za samootkrivanje koje sadrže. Kao književnost, *Bilješke / Noten* imaju visoko mjesto među Goetheovim proznim djelima.⁵⁰

Duh koji prožima čitav *Divan* će spojiti jednostavnim stilom orijentalni manir kako je otkriven u perzijskoj poeziji Hafiza sa onim zapadnjačke civilizacije. Interkulturalna književna sinteza bliskoistočnjačke i zapadnjačke retorike i imaginacije je razaberiva u ovoj knjizi koja je uzrokovala ponovno odivljavanje Goetheove pjesničke žice. Goethe prisvaja duh stranog materijala na produktivan način. Stil istočnjačke poezije nije ni imitiran, već je isobodno i majstorski transponiran na Goetheov vlastiti način. Pjesnik je obilno koristio književne, historijske i religijske ugledne ličnosti, događaje, simbole i frazeologiju sa islamskog Orijenta. Goetheov stvaralački genij je učinio sve ove navode i reference integralnim dijelom europske književne tradicije i u ovom je pogledu *Divan* prvi i jedinstveni primjer u cjelokupnoj zapadnjačkoj književnosti. Mora biti dostatno da kažemo da je ovo djelo opečatilo Goetheov orijentalizam i ono je bogato svojim raznolikim metrom, te mudrim, prekrasnim

⁵⁰ Neki Goetheovi biografi poput G.H. Lewesa se razlikuju i izrazili su svoje mišljenje da je *Noten* „pokazao zbilja savjesno proučavanje Istoka, ali koji jednako tako pokazuje kako je neizmjerljivo bio inferioran u prozi u odnosu na poeziju. Doba je vidljivo na svakoj stranici.“ (Lewes: *The Life and Works of Goethe*. London/New York 1949 (1853.). Everyman's Library br. 269, str. 540)

Za pisanje *Noten*, Goethe je koristio neka druga Hammerova djela kao svoje temeljne izvore, kao što je *Geschichte des schönen Redekünste Persiens* (Wien, 1818.; koje se uglavnom temelji na Daulatshahovoj *Tazkirat ush-Shu'ara*) na koju često ukazuje u svojem *Tagebuch* (od 27. jula do 17. septembra 1818., pod različitim naslovima). Najveći broj biografskih informacija o nekim perzijskim pjesnicima (napose Hafizu i Rumiju) preuzet je otuda. (Usp. H. H. Schaefer: „The islamische Lehre vom Vollkommenen Menschen, ihre Herkunft und ihre dichterische Gestaltung“, *ZDMG*. Neue Folge 4 (Bd. 79) Leipzig 1925., str. 260); Solbrig: *Hammer-Purgstall*, op. cit., str. 165-191; Karl Putz: „Joseph von Hammers Geschichte der persischen Redekünste“ (u: *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, 14 (1901.), str. 430-471). Hammerova *Morgenländische Kleeblatt* (Wien 1819.) je druga knjiga koja je obezbijedila relevantnu informaciju za Goethea (vidjeti Solbrig, op. cit., str. 221-252).

Izuzev Hammer, neki su drugi istaknuti austrijski učenjaci, literati i osobe iz različitih sfera života izvršili dubok utjecaj na Goetheov život i djela. Josef Nadler, autoritet za njemačku i austrijsku književnost, podrobno je indicirao sve takovrsne utjecaje u svojoj izvanrednoj knjizi koja je naslovljena kao *Goethe und Österreich*. Königsberg-Weimar-Wien. Ein Fragment. Wien 1966. (Österreich Reihe 298/300).

poemama. Pokazalo se da je ono bilo uvelike inspiracijom vodećim njemačkim pjesnicima naredne generacije, kao što su Rückert,⁵¹ Platen⁵² i Bodenstedt.⁵³

Divan je raznoliko djelo, ne samo po temama i oblicima, već jednako tako i po kvaliteti. Ona sadrži metafizičke poeme i vinske pjesme, ljubavne dijaloge i moralne misaone izreke, epigrame, legende, stihovane prijevode iz Kur'ana, veliki broj dnevnih beznačajnih podataka, koje je Goethe često pisao u autografskim albumima i tome slično.⁵⁴

⁵¹ Friedrich Rückert (1788-1866): *östliche Rosen; Drei Lesen*. Leipzig 1822.

⁵² Count Platen (1796-1835): *Spiegel das Hafis*. 1821.

⁵³ Friedrich von Bodenstedt (1819-1892): *Der Sänger von Schiras. Hafisische Lieder*. Berlin 1877.

⁵⁴U svojemu dnevniku, Goethe je spomenuo *Divan*. Važni odlomci su kako slijedi:

“Ako bih morao da procjenjivati svoja vlastita djela, prvo bih morao spomenuti *Divan*. On je uvijek zadobijao potpuniji i definitivniji oblik, a određeni dijelovi njega su namjeravani za *ženski kalendar*.” (*Annals*, op. cit., str. 427, do godine 1816.).

Kasnije on ukazuje na neke studije Hammera, von Dieza, itd., koje “pojavljivale su mi se, iako posebno vrijedne i, u skladu s mojom prirodom, koja je automatski zahtijevala rekonstrukciju bilo kojeg važnog predmeta koji je zaokupljao moj um, zamislio sam istočnjačku operu, te sam započeo raditi na njojzi. Također, ona se mogla dovršiti, koncepcija je bila zbilja živa u meni duže vremena, da je sa mnom postojao muzičar i velika publika ispred mene, da budem stimuliran kako bih mogao uvodoljiti kapacitetima i postignućima prvog i ukusima i zahtjevima potonjih.” (*Ibid.*)

Do godine 1818., on izjavljuje:

“Tijekom zime *Divan* mi se omilio i prigrlio sam ga sa velikom ljubavlju i strašću tako da već početkom marta se više nisam krzmao da ga pošaljem u štampu. Ne da sam ja prekinuo svoje studije o ovom predmetu, jer sam nastavio pisati bilješke i odvojite radove u nadi da bi oni mogli doprinijeti boljem razumijevanju ove materije. Naravno, bio sam pripravan da se Nijemac natrenutak zaustavlja zbnunjen kada je fenomen iz posve različitog svijeta survan u njegovo primjećivanje. Također, analiza u *ženskom kalendaru* je zbnunila radije negoli je pomogla publici. Nesigurnost u svezi s tim da li je dolazak tuđinca bio prijevod, imitacija, ili predstavljanje, nije učinila dobro poduhvatu. Međutim, nisam smatrao prikladnim da ih se prosvjetljuje u svezi s ovim pitanjem. Naviknuo sam se da posmatram njemačku publiku kako promatraju strano jelo povoljno prije nego što navale na njega i jedu.”

(*Ibid.*, str. 445.)

Godine 1827., kada je Goethe čuo neke od svojih lirskih pjesama iz *Divana*, izjavio je Eckermannu da je primijetio te večeri da je lirika *Divana* prestala da ima ikakav odnos sa njim. Ono što je bilo orijentalno u njima nije više živjelo u njemu. To je ležalo svučene zmijske kože pored njegove staze.

Neki suvremeni izvori pribavljaju korisnu informaciju o *Divanu* :

“Recollections of Arthur Schopenhauer “(do 1814.)

[Nakon ukazivanja na njemački prijevod *Divan-i-Hafiz*]. “Preko ovih verzija,“ Goethe je napisao, “čini se da sam naročitu sklonost postavio na pjesnikov unutarnji karakter i nastojao da uspostavim odnos sa njim kroz unutarnju svoju vlastitu produktivnost.” (usp. Goethe. *The Story of a Man*. Being the life of Johann Wolfgang Goethe as told in his own words and the words of his contemporaries. By Ludwig Lewisohn. New York 1949., vol. II, str. 223.)

Goetheovo pismo Christiane (Wiesbaden, 31. maj 1815.):

“...Savršeni ružini cjetovi, slavujeva pjesma i tako je lahko zamisliti sebe u Shirazu. Otuda sam zbilja prilagodio svoje skorašnje poeme u širi oblik *Zapadno-istočnog Divana* i napisao sam novi sadržaj.”

(*Ibid.*, II, str. 235)

Sulpiz Boisseréeov (1783.-1854.) Dnevnik (3. august 1815.).

“On radi na *Divanu*. Apsorbirao je uvelike istočnjački duh. Napoleon i naše razdoblje su bogati u analogijama na Timura, Djengis-Khana, ljude poput prirodnih sila...”

On mi je pročitao svoj značajni uvod, izlaganje orijentalnog duha i svoj vlastiti odnos spram tog duha.... On pretpostavlja Hafizovo ime kao svoje vlastito u ovim poemama...”

(*Ibid.*, II, str. 237)

Ibid., (4. august 1815.).

“...Nakon večere on je raspravljao nastavak rada na *Divanu*... Sva divota Orijenta, na koncu, ne posjeduje ništa više od opisa zaljubljenih srca. On je govorio o ponosu u njihovom siromaštvu kojeg posjeduju istinski zaljubljenici i pročitao nam je brojne i očaravajuće stvari. Kazala sam mu da me je *Divan* podsjetio na *Fausta*, s tim razlogom da je njegova divota i smionost objedinjena sa prirodnošću i jednostavnošću u predmetnoj materiji, kao i u obliku i dikciji. On je to prihvatio sa zahvalnošću.”

(*Ibid.*, II, str. 238)

Ibid., (7. august 1815.):

“Uvečer nam je čitao ponovo iz *Divana*. Jedna od predivnih poema je bila ona o Adamu i Evi; kako ih je Stvoritelj stvorio i gledao radost u njima.”

(*Ibid.*, II, str. 239)

Pismo Carlu Friedrichu Zelteru, 1758.-1832. (25. oktobar 1815.):

“Stoga ti mogu objaviti da su mnogi detalji pridodati *Divanu*, od kojih je izvjestan broj sasvim skorašnji i uz kap rose na njima.... Puno toga što je pjevljivo je među ovim dijelovima, i ktomu još refleksija je, uzevši cjelinu, predominantna, kako dolikuje orijentalnom karakteru i dobi pjesnika.”

(*Ibid.*, II, str. 252)

Iz ‘Pridodatih ispovijesti’:

“Čitave zime sam *Zapadno-istočnom Divanu* pridao posvećeno i ostrašćeno zanimanje, tako da već početkom martanije više bilo potrebe da odgađam tiskanje.”

(*Ibid.*, II, str. 275)

Pismo Zelteru (Karlsbad, 11. maj 1820.):

“Dozvoli da ti preporučim iznova *Divan*. Znam što sam napisao u njemu. Nešto od toga može se odbaciti iza i upotrijebiti.... U međuvremenu, nastaju novi stihovi. Istočnjačka religija, mit i običaj su pravi izvori za takovrsnu poeziju kako dolikuje mojim godinama. Bezuvjetna resigniranost prema Božijoj neizmjerivoj volji, nepomućena vizija ovog uzbudljivog zemaljskog života uz njegovo kružno i spiralno vraćanje, ljubav, dobrohotnost, izmjenljivost između dva univerzuma, pročišćenje zbiljskog sve dok se ono ne razriješi u simbolu. Što još djed može poželjeti?”

(*Ibid.*, II, p. 294)

Pismo Zelteru (kraj maja 1815.):

“Pregledao sam svoj *Orientalischer Divan*, a kako bih ti poslao novu poemu, međutim, sada po prvi puta vidim jasno kako nas ova vrsta poezije vodi sjećanju; jer nisam mogao pronaći bilo što zvučno u njemu, napose za *Liedertafel*, za kojeg nakon svega, ovo je glavni posao da se obezbijedi. Jer, ono što ne može biti pjevano u društvu, u zbiljnosti nije pjesma, kao što monolog nije drama...”

Sredinom 1814. godine, krajem rata za oslobodjenje, uznemirujuća politička situacija je postala poprilično mirna i ova obnova mira je uzrokovala Goetheovo privremeno pomlađivanje duha i produktivnu aktivnost, pomiješanu sa obnovljenom

(*Goethe's Letters to Zelter*, with extracts from those of Zelter to Goethe. Selected and annotated by A. D. Coleridge, London: George Bell, 1887., str. 119)

“Prije nego što sam je dovršio, iznova sam pregledao svoj *Divan*, i pronašao drugi razlog zašto ti ne mogu poslati ni jednu poemu iz njega; međutim, ovo govori u korist ove zbirke. Jer, svaki je pojedini dio toliko prožet duhom cjeline, koja je tako temeljito orijentalna, koja ukazuje na istočnjačke običaje, uzuse i religiju, da ona zahtijeva da bude jednom od prijašnjih poema prije nego što ona može porizvesti bilo kakav učinak na imaginaciju, ili osjećanja. Ja sam nisam znao na kako čudan način sam uveo čitavu stvar. Prvih stotinu poema su skoro cjelovite; kada sam dovršio drugih stotinu, Zbirka će izgledati ozbiljnije....” (Ibid., str. 121)

Pismo Zelteru (Weimar, 29. oktobar 1815.):

“Sada vam mogu kazati da je moj *Divan* širi za nekoliko brojeva, neki su od njih najnoviji i mlađe vrste. On se sada može podijeliti na knjige, sukladno različitim sadržajima; i postoji nekoliko zvučnih stvari među njima, iako – u skladu s njihovim orijentalnim stilom – refleksija prevladava u većini njih – što povrh toga pristaje godinama pjesnika.”

(Ibid., str. 122)

Pismo Zelteru (Weimar, 11. marta 1816.):

“Moj je *Divan* narastao po opsegu i snazi. Poetski stil koji sam, bez daljnjeg razmišljanja, usvojio i koristio, posjeduje ovu neobičnost, što poput soneta, on gotovo da se opire pjevanju; također vrijedi istaknuti, da je ponos Istočnjaka pisanje, a ne pjevanje. Međutim, to je vrsta poezije koja pristaje mojoj životnoj dobi, načinu mišljenja, iskustva i gledanja stvari, dok nam dopušta da budemo nerazboritima po ljubavnim pitanjima, kao što jedino možemo biti u mladosti.”

(Ibid., str. 124-125)

Pismo Zelteru (Baden, 2. august 1819.):

“Kako prirodno sve ovo dolazi i, kao što bi tvoj poštovani prijatelj F. A. Wolf kazao, kada bi počeo da čita prve Hafizove retke (*Divan*, str. 379), brkam jednu stvar s drugom, čitajući sad ovdje, sad ondje, tek uživajući, do mile mi volje; u razuzdanom životu ovdje sve odjednom dolazi u moju glavu.”

(Ibid., str. 181)

Pismo Zelteru (Baden, 12. august 1819.):

“...Ono što kažeš na stranici 377 *Divana*, pod naslovom, Verwahrung, što se tiče razlikovnosti između poezije i govorničkih vještina, čini mi se da se primjenjuje ovdje: ovo su pripovijesti, a čovjek koji ne izabire da vjeruje u njih može ih samo pustiti na miru.”

(Ibid., str. 183-184)

Pismo Zelteru (Weimar, 4. januar 1819.):

“Jednom kad smo vidjeli ovu veliku struju proširneog društva i života koji teče ka tvojemu pravcu na sjeveru, odmah sam se okrenuo istoku i vratio se svojim ranijim upoznatostima sa [*Divanom*]. Željao sam da ga završim uz dodatne poeme, i želim da dođe do tebe na Uskrs. Međutim, moraćemo biti prilično zauzeti i aktivni još tri ili četiri mjeseca, uz sve prekide koji će uslijediti...”

(*Letters from Goethe*. Preveli Dr. M. von Herzfeld i C. Molvil Sym. Uvod napisao Prof. W. H. Bruford. Edinburgh: Univ. Press, 1957., str. 417).

draži u životu i stimuliranom inspiracijom. Potaknut jednako tako nekim drugim faktorima, on je konačno otišao da provede neko vrijeme u Rhineu i Mainu; Rhine nije vidio dvadesetidvije godine, a sedamanest godina nije bio u Frankfurtu, svojemu rodnom gradu. Tijekom ovog putovanja, ugodna klima i predivni pejzaži, ugodni i profitabilni društveni dodiri, te smjieran respekt od različitih istaknutih ličnosti koje je upoznao, podarili su mu uspjeh iskustava razvedrenja.⁵⁵ Ova je ekspedicija vratila u život ugodna sjećanja na njegovu mladost, kada je po prvi puta posjećivao ova mjesta i vratila ga emocionalno na te nezaboravne mladalačke dane koji su doprinijeli njegovim novim iskustvima stvaralačke produktivnosti.

18. juna 1814., dan Waterlooa, Gothe je u Rhineu pronašao kopiju Hammerovog njemačkog prijevoda Hafiza i ovo je bilo premoćno u Goetheovoj glavi tijekom njegovog putovanja. Istodobno, jedna druga austrijska persona je stupila u njegov život i zaspirala na strunama njegovog srca koje je u to vrijeme bilo prepuno mladalačkih sentimentata. Možemo kazati da je Hammerov prijevod obezbijedio izvanjski oblik i izraz za Goetheov *Divan*, a emocionalna supstanca i inspiracija došli su iz drugog izvora, a to je bila Marianne von Willemer, koja je dotaknula iznova proljeća njegove emocionalne prirode.

G.H. Lewis, u svojoj još uvijek fascinirajućoj biografiji Goethea, priznaje da je njegovo djelo uglavnom bilo autobiografsko po inspiraciji,⁵⁶ međutim, Albert Bielschowsky pokazuje da su Goetheova djela bila autobiografska cijelo vrijeme, a kada to nisu onda su bila ili lošeg kvaliteta ili su ostala biti pukim fragmentima. Ovaj je najpouzdaniji biograf imenovao ženske likove iz njegovih poznatih djela, djelomice ili posve, pišući njemu ili njegovim prijateljicama. Na primjer, u *Divanu*, 'Suleika' za koju se

⁵⁵ Goethe promjenu u svojem dnevniku:

“U međuvremenu, čini se da se političko nebo postupno razbistrilo. Želja da lunjam po otvorenom svijetu, napose po mojemu slobodnom rodnom distriktu, kojemu se moj um sada zaljubljeno okrenuo, nagnala me je na putovanje. Prozračan zrak i žustra kretanja stimulirali su nekoliko razvitaka u meni novog istočnjačkog genija. Zdrav boravak u toplicama, ruralnoj rezidenciji u distriktu kojim sam lunjao u mladalačkim danima, susreti sa dragim prijateljima kultivirana uma – sve me je ovo probudilo i obogatilo, dovodeći me u stanje sreće koje će svaki osjećajan čovjek pronaći reflektiranim u *Divanu*.”

(*Annals*, op. cit., do 1815., str. 418).

⁵⁶ George Henry Lewes, op. cit., Uvodnik napisao Havelock Ellis, str. xi.

pouzdana zna da je mlada glumica i plesačica, Marianne, koja je u to vrijeme razjarila Goetheove još uvijek mladalačke emocije.⁵⁷

Za vrijeme svojih čestih posjeta Rhinelandu, Goethe je upoznao Johanna Willmera (1760.-1838.), uvaženog bankara u Frankfurtu, koji je bio prijatelj njegove majke, a dugo je bio i njegov prijatelj. Kao inteligentna i kultivirana osoba, on je potpuno bio svjestan Goetheovih intelektualnih sposobnosti.⁵⁸ Sada je bio udovac u pedesetičetvrtoj godini i njegovo se domaćinstvo sastojalo od dvije kćerke (jedna udovica) i treća stanarka koja je imala historiju. Bila je to Marianne Jung,⁵⁹ prvobitno operna plesačica koju je, četrnaest godina ranije, Willmer doveo u svoju obitelj i podizao sa svojom djecom. Potom je postala njegova voljena i kada ih je Goethe posjetio 1814., on ju je upravo bio oženio.

Od svih žena s kojima je Goethe ušao u vezu, čini se da je Marianne von Willmer⁶⁰ bila najizuzetnija. Krajem njegove 65. godine u 1814., njegov susret s ovom

⁵⁷ *The Life of Goethe*. 3 sveska, New York 1905.-1908. (Reprint izdanje: 1970.); izvorno objavljeno na njemačkom, 2 sveska. Munich. 1896.-1903.

⁵⁸ Vidjeti A. Müller: *J.J. von Willemer*, 1925.; G. Jacobs: *J. J. Willemer*, Diss. Frankfurt/M. 1971.

⁵⁹ Djed C.G. Junga, svjetski poznatog psihijatra, pričalo se da je nezakoniti Goetheov sin. Možda je ovo razlog što je izrazio mišljenje da bi on sam bio Gothe u prethodnoj inkarnaciji.

Jung kaže:

“Postoji detaljni dokaz da je moj djed bio jedan od Goetheovih sinova. Međutim, moji unuci ne znaju o tome. Nisam to učinio porodičnom tradicijom. Majka mojeg djeda je odigrala važnu ulogu u manheimskom svijetu teatra.”

(*C. G. Jung Speaking. Interviews and Encounters*. Priredili William McGurie i R.F.C. Hull. London: Thames and Hudson, 1978., str. 271)

Za legendu o Jungovom porijeklu od Goethea, vidjeti njegov *Memories, Dreams, Reflections*. London etc., 1961. (broširano izdanje), pogl. II, bilješka 1. str. 51-52, 261 i bilješku Aniela Jaffea (str. 51-52).

Porodično prezime Marianne Jung i njezino duboko zanimanje za teatar od djetinjstva, koje je intenzivirala njezina majka, mogu imati neke veze sa Jungovim precima.

Jung je proglasio Goethea “a profetom”, naslov koji je vrlo blizak Iqbalovom često navođenom distihu o Goetheu:

Koje, iako sa poslaničkom slavom

Nadahnuo knjigu posvećenu njegovom imenu

(*Payam-i-Mashriq*, Na negleski preveo Hadi Hussain, Lahore. 1977. (1971.), str. 170).

⁶⁰ 1784.-1860.; obiteljsko prezime Maria Anna Katharina Theresia, rođena je u Linzu u Gornjoj Austriji, kćerka je proizvođača instrumenata Junga i bečke glumice M.A.E. Pirngruber; u svojem djetinjstvu puno zanimala za teatar, kao i književnost i jezike; došla je sa svojom majkom u baletskoj glumačkoj družini u Frankfurt 1798. i stekla je slavu zbog svojih izvedbi na sceni i atraktivnog šarma; J.J. Willemer je uz pristanak njezine majke doveo je u svoju kuću i obezbijedio uvjete za razvitak njezinog talenta za teatar i muziku; a nakon smrti svoje supruge vjenčao se njome (27. septembra 1814.); Goethe ju je upoznao u

Wiesbadenu prvi puta (4. augusta 1814.) i bio je posve oduševljen njezinom ljepotom i umjetničkim postignućima; tijekom njezinih čestih posjeta Frankfurtu i Gerbermühleu u dvije godine (1814. i 1815.), njihov je uzajamni odnos dosegnuo vrhunac; nakon njihovog posljednjeg susreta u Heidelbergu 29. septembra 1815., Goethe je više nije vidio ponovo, ali nikada nije prestao pripadati Marianne iznutra; pisma, pokloni i riječi dražesnog sjećanja su izmjenjivani; tri sedmice prije njegove smrti (29. februara 1832.) Goethe je vratio Marianni njezina pisma, tražeći od nje da ostavi neotvorenim paket “do nespecificiranog časa”; ona je pronašla među pismima drugu riječ zahvalnosti, posljednju poemu, “Vor die Augen meiner Leben...” (31. mart 1831.) svojeg voljenog, posvećenu njojzi.

U 1850-im, Herman Grimm je prvi učenjak koji je istaknuo doprinos Marianne *Divanu* pod imenom “Zuleika.”

O životu Marianne i njezinom odnosu sa Goetheom, vidjeti Joseph Francois Angelloz: “Un couple exemplaire. Goethe et Marianne de Willemer” (*Mecure de France*, sér. med., 308 (1950.), str. 652-669); Karl Bahn: *Marianne von Willemer, Goethes Suleika*. Berlin, 1928.; Carl Becker: “Das Buch Suleika als Zyklus.” (*Varia Variorum*. Festgabe für Karl Reinhardt. Münster/Köln, 1952., str. 225-252); Bernhard von Brentano: *Dass ich eins und doppelt bin. Marianne von Willemer und Goethe*. 2nd completely rev. ed., Wiesbaden: Limes Verlag, 1961. (Ist ed. entitled *Goethe und Marianne von Willemer. Die Geschichte einer Liebe*. Zürich, 1945.); Karl Buchheim: *Suleika--Vom Ewigen in der Liebe*. München, 1948.; Franz Dornseiff: “Goethes Aschiedsgedicht an Marianne--Suleika.” (*Goethe*, 4 (1939.), str. 306-311); Heinrich Düntzer: “Goethe und Marianne von Willemer.” (*Westermann's illustrierte deutsche Monatshefte für das gesammte geistige Leben der Gegenwart*. 28, N.F., Bd. 12, Braunschweig, 1870., str. 639a--663a); Hermann Grimm: *Goethe und Suleika*. Sonderdruck (Mit einem Nachwort von Rudolf Bach). Hamburg, 1947. (izvorno objavljeno u: *Preussischer Jahrbücher* (Berlin) 24 (1869.), 1. Ht. juli, str. 1-21); Carmen Kahn-Wallerstein: *Marianne von Willemer, Goethes Suleika und ihre Welt*. Bern/München, 1961; Emilie Kellner: *Goethe und das Urbild seiner Suleika*. Leipzig, 1876.; Edgar Lohner: “Hatem und Suleika: Kunst und Kommunikation.” (*Interpretationen zum West-östlicher Divan Goethes*. Hrsg. von Edgar Lohner. Darmstadt, 1973., str. 277-304); Werner Milch: *Bettine und Marianne*. Zürich, 1947; Friedrich Neumann: “Worte Suleika zum Begriff “Persönlichkeit” [zu: “Volk und Knecht und überwinder”] *Muttersprache*, 1957., str. 113-116); Hans Pyritz: *Goethe und Marianne von Willemer. Eine biographische Studie*. 3. izd. Stuttgart, 1948., (q. izd. Stuttgart, 1941., str. VI, 132); Ibid.: *Marianne von Willemer*. Mit einem Anhang: Gedichte Marianne von Willemer. Berlin, 1944.; Ibid.: “Goethe und Marianne von Willemer”. (ibid.: *Goethe-Studien*, 1962); Wilhelm Scherer: “Eine österreichische Dichterin (*Aufsätze über Goethe*. Berlin 1886., str. 235-246); Erich Schmidt: “Marianne-Suleika.” (E. Schmidt: *Charakteristiken*. I, Berlin 1886., str. 321-331); Aurelia Grether Scott: *Goethes Zuleika, Marianne von Willemer, and her world*. Columbia Phil. Diss., 1954. (Doctoral Dissertation Series. Publication No. 10,800. University Microfilms, Ann Arbor, Michigan. Order No. 55-333); Reinhold Steig: “Aus Suleikas hohen Tagen.” (*Jahrbuch des Freien Deutschen Hochstifts*, 1907., str. 214-229); Paul Stöcklein: “Johann Wolfgang von Goethe: Suleika spricht.” (*Wege zum Gedicht*. Mit einer Einführung von Edgar Hederer. Hrsg. von Rupert Hirschenauer und Albrecht Weber. I, München/Zürich, 1965., str. 84-98); Edwin Zellweker: *Marianne Willemer. Lebensbild einer österreichischerin*. Wien: Volksbuchverlag, 1949., str. 213 uz fotografije; Hans Frank: *Marianne*. Berlin/Darmstadt: Deutsche Buchgemeinschaft, 1956.; G.C. van Niftrik: “De geschiedenis van den domineesdochter” (*Ex Auditu Verbe*. Essays in honour of Dr. G.C. Berkouwer, Kampen: Kok, 1965., str. 113, Note 64); H. Sachse: *Neues Leben, neue Liebe*. 1982.; G. Wacha: *Marianne von Willemer*, 1984.; P. Meuer: “Einmal in meinem Leben.” (u: Ibid.: *Fülle des Augenblicks*, 1985.); “Goethe and Suleika” (*Western*, by L.F. Soldan, vol. 1 (1875.), str. 621-626); *Zuleika: The Book of Zuleika from the West-Eastern Divan (Das Buch Zuleika)*. Translated by A. Grether Scott. New York: Stechert-Hafner, 1951.

Prepiska između Goethea i Marianne oblikuje vrijednu informaciju za razumijevanje *Divanske* poezije. Vidjeti, *Briefwechsel zwischen Goethe und Marianne von Willemer (Suleika)*. Hrsg. mit Lebensnachrichten und Erläuterungen von Theodor Creizenach. Stuttgart 1877. 2. revidirano izdanje, 1878.; *Goethes Briefwechsel mit Marianne von Willemer*. Hrsg. von Philipp Stein, Leipzig 1908., 2. izd. Hrsg. von Max Hecker, 1915.; *Marianne und Johann Jakob Willemer. Briefwechsel mit Goethe. Dokumente, Lebens-Chronik, Erläuterungen*. Hrsg. von Hans-J. Weitz. Frankfurt/M., 1965.

mladom ženom (u dobi od trideset godina), opet je zapalio lirskog pjesnika i on je osjećao da se mladalački žar probudio u njemu, iako privremeno.⁶¹ Vesela, hirovita, maštovita, uz šarmantnu tvrdoglavost, ova je mlada žena privukla sve one koji su je poznavali i potpali pod njezin zavodnički utjecaj. Tim darovima i kvalitetama ona je pridodala šarmantni način postupanja i gracionost u govoru i kretanju, koji su očarali sve one koje su upoznali. Takva je bila žena koja je nesumnjivo probudila istinsku strast kod Goethea, i jedna je od najzanimljivijih osoba koja figurira u njegovoj biografiji. Od dvije vrste tipova žena između kojih je Goetheov ukus bio neodlučan, mirna i dostojanstvena, te promjenljivih raspoloženja, ona je pripadala potonjem. Ona je bila žena beskrajno živahnog duha, intelekta i genija i dokazala je da će biti zbiljska druga svojem voljenom pjesniku. Njihovo duboko emocionalno i duhovno zajedništvo uskomešalo je njihove poetske instinkte i oni su razmjenjivali svoja unutarnja osjećanja u poetskom ruhu. Osmi dio *Divana*, „Knjiga o Suleiki“, ispravno je nazvana duet para koji se voli, jer je četiri ili pet poema Marienne naslovljena iznad sa 'Suleika'. Mlada 'Zuleika', živa muza, koja je intelektualno bila kongenijalna starom čovjeku, prizvala je više poezije od svih Goetheovih ranijih ljubavi. Recipročno, bezazlena i bogata žica lirskog izražavanja također je nadahnula samu Mariennu i ona je počela pisati pjesme, nalik kreativnoj mašti i tonu Goetheove poezije *Divana*. Ako su srčani temperament i poetski darovi višeg poretka – budući da „Suleikini“ doprinosi *Divanu* nisu inferiorniji po inspiraciji niti ljepoti samim onima starog majstora – mogli učiniti ijednu ženu vrijednu životnog partnera velikom pjesniku, ta je žena onda bila Marianne.

Goetheova biografija eksplicitno otkriva da je tijekom svojeg života bio strastveno upetljan sa nekoliko žena koje su zapalile njegovo srce i koje su imale stalno mjesto kao inspirativni izvor njegovih književnih djela. Vrlo je čudan fenomen da u svim poznatim Goetheovim ljubavnim aferama možemo lako pronaći nekoliko sličnosti kao što su dobna razlika između Goethea i njegove voljene, koja je obično bila puno mlađa od ljubavnika, od kojih je većina bila udata, i koje su imale lijep društveni i bračni status te, iznad svega, nakon vremenskog protoka od nekoliko mjeseci ili godina, kada bi osjećao da veza između njega i voljene postaje odveć snažna, on je bježao od stupice tijela i pobjegao bi od nje i nikada je ne bi ponovo vidio. Ovo se također dogodilo sa Marianne,

⁶¹ Eckermannu (datirano na 11. marta 1828.).

ali on nije prekinuo sve niti starog odanog odnosa s njom i održavao je prijateljsku prepisku sa njom sve do posljednjih dana svojeg života.

Mladost u starosti i starost u mladosti ostaje sa Goetheom gotovo sve do kraja njegovog života; međutim, ovo je doseglo vrhunac kada je njegov odnos sa Marianne postao pogibeljno intiman i kada je uspostavljen jedinstven primjer u odgovaranju njemu na izvanredan poetski stil tako da je morao uključiti njene poeme u svoj *Divan* bez da bi napravio ijednu veću preinaku, bilo u obliku ili sadržaju. Tijekom Goetheovih putovanja po Rhine-Mainu, on je proveo najveći dio svojeg nezaboravnog vremena sa Mariannom u Heidelbergu – gradu u kojemu je većina zaljubljenih osoba pronašla svoja izgubljena srca. Ovaj je grad stvorio romantični milieu za Goetheovu lirsku poeziju, združen sa poetskim oblikom i dikcijom muslimanskog Istoka. Predivni pejzaži i raskoš ovog grada, mirni tijek Neckara i tumaranja po njezinim obalama sa Mariannom, u čiju je ljubav njegovo srce bilo upijeno, svega ga je činilo pomlađenim.⁶² Iako pitanje digresije, ali ovo mora biti uzeto u obzir; vrijeme koje je Goethe proveo u Heilderbergu je reminiscencija na Iqbalov kratak boravak tamo (1907.) zbog ulaštivanja svojeg njemačkog pod tutorstvom gospođice Emme Wegenast.⁶³ Bez obzira na neke različite aspekte, možemo skicirati nekoliko analognih činjenica koje se tiču Goetheovog i Iqbalovog boravka u Heidelbergu.

Emma (1879.-1964.) bila je skoro iste dobi kao i Marianna kada je prvi put upoznala Iqbalu. Za razliku od Goethea (koji je imao 65 godina kada se upoznao sa svojom voljenom) Iqbal je (1877.-1938.) bio u naponu svoje mladosti. Emma se nije udavala čitavog svojeg života ali, nasuprot tome, Iqbal je bio oženjen kao tinejdžer i zahvaljujući određenim razlozima nije bio u potpunosti zadovoljan sa svojim ranim

⁶² Paul Böckmann: “Die Heidelberger Divan Gedichte”, u: *Goethe und Heidelberg*. Unter Mitarb. von...hrsg. von der Direktion des Kurpfälzischen Museums. Heidelberg 1949., str. 204-239. Reprint izdanje pod naslovom: “Die Liebessprache der Heidelberger Divan-Gedichte,” u: *Formensprache. Studien zur Literaturästhetik und Dichtungsinterpretation*. Hamburg 1966., str. 167-192; vidjeti također *Miscellaneous Travels of J.W. Goethe*. Priredio L. Dora Schmitz. London 1882. “From a Tour on the Rhine, Maine, and Neckar, in 1814 and 1815.” Preveo priređivač, str. 289-424, Heidelberg str. 395-417.

⁶³ Ona je bila u Heilbronn; došla je u Heidelberg zbog višeg obrazovanja i ostala je tamo sa svojom starijom sestrom, Sofie Wegenast. Predavala je njemački jezik privatno stranim studentima na Sveučilištu. Također, bila je tutor Iqbalu, kada se nakratko zaustavio u Heidelbergu na dvaipol mjeseca kako bi poboljšao svoj njemački. Kasnije, ona se zaposlila na sveučilišnoj klinici i nakon povlačenja u mirovinu, provela je većinu svojeg vremena u Heidelbergu sve do svoje smrti 1964. Početkom 1960-ih, ona je predala sva ova pisma (napisana između 1907.-1933.) pakistanskim zvaničnicima kako bi mogla biti sačuvana u Nacionalnim arhivama. Vidjeti također bilješke 107-109.

bračnim iskustvom. Informacija o Iqbalovom kratkom boravku u Heidelbergu (oko dvaipol mjeseca) je mršava, oskudna i manjka autentičnošću. Otuda je njihov odnos (Emme i Iqbala) ostao zaboravljen sve do otkrića dvadesetisedam pisama, koja je Iqbal napisao Emmi na njemačkom i engleskom jeziku. Ova pisma jasno pokazuju njihov emocionalni i intelektualni kontakt jednog s drugim.⁶⁴ Ovaj novopronađeni pismeni materijal podsjeća nas na prepisku između Goethea i Marianne.

Marianne, koja je odrasla u umjentičkom okruženju, imala je dražestan iako slabašan poetski talenat, međutim, pod utjecajem Goetheove osobnosti njezin je prirodni instinkt izoštren i naposljetku se otisnula u tok njegovog poetskog djela. Emma nije bila nadarena za pjesničko stvaralaštvo, ali je bila kompetentna da vrednuje i procjenjuje nutarnje poetske ljepote. Njezino opsežno izučavanje njemačke književnosti, uključujući Goetheova glavna književna remek-djela, olakšalo joj je da se detaljno razgovara o različitim aspektima njemačke poezije sa visoko-rangiranim pjesnikom kao što je Iqbal, dok su se ležerno šetali po obalama Neckara.

Poput Goethea, Iqbal je upoznao Emmu u Heidelbergu i onda su se nakon nekoliko mjeseci morali razdvojiti, i nikada se više nisu susreli, niti se Iqbal ikada više vratio u ovaj grad, usprkos njegovoj skrajnjoj čežnji za njim. U Goetheovom „Liebesleben-u“, čini se vrlo čudnim da se on, kada je njegov odnos sa ženom postao pogibeljno intiman, naglo odvojio, uz najdublje tugu, te se naglo vratio u udaljeno mjesto.⁶⁵ Goetheov karakter u bijegu od osobe koju je volio posjeduje kvalitet otvorene tajne. Iqbalovo stalno povlačenje nije bilo namjerno, već je njegovo odvajanje od Emme imalo neke ozbiljne reperkusije na obje strane, kao što je to iskazano u njihovoj intimnoj prepisci.

III

Dolazak kolonijalizma i imperijalizma nekih europskih sila doveo je mnoge istočnjačke regije pod njihov utjecaj i prisustvo, ne samo u Levantu i Sjevernoj Africi, već jednako tako i na južnoazijskom potkontinentu, što je rezultiralo duboko ukorijenjenim promjenama u njihovom društvenom, ekonomskom i kulturnom milieu.

⁶⁴ Vidjeti za njemački i engleski rukopis svih ovih pisama, skupa sa njihovim transkriptima, *Iqbal Europe Mein* ("Iqbal u Europi", na Urdu). Autora Dr. Saeeda Akhtara Durranija, 2. revidirano izdanje, Lahore: Ferozsons, 1999. (ist ed., 1985.), str. 375-470, Appendix 6).

⁶⁵ Wilhelm Bode: *Goethes Liebesleben*, Berlin 1914.; Felix Aaron Theilhaber: *Goethe. Sexus und Eros*. Berlin 1929.

Usred ekspanzionističkih planova ovih zaraćenih nacija, Njemačka se držala postrance i nije participirala u ovoj kolonijalnoj utrci. Umjesto toga, njezino je zanimanje za Istok bilo ekskluzivno znanstveno radije negoli političko i ona je svratila veću pozornost na kulturno bogatstvo u obliku književnosti, jezika i mišljenja. Takovrsna njemačka učenost je otkrila puno materijala i usvojila različite tehnike za elaboriranje ovih novootkrivenih izvora, koji se tiču intelektualnog života Orijenta. Izvan ovog vrijednog njemačkog doprinosa, nesumnjivo najznamenitije djelo je Goetheov *Divan* u kojemu je pjesnik uzletio na snažnim krlima poetskog stvaralaštva u rasprostranjena istočnjačka područja i vratio se natovaren bogatstvom najdragocjenijih imaginativnih ideja i poetske lirike.

Britancima su trebala stoljeća da uspostave svoju hegemoniju na južnoazijskom potkontinentu i nakon što su se uhvatili čvrsto u koštac sa administrativnim slobodama započeli su još jednu agresiju, a ta je bila na intelektualne granice ovog regiona. Na ovom području, svi su njihovi naponi bili usmjereni da upoznaju domaće stanovništvo sa bogatim književnim blagom. Očito, Goethe nije došao u ovom nizu istaknutih britanskih pisaca, koje su silno predlagali autoritativni učenjaci ovog doba. Usprkos ovom intelektualnom embargu, kako je svjetski poznata književna figura ispravno svrstana uz rame sa Shakespeareom i Danteom u pjesničkom panteonu, Goethe je, iako neželjen, ušao u intelektualno područje ovog potkontinenta.

Goethe se pojavio po prvi puta na horizontu indijske književnosti kroz prijevod i čini se izvanrednim da se to desilo sredinom njegovog života. Prva knjiga koja je svratila pozornost publike na njega bila je *Jadi mladog Werthera* (izvorno *Die Leiden des jungen Werthers*, 1774.) – roman koji je osvojio svijet na juriš pošto su nemiri i prilično dugo nezadovoljstvo ovog razdoblja prikazani u njemu umjetničkom vještinom. Tačno nakon osamnaest godina nakon njegovog objavljivanja 1792., engleski prijevod koji je naslovljen kao *The Sorrows of Werther, a German Story* izašao je u izdanju Clarendon Pressa, Calcutta (dva sveska, cijena šest rupija, formata oktava, velike osmine). Nažalost, vrlo je oskudna informacija dostupna u svezi sa ovim pothvatom, čak niti njegov prevoditelj nije spomenut, niti postoji ijedan primjerak.⁶⁶ Očito, iskrsava važno pitanje o tome kako je ovaj prijevod tako brzo preveden za tako kratko vrijeme nakon

⁶⁶ Graham Shaw: *Printing in Calcutta to 1800*. A description of checklist of printing in late 18th century. Calcutta, London 1981.

objavljivanja njegovog izvornika i u zemlji koja je bila tako udaljena, kulturološki i geografski. U Goetheovom dnevniku (*Tages und Jahresbücher*) postoje brojna ukazivanja u popisu engleskih učenjaka i može se pretpostaviti da ovaj prijevod ima veze sa osobnim zanimanjem te da je urađen na sugestiju Sir Williama Jonesa (1746.-1794., u Calcutti), izvanrednog britanskog orijentaliste i utemeljivača Asiatic Society of Bengal, čiji je prodorni utjecaj lahko razaberiv u proučavanju brojnih poznatih pisaca.⁶⁷ Goethe je bio jedan od onih čiji je prolog *Faustu* reminiscencija čuvene sanskrske drame Kalidasa,⁶⁸ koju je preveo Jones 1788. Štoviše, Jonesov prijevod *Mu'allaqata*, dragocjene arapske zbirke predislamske poezije, prisilila je Goethea da prevede neke njezine dijelove⁶⁹ i, iznad svega, Jonesove *Poeseos Asiaticae*, antologiju azijske poezije koja se sastoji od šest knjiga na latinskom⁷⁰ i glavnog izvora Herderovog *Blumen-a*,⁷¹ koji je strahovito inspirirao Goethea i on je to otvoreno priznao u svojim *Noten / Bilješkama*.⁷² Opsežni biografski i pisani materijal o Goetheu ne obezbjeđuje dokaz kojim bi se

⁶⁷ A. J. Arberry: *Oriental Essays*. Portraits of Seven Scholars. London: Allen & Unwin, 1960., str. 7. "The Founder. William Jones" str. 48-84; Fück, op. cit., str. 129-135; Lord Teignmouth: *Memoirs of the Life, Writings, and Correspondence of Sir William Jones*. Philadelphia 1805.; John Hennig: *Goethe and the English Speaking World*. Bern etc.: Peter Lang, 1988. (Ova zbirka eseja istražuje što je Goethe pročitao, koga je upoznao, s kim se dopisivao – učinio je goleme napore da bude potpuno informiran o tome što se dešavalo u njegovo vrijeme); *Eminent Orientalists*. Madras: G. A. Natesan & Co., bez datuma.

⁶⁸ "...er [Jones] übersetzte 1788 das schönste indische Drama, die *Sakuntala* des Kalidasa, welche bei ihrem Bekanntwerden in Europa einen tiefen Eindruck machte und in der aus der englischen Übersetzung geflossenen Verdeutschung Georg Forsters Herder und Goethe in einen Überschwang des Entzückens versetzte." (Fück, op. cit., str. 135)

⁶⁹ A. J. Arberry: *Seven Odes*. London 1957.; Goethe: *Annals*, str. 417, do godine 1815.

⁷⁰ *Poeseos Asiaticae Commentariorum libri sex*. London 1774. (vidjeti također bilješku 74).

⁷¹ Potpuni naslov glasi: *Blumen aus morgenländischen Dichter gemacht*, 1792.

⁷² U *Noten / Bilješkama*, Goethe dvaput komentira Jonesa:

"Die Verdienste dieses Mannes sind so weltbekannt und an mehr als einem Orte umständlich gerühmt, dass mir nichts übrig bleibt, als nur im Allgemeinen anzuerkennen, dass ich aus seinem Bemühungen von jeher möglichsten Vortheil zu ziehen gesucht habe; dass will ich eine Seite bezeichnen, von welcher er mir besonders merkwürdig geworden."

(usp. *Goethe's sämtliche Werke*, Bd. 4, Stuttgart 1857., str. 315)

"Wir wollen uns nicht zu weit verlieren, sondern im gegenwärtigen Falle nur so viel sagen: wenn der vortreffliche Jones die Orientalischen Dichter mit Lateinern und Griechen vergleicht, so hat er seine Ursachen, das Verhältnis zu England und den dortigen Altertikern nöthigt ihn dazu. Er selbst, in der strengen classischen Schule gebildet begriff wohl das ausschliessende Vorurtheil, das nichts wollte gelten lassen, als was von Rom und Athen her auf uns vererbt worden. Er kannte schätzte, liebte seinen Orient und wünschte seine Produktionen in Altengland einzuführen, einzuschwärzen, welches nicht anders als unter dem Stempel das Alterthums zu bewirken war."

(Ibid., str. 257, pod "Warnung")

pokazao izravan kontakt Jonesa sa njim, Međutim, možemo pretpostaviti da je ovaj nedostajući link vjerojatno bio Johann Gottfried Eichorn (1752.-1827.), orijentalista sa Sveučilišta u Göttingenu i profesor orijentalnih studija u Jeni (1775.-1788.). On je bio jedan od Goetheovih ranih kontakata sa Orijentom i zbog ovog razloga ga je jako cijenio.⁷³ On je često bio u prepisci sa Jonesom i samo tri godine nakon objavljivanja njegove *Poesios Asiaticae*,⁷⁴ on ga je učinio dostupnim u Njemačkoj (1777.) i posvetio ga je Goetheu.⁷⁵ Vjerojatno, Eichhorn je bio istinski učenjak koji je mogao sugerirati Jonesu da objavi prijevod Werthera tijekom njegovog boravka u Calcutti.

Nakon pojave ovog prvog prijevoda ijednog Goetheovog djela, čitavo je stoljeće proteklo a nijedan suštinski prinos nije napravljen o njemu. U međuvremenu, Goethe je umro, njegova stogodišnjica rođenja je mlako proslavljena 1849., jer je njegova slava bila na najnižem stupnju, a proslava 150. godišnjice njegovog rođenja 1899., nesumnjivo je dovela njegova reputaciju do vrhunca. Indija nije odgovorila na sva ova europska znanstvena okupljanja, pošto su određeni politički razvici i katastrofalni incidenti, poput onog u Mutinyju 1857., zaokupljali nove britanske upravitelje u podjarmljivanju lokalnog stanovništva.

Tek po normaliziranju političke situacije u Indiji, zanimanje za Goethea kod lokalne inteligencije je unekoliko obnovljeno, međutim, ovaj put se koračalo velikim koracima od Calcutte do zapadnjačkih regija Bombaya i Gujrata. Pripadajući metropoli Maharashtra (tj., Bombaya), dr. Jinvanji Jamshedji Modi, učeni parsi učenjak koji je nosio specifičan naslov „Shams-ul-Ulama“ (sunce učenih ljudi) i Knight-hood“ (položaj viteza) od kojih su mu oba dodijeljena od strane njegovih zemljaka i britanske vlade.⁷⁶

⁷³ Goethe : *Noten*, op. cit., 1857., str. 316-317; Fück, op. cit., str. 131. Goethe je također bio u Jeni u to vrijeme i ovdje se vrlo često susretao sa Eichhorn.

⁷⁴ Potpuni naslov glasi: *Poesios Asiaticae Commentariorum libri VI cum appendice. Auctore Guil Jones...recudi curavit Jo. Gottfr. Eichhorn. Lipsiac 1777.*

⁷⁵ Friedrich Rückert: *Safi eddin von Hilla. Arabische Dichtung aus dem Nachlass. Hrsg. und eingeleitet von Hartmut Bobzin. Wiesbaden: Harrassowitz, 1988. Einleitung, str. 10.*

⁷⁶ Za dr. Modijevu znanstvena golemost i marljivost, vidjeti njegovu kolekciju članaka pod naslovom *Asiatic Papers*, u četiri sveska (Bombay 1905., 1917., 1927. i 1929.); *Collection of Papers read at the Oriental Conferences held in India*. Bombay: Fort Printing Press, 1932.; *Papers on Indo-Iranian and other subjects contributed by several scholars in honour of.....J. J. Modi*. Ed. Dr. Modi Memorial Volume Editorial Board. Bombay: Fort Printing press, 1930.

Autoritet o Parsima piše o dr. Modiju:

“Općenito najpoznatiji svijetu od svih bio je Jivanji J. Modi, koji je nasljedno bio visoki svećenik bombayskog blistavog hrama, diplomirani student Elphinstone Instituta i Sir J. J. Madressa, te četrdeset

On se tijekom života zanimao za Goetheovu biografiju i književna djela, koja se su se protezala od njegove rane mladosti do posljednjih dana. Vjerojatno, on je bio prva indijska učena osoba koja je imala mogućnost da posjeti Goetheovo rodno mjesto u Frankfurtu am Maini (21. septembra 1889.) i pobrojao je detaljno sve četiri strane njegovog kipa, koji je podignut u istom mjestu.⁷⁷ Naučio je njemački – nešto što je vrlo rijetko u indijskoj učenosti – ali je njegovo znanje ovog jezika izbljedjelo i smatrao ga je teškim kako bi koristio originalne izvore i preveo relevantne odjeljke koji se tiču njegovih studija.

Naučni interes dr. Modija za Goethea je probuđen kada je pročitao članak o *Divanu* koji je napisao E. Dowden, koji je objavljen u renomiranom časopisu „Contemporary Review“⁷⁸ (London) iz jula 1908. Pod utjecajem svojeg religijskog uvjerenja, on se više koncentrirao na jedanaestu knjigu *Divana*, „Buch des Parsen“ (Knjiga o Parsima) i objašnjenja koja je dao Goethe u svojim *Noten/Bilješkama* pod naslovom „Aeltere Perser“ (Stari Perzijanci). Rezultat njegovog istraživanja je bio vrijedan članak o Goetheovoj „Buch des Parsen“ u kojoj on prikazuje u glavnim crtama Goetheov život (uglavnom utemeljno na engleskim izvorima) i karakter; daje kratak prikaz *Divana*; komentare o glavnim obilježjima „Knjige o Parsima“ i na kraju prijevod (kojeg su sačinili Noti i Hömel, dvojica jezuita iz Bombaya) „Knjige o Parsima“ i dati su

godina tajnik Parsi Panchayata. Napisao je brojne knjige i članke o ritualima i običajima Parsija, historiji, vjerovanjima i folkloru, i primio je brojna priznanja od stranih naučnih društava. Njegovo glavno djelo na engleskom, objavljeno 1922., „The Religious ceremonies and customs of the Parsees“, djelomice je napisano djelomice kako bi zabilježilo običaje koji su tada odbacivani u naletu industrijaliziranog života.”

(Mary Boyce: *Zoroastrians. Their Religions, Beliefs and Practices*. London: Routledge 1979., str. 217)

Za dr. Modijeve članke vidjeti, *A Bibliography of Pre-Islamic Persia*. Ed. J. D. Pearson, London: Mansell 1975., index, s.v.

⁷⁷ U bilješci svojeg članka *Goethe's Parsi-Nameh* on piše:

“Kuća, u kojoj je rođen, još uvijek se vidi u Frankfurtu. Tijekom mojeg dvodnevnog posjeta Frankfurtu, 1889., imao sam zadovoljstvo da sam posjetio njegovu kuću 21. septembra 1889. Zabilježio sam u svojoj bilježnici broj njegove kuće kao 'No. 22 Grosser Hirschgraben. [ispravno: Hirschgraben]'. Također, postoji njegov kip u Frankfurtu. Na njegove četiri strane su predstavljena njegova književna djela. Na jednoj je strani predstavljena njegova poezija – tragedija i komedija; na drugoj, njegov Faust i Mephistopheles; na trećoj, grupa od pet djela; na četvrtoj, neka druga njegova djela.” (*The Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society*, vol. xxiv (1914.-15.), str. 68, bilješka 6).

⁷⁸ Edward Dowden, (1843.-1913.), irski pisac i književni kritičar (vidjeti Boydovu *Appreciations and Depreciations*, 1917., str. 141-162). Njegov članak “Goethe's West-Eastern Divan”, u: *Contemporary Review*, vol. 94 (juli 1908.) str. 23-42, također u: E. Dowden: *Essays and Elizabethan*. Ed. Elizabeth Dowden. London: Dent, 1910., str. 89-119.

relevantni odjeljci iz *Noten / Bilješki*.⁷⁹ Iz letimičnog pogleda na golemi opseg Modijeve učenosti, očito je da je njegovo glavno područje proučavanja bilo blisko povezano sa drevnom Perzijom i u ovoj perspektivi njegovo posebno proučavanje jednog aspekta Goetheovog Divana još uvijek čuva svoju jedinstvenost, a na drugoj goetheanski ekspert dotada nije napisao ništa o ovom predmetu.

Dr. Modi je nastavio da piše o Goetheu, ali sada iz drugog ugla, i to onog Hafiza čijoj se poeziji uvelike divio. On je prekapao po poetskim Hafizovim i Goetheovim istančanostima i skicirao je sličnosti između njihovog oblika i sadržaja.⁸⁰ Ovdje, zaslužuje da spomenemo da je jedan od njegovih istovjeraca, Rustam Pestonji Bhajiwalla, poslao Iqbalu potpisanu kopiju svoje nove knjige pod naslovom *Maulana Shibli i Umar Khayam*. U predgovoru, dr. Modi je komentirao, doduše kratko, Goetheovo poetsko iskazivanja poštovanja Hafizu i naglasio je mistički elemenat u Goetheovoj poeziji.⁸¹

Uporedo s glavnom strujom studija o Goetheu u velikim kulturnim centrima Indije, blago talasajući val zanimanja za Goetheova djela je protjecao i razmjerno u malim mjestima i jezicima, koji su govoreni tamo, možemo skicirati neke tragove ove poprilično slabe tradicije goetheanskih studija. Na primjer, Narsinhrao (1859.-1937.),

⁷⁹ *JBB Royal Asiatic Society*, op. cit., str. 66-101; također u: Modi: *Asiatic Papers*, Dio II, Bombay 1917., str. 119-148.

Na kraju, Modi pojašnjava:

“Želim da skrenem pažnju svojih čitatelja na vrlo znanstven i zanimljiv rad dr. A. F. J. Remyja, koji je naslovljen kao ‘The Influence of India and Persia on the Poetry of Germany’ (1901.). Nakon ovog rada koji je objavljen uzročni pogled na moje bilješke podsjetio me je na ovaj rad i bilo je odveć kasno da ga ovdje upotrijebim.” (p. 95, f.n.1)

Arthtur F. J. Remy je napisao knjigu *The Influence of India and Persia on the Poetry of Germany*. New York 1901. (reprint izdanje: New York: Anns Press, 1966.); također je dostupna u urdu prijevodu kojeg je sačinio dr. Reyazul Hasan. Karachi. 1973.

⁸⁰ Dr. Modijev sumarni članak, “Hafiz and Goethe”, objavljen je u: *Proceedings, Second All-India Oriental Conference*. Calcutta 1922., str. 601-606.

⁸¹ *Maulana Shibli and Umar Khayyam*. Surat: I. P. Mission Press, 1932. Djelo daje biografski kratak prikaz Shiblija Naumanija (1857.-1914.) i njegov prikaz Umar Khayyamovih poema i filozofije iz urdu djela *Shair-ul-Ajam* (vol. I, str. 225-261). Kopija, koju je autor poslao Iqbalu (29. septembra 1933.), još uvijek se čuva u Iqbal muzeju (Lahore). br. AIM-1977-128.

Za dr. Modijeve opaske o Goetheu, vidjeti Predgovor, str. xxxi-xxxviii.

istaknuti gujuratski pjesnik, preveo je u svoj jezik epizodu iz Goetheovog *Wilhelma Meistera* koji je objavljen krajem devetnaestog stoljeća.⁸²

Čudan je fenomen da se galaksija istaknutih intelektualaca pojavila na indijskom horizontu u posljednjoj četvrti devetnaestog stoljeća. Ujedno indijski muslimani i visoko obrazovani, u najvećem broju na europskim sveučilišnim centrima, oni su pokušali da oplemene svoje zajednice, politički i obrazovno, te da stvore svijest za njihovu svijetlu budućnost.⁸³ Ovoj grupi dostojanstvenika, koji su se istaknuli u svojim područjima, pripadao je i Abdullah Yusuf Ali (1872.-1953.).⁸⁴ Nagrađen stipendijom od vlade Bombaya, on se uputio u Englesku na studije i po svojem povratku je izabran za uposlenika Indijske građanske službe. Vratio se nazad u Englesku 1905. i oženio Engleskinjom. Revno je učestvovao u okupljanju muslimanskih osoba koje uključuju i Iqbala. Nakon toga, Iqbal je tražio Yusufa Alija kao rektora Islamia Collegea (Lahore) 1925., iako je postojao veliki politički jaz između njih, ali oni su sačuvali srdačnost jedan s drugim.⁸⁵

Iz ranog razdoblja Yusufa Alija, potraga za pomirenjem Istoka i Zapada ostala je biti fokusnom tačkom za njega. Za spajanje ova dva kontinenta, on je bio očaran Goetheovom stvaralačkom vezom sa Orijentom, koji se jednako tako borio za združivanje ova dva okeana. Rezultat ovog pristupa mladog Yusufa Alija (tridesetiti

⁸² Naslov ovog gujuratskog prijevoda je Eka Devinu *Vāittant* i objavljen je 1897.

⁸³ Nekoliko imena takvih osoba možemo spomenuti i svi su rođeni 1870., poput Muhammada Ali Jinnaha (1876.-1948.), Iqbala (1877.-1938.), Muhammada Ali Jauhara (1878.-1931.), Sir Fazl-i-Husaina (1877.-1936.), Sh. Abdul Qadira (1874.-1950.), Mawlana Shaukata Alija (1873.-1938), Fazlul Haqa (1873.-1962.), Abdul Barija Farangimahallija (1878.-1926.), Raje iz Mahmudabada (1877.-1931.) i td.

Mnogi su renomirani političari, znanstvenici, religijski mislitelji također rođeni u 1870-im, kao što su K. Adenauer (1876.-1967.), W. Churchill (1874.-1965.), Shri Aurobindo (1872.-1950.), A. Einstein (1879.-1955.), J. Stalin (1879.-1953.), Martin Buber (1878.-1965.), Thomas Mann (1875.-1955.), Hermann Hesse (1877.-1962.), Hugo van Hofmannsthal (1874.-1929.) i td.

⁸⁴ Vidjeti o njegovom životu i djelima, *Searching for Solace. A Biography of Abdullah Yusuf Ali. Interpreter of the Qur'an*, autora M. A. Sherifa. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust, 1994.; rep. Islamabad, 2002.

⁸⁵ *Centennial History of Islamia College, Lahore. 1892-1992* (na Urdu). vol. i, autor Ahmad Saeed. Lahore: Research Society of Pakistan, 1992., str. 152 i uz index.

A. Yusuf Ali je imenovan za rektora ovog koledža dva puta (27. septembra 1925. novembar 1927.; 16. aprila 1935. – 13. mart 1937.). Za detalje vidjeti, *Faran* (Govt. Islamia College Magazine), 199.9, str. 79, članak M. Siddiqa; "Our New Principal" (u: *The Crescent. The Magazine of the Islamia College Lahore*. vol. xx, br. 78, okt.-nov. 1925., str. 5-10. Uvodni članak M. Sadiqa).

godine) bio je njegov prvi rad naslovljen kao „Goethe's Orientalism“ („Goetheov orijentalizam“), koji je on pročitao pred Engleskim Goethe društvom (London) 1906. godine, a objavljen je iste godine u vodećem britanskom časopisu.⁸⁶ Sadržaji i razmatranje ovog predmeta su potvrdili autora kao mladog čovjeka koji puno obećava. Ovo također pokazuje idealističko mišljenje mladog Yusufa Alija, te napose njegovo poznavanje ezoterijskih redova.

U ovom nizu renomiranih učenjaka i pisaca, jedna druga naširoko poznata književna ličnost ovog potkontinenta drži istaknuto mjesto u analima indijske, kao i svjetske književnosti. Riječ je o Rabindranath Tagoreu (1861.-1941.), dobitniku Nobelove nagrade za književnost (1913.), čije se humanističko stajalište, koje je reflektirano u njegovim književnim bavljenjima, koncentrira na slabljenje temeljnog konflikta između Istoka i Zapada. Tijekom svojeg života, Tagore je nastojao da uspostavi progresivno pomirenje ovih dvaju političkih koncepata u duhu uzajamnog razumijevanja i prosvjetljenja. Dakle, on je uobičajeno nazivan 'miriteljem Istoka i Zapada'.

Tagore je bio blisko povezan sa Njemačkom, zemljom koju je posjetio tri puta (1921., 1926. i 1930.). Tijekom svojeg prvog posjeta, bio je primljen sa golemim oduševljenjem. Njegov 61. rođendan bučno je proslavljen diljem zemlje i on je održao predavanja na gotovo svakom sveučilištu i naučnim udruženjima glavnih gradova (poput Berlina, Municha, Hamburga i td.). Časopisi i novine su posvetili puno prostora Tagoreovom životu i književnim postignućima. Uskoro je tiskana opsežna nekritička Tagoreova biografija (autora Engelhardta) i njegova *Collected Works / Sabrana djela* (koja je objavio Wolff Verlag) i milioni njihovih kopija su rasprodani u vrlo kratkom vremenu. Njemačko štovanje Tagorea duboko je izvršilo utjecaj na intelektualne umove i njemački književni scenario.

Tagoreovo zanimanje za Goethea započelo je kada je bio tek tinejdžer. Njegovi najraniji književni eseji uključuju jedan o anglo-saksonskoj književnosti, drugi o anglo-normanskoj književnosti, treći o Danteu, četvrti o Petrarki, a peti o Goetheu, koji je proširen sa nekoliko prijevoda u svakom slučaju. Svi su ovi članci objavljeni u bengalskom časopisu, *Bharati* (1878.), koji je izdavao njegov stariji brat, Dwijendranath

⁸⁶ *Contemporary Review*, 90 (August 1906.), str. 169-181; također u: *Eclectic Magazine*, 147 (oktobar 1906.), str. 298-306; za njegov izvadak, vidjeti *Searching for Solace*, op. cit., str. 237-240, Appendix II: "Selected Writings".

Tagore. Kasnije, on je poduzeo ozbiljne napore da nauči njemački pod tutorstvom misionarke te zemlje i ona je bila zapanjena kada je shvatila kako je njezin učenik dovoljno dobro ovladao njemačkim da radi na svoj način na djelu Heinricha Heinea (uz 'silno zadovoljstvo') i *Faustu*. U pismu Pramathu Chaudhariju (3. juna 1890.), on spominje Goetheov *Faust* u izvorniku.

Tagore je često ukazivao na Goethea u svojim proznim radovima, ali vidokrug sadašnje studije ne dopušta da reproduciramo sve njih ovdje. Unatoč tome, nekoliko njegovih komentara o Goetheu biće dostatno, prije nego što je okončano devetnaesto stoljeće. Prvi je iz *Chinnapatre 149* (5. oktobar 1895.) u kojemu kaže da je, kako bi izbjegao preobilje u užicima uma ili materijalnim zadovoljstvima, pohranio u svojem sjećanju Goetheovo kazivanje:

Entbehren sollst du, sollst entbehren.

(Ti se moraš snaći, moraš se snaći)

Drugo je ukazivanje povezano sa Tagoreovom *Urvasâ*. Pišući o ovoj poemi 1896. bengalskom romanopiscu, on pojašnjava da njegova *Urvasâ* simbolizira ono što Goethe naziva 'Vječitom ženom: Ewige Weibliche'.

Usred brojnih preokupacija Tagoreovog uzbudljivog života, on nije mogao pisati detaljno o Goetheu, ali je zanimanje za kreativne radove ovog njemačkog poete ostalo živo sve do kraja njegovog života. 11. oktobra 1931., on je poslao poruku „Welt Goethe Ehrung-u“ (organizaciji koja je ustanovljena za obilježavanje stogodišnjice Goetheove smrti 22. marta 1932.) u kojoj je izrazio svoje poštovanje neprekidnom sjećanju na Goethea.

Neki Tagoreovi kritičari sačinili su prodorne komparativne studije između Goethea i Tagorea i istaknuli su određene biografske i pjesničke sličnosti. Oni su mišljenja da Tagoreova poezija može biti usporediva sa uvijek izmjenljivom Goetheovom umjetnošću uz njezin kreativni doseg; Tagore i Goethe su dvije tačke koje su intimno povezane jedna sa drugom i njihova pjesnička stvaralaštva posjeduju isto bogatstvo i beskrajnu raznolikost.⁸⁷

⁸⁷ Vidjeti detaljnije, *Stimmen der Zeit*, (Feb. 1921., Bd. 101, str. 416-429); A. Aronson: *Rabindranath Tagore through Western Eyes*. Allahabad: Kitabistan, 1943.; G. Herdt: "Rabindranath Tagore in German Literature." (*Visva-Bharati Quarterly* (Santiniketan), vol. 27, nos. 3-4 (1961.-62.), str. 260-274); Taraknath Sen: "Western Influence on the Poetry of Tagore", u: *Rabindranath Tagore. A Centenary Volume, 1861-*

IV

Postojeći biografski materijal pribavlja vrlo oskudnu informaciju o ranom dijelu Iqbalovog života i čini se poprilično teškim da se odredi kad je on precizno došao u kontakt sa Goetheovim djelom. Kao rođeni pjesnik, kojega je Bog neizmjerljivo obdario, on je mogao biti familijaran uglavnom sa tim engleskim pjesnicima koji su bili uključeni u engleske školske udžbenike, koje su propisali obrazovni eksperti Britanske vlade. Nakon dolaska u Lahore na visoko obrazovanje (1895.), Iqbalov pjesnički talenat je bio potaknut novim intelektualnim miljeom kulturnog centra Punjaba i postupno su se granice njegovih književnih postignuća počele proširivati. Pjesnici mimo oni engleskih su ga privukli, kao što njegovo prvo dostupno pismo (28. februara 1899.) pokazuje da je bio željan da sakuplja fotografije ne samo istaknutih engleskih pjesnika, već i onih njemačkog i francuskog porijekla.⁸⁸ Sa takvog popisa, Goethe nije mogao biti isključen.

Očito, Iqbalovo prvo upoznavanje sa Goetheom je bilo neizravno i ono je bilo kroz englesku književnost. U drugoj polovici devetnaestog stoljeća, Goethe je skrenuo pozornost nekih engleskih pjesnika i kritičara i oni su procjenjivali njegovu ličnost i poetski genij, protkan sa nekoliko prijevoda iz njegovih književnih remek-djela. Iqbal je bio potpuno svjestan ovih radova, ne samo kao briljantni student, već jednako tako predavač engleske književnosti više od tri godine.⁸⁹

1961. 3rd ed., New Delhi: Sahitya Akademi, 1987. (1961.), napose str. 274-275. Theodor Heuss (bivši predsjednik Federalne Republike Njemačke, 1949.-59.): "Tagore and Germany", u : Ibid., str. 321-322. Vidjeti također bilješku 131.

⁸⁸ Pismo napisano Mawlana Ahsan Marahrawiju (28. februara 1899.). Vidjeti, *Iqbal Namah*. Ed. Sh. Ataullah, vol. i, Lahore 1944., str. 3; također su: *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, ed. Muzaffar Hussain Barni, vol. i, 1989., Delhi: Urdu Academy, str. 61.

⁸⁹ Iqbal je imenovan za docenta na Odsjeku za engleski jezik Vladinog koledža u Lahoreu (1. januara, 1901.) na šest mjeseci; kasnije je reizabiran i proužavan mu je ugovor na istom Odsjeku 16. oktobra 1902., 3. juna 1903., 30. decembra 1903. do 31. marta 1904., kada se prebacio na Odsjek za filozofiju. Tijekom ovog perioda, napose u 1901., on je također predavao englesku književnost na Islamia Collegeu kratko vrijeme, kada je Sh. Abdul Qadir uzeo dopust i oputovao u Englesku na daljnju izobrazbu (usp. dr. Waheed Quraishi: *Klasiqi Adab ka Tahqiqi Mutalia*, na urdu), Lahore 1965., str. 326, 337-341, 339, fusnota 3; Hanif Shahid: *Iqbal aur Anjuman-i-Himayat-i-Islam* (na urdu). Lahore.

Sukladno Waheedu Quraishiju (op. cit., str. 326), Iqbal je dobio prvi dopust za odsustvo sa predavanja na Orientalom Collegeu, Punjab Sveučilišta, u 1901., na nekoliko mjeseci da predaje na Islamia Collegeu, Lahore, kao profesor engleskog umjesto Shaikha Abdul Qadira, stalnog predavača koji je dobio dopust. Ova je činjenica potvrđena izjavom r. Dr. Khalifah Shuja-ud-Dina koji je proučavao engleski udžbenik *Seekers After God* (Tražitelji Boga) sa Iqbalom u njegovom prijelazu tih dana (*Qindeel-i-Fikr* (na urdu), str. 74,75)

U ovim ranim danima, i kao student i predavač, Iqbal je bio duboko impresioniran Sir Thomasom Arnoldom (1864.-1930.), renomiranim britanskim orijentalistom,⁹⁰ koji je došao iz Aligarha u Lahore 1898. i izabran je za profesora filozofije na Vladinom koledžu. Strahovito je doprinio u preoblikovanju Iqbalovih književnih zanimanja i filozofskog mišljenja. Njihov bliski odnos ostao je nenarušenim, čak i nakon Arnoldovog stalnog odlaska iz Indije 1904. Iqbal ga je smatrao svojim 'guruom' (duhovnim mentorom; u pismu Nancy Arnold, 11. januara 1911.) i njegova osjećanja divljenja su ismpresivno portretirana u jednoj od njegovih poema.⁹¹ Arnold je bio dobro svjestan orijentalnog utjecaja na njemačku književnost i njegova stajališta, koja su objavljena u jednom od članaka *Legacy of Islam* („Naslijeđe islama“),⁹² reminiscencije su Iqbalovog

⁹⁰ *Dictionary of National Biography*. Supplement Volume 4; *Iqbal Review*, Specijalno izdanje o Sir Thomasu W. Arnoldu. April 1991., napose članci “Arnold and Iqbal” autora dr-a S. A. Durraniya, str. 13-29; “Arnold as a Student of Islam” autora dr-a C.W. Trolla, str. 39-52); „Iqbal Europe Mein“ autora S. A. Durraniya, op. cit., str. 82-103, *Nawadir-i-Iqbal Europe Mein* (na urdu) autora Saeeda Akhtara Durraniya, Lahore: Iqbal Academy Pakistan, 1995., str. 127-130, 196-197 (Dva Iqbalova pisma Arnoldu iz Municha); Dr. ‘Ashiq Hussain Batalviyev članak “Sir Thomas Arnold” (urdu), u: *Iqbal Shinasi awr Adabi Dunya*. Ed. Dr. Anwar Sadeed, Lahore: Bazm-i-Iqbal 1988., str. 172-187. “T. W. Arnold: His Life and Works”. Autora Bakhtyara Hasana Siddiqija, u: *Iqbal* (Lahore), xvi/3, januar 1968., str. 59-67.

U pismu “Privatno i povjerljivo”, Iqbal piše J. P. Thompsonu (umro 1935.) (17. oktobra 1925.): “Također ću pisati Nj.E. Sir Malcolm Harleyju, međutim, osjećam da imam vrlo malo prava tražiti njegovu pozornost – osim toga što je prijatelj Sir Thomasa Arnolda koji je bio moj ‘guru’ u Indiji i Engleskoj i koji je uvijek pokazivao veliko zanimanje za mene.”

(Fotokopija originalnog pisma u Iqbal Academy, Lahore; urdu prijevod u: *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, II, strp. 609-611); Za nove dimenzije intelektualnog odnosa između Iqbala i T. W. Arnolda, vidjeti Siddiq Javedovu “Iqbal and Arnold” i “Allama Iqbal - Orientalists and Arnold” u njegovoj urdu zbirci članaka *Iqbal par TaĀqāqā Mutalaey*, Lahore 1988., str. 53-74, 91-111; vidjeti također njegovu knjigu naslovljenu *Tafhām-i Iqbal*, Lahore, 2003.

⁹¹ *Nal-e-Firaq* (u sjećanje na Arnolda), u : *Bang* (vidjeti, *Kulliyat* (urdu), str. 77-78). Izvorno objavljeno u: *Makhzan* (vol. 7, br. 2, maj 1904., str. 45-47, uz kratku uvodnu Iqbalovu bilješku).

Njemački prijevod dijela ove poeme “Trennungsklage” je kako slijedi:

Wo bist Du, o Mose auf dem Gipfel des Sinai der Wissenschaft?

Die Woge Deines Geistes war ein belebender Wind für die Wissenschaft?

Wo ist jetzt das Verlagen nach Durchquerung der Wüste der Wissenschaft?

Dein Atem weckte auch in meinem Haupt die Leidenschaft für die Wissenschaft?

(*Steppe im Staubkorn*. Texte aus dem Urdu--Dichtung Muhammad Iqbals. Ausgewählt, übersetzt und erläutert von J. Christoph Bürgel. Universitätsverlag Freiburg Schweiz 1982., str. 15-16).

⁹² Ed. pokojni Sir Thomas Arnold i Alfred Guillaume. London: OUP, 1965.. (1931), str. 204-205.

uvodnika njegovom *Payam-i-Mashriq* (= *Payam*). Možemo zaključiti da je Arnold možda uveo Iqbala u Goethea i njegova pjesnička zanimanja za Istok.⁹³

U ovom periodu, zanimanje za neglesku književnost brzo je naraslo i naša inteligencija, iako vrlo slabašna po broju, učila je nove koncepte o svjetskoj književnosti i njezinom komparativnom proučavanju. Među takovrsnim pjesnicima koji nisu bili Englezi, Goethe je bio jedini europski pjesnik koji je privlačio zanimanje zapadnjački obrazovanih Indijaca ovog perioda, vjerojatno zbog njihove slične nastrojenosti i, u nekoj mjeri, nepristranog pristupa islamskom Orijentu, i kulturnom naslijeđu muslimana napose u svojem *Divanu*. Pripadajući ovoj novoj klasi indijskih intelektualaca, Iqbal je bio fasciniran Goetheovim stvaralačkim genijem.

Iz svih ovih činjeničnih dokaza, čini se da je Iqbal prvi puta čitao Goethea na koncem devetnaestog stoljeća i prvo ukazivanje na Goethea, bez spominjanja njegovog imena, pojavljuje se u njegovoj urdu poemi „Ghalib“ koja je objavljena u lokalnom književnom časopisu, koji je započeo izlaziti početkom dvadesetog stoljeća.⁹⁴ Ovaj kuplet glasi kako slijedi:

Ah! Ti se odmaraš usred delhijskih ruševina,
Tvoj se parnjak odmara u weimarskom vrtu.⁹⁵

Kako bi zacrtali kreativni izvor ove poeme, možemo sugerirati uz stanovitu izvjesnost da je njezin drugi stih preuzet iz Matthew Anrnoldove (1882.-1888.) dobro poznate poeme, „Memorial Verses“ („Stihovi sjećanja“) (april 1850.), koji glasi:

⁹³ Arnold je imao prisne relacije sa nekim njemačkim orijentalistima i podržavao je Iqbala dok je bio u Njemačkoj kako bi prijavio svoju doktorsku disertaciju u Munichu.

⁹⁴ *Makhzan*, (mjesečnik, Lahore) pod uredništvom Sh. Abdul Qadira, bliskog Iqbalovog prijatelja. Njegov prvi broj je izašao u aprilu 1901, ali je poema o Ghalibu (1797.-1869.) objavljena nakon pet mjeseci u septembru 1901. usp. *Ibtidai Kalam-i-Iqbal*. kronološki poredano (na urdu). Ed. Dr. Gian Chand. Hyderabad Deccan: Urdu Research Center, 1988., str. 119-120

⁹⁵ *Kulliyat* (urdu), str. 26. U Iqbalovoj bilješci, kaže se da je u Weimeru poznati njemački pjesnik, Goethe, sahranjen. Za engleski prijevod, vidjeti *Call of the Marching Bell*. Engleski prijevod i komentar *Bang-i-Dara* sačinio Dr. Mr. A. K. Khalil. St. John's Newfoundland, 1997., str. 71; J. Ch. Bürgel prevodi ovaj stih na njemački kako slijedi:

O weh! Du ruhst im verrotteten Delhi;
während dein Mitsänger im lieblichen Weimar schläft.

(*Steppe im Staubkorn*, op. cit., str. 108)

Kontrast između ‘opustošenog Delhija’ i ‘weimarskog vrta’ je elokventni izraz tužne nebrige od koje je Ghalib patio, u usporedbi sa dobro zasluženim priznanjem koje su Goetheu pružili njegovi zemljaci.

Goethe u Weimeru spava, i Grčkoj⁹⁶

Iqbalovo svrstavanje Ghaliba kao 'osobe koja je ravna' Goetheu pozvala je brojne iqbalijanske kritičare da tragaju za usporedbama u njihovim životnim obrascima i mišljenju. Uznemirujuće političke okolnosti, oduševljenje za perzijsku književnost (uključujući Hafiza), antipatija za nacionalne i religijske uskogrude predrasude, koncepte života nakon smrti, postizanje zemaljske sreće, poetsku gorljivost, častohlepnu slobodu od okova društvenih običaja, filozofski sadržaj i pozitivni nazor u životu – ovo su bile zajedničkosti Goetheu i Ghalibu u prvom redu u Iqbalovom umu u vrijeme sastavljanja gornjeg stiha.⁹⁷ Usprkos svoj ovoj cjepidlačarskoj potrazi za ostvarenje pristupa Iqbalovom stvaralačkom izvoru, dostatno je da kažemo da je Iqbal već čitao Goetheovu poeziju, ne u originalu već kroz engleske prijevode koji su postojali i bili dostupni u drugoj polovici devetnaestog stoljeća.

Kako je profesor T.W. Arnold sugerirao, Iqbal se uputio u Englesku 1905. i, na ovaj način, ispunio svoju želju da dospije tamo nakon što prekine lance Punjaba.⁹⁸ Hermann Hesse (1877.-1968.), istaknuti njemački pisac, pobraja tri duhovna područja kao izvore Iqbalovih djela: indijski svijet, islamski svijet i svijet zapadnjačke misli⁹⁹ i on je posljednji u kojemu se sada Iqbal zaustavio fizički. Iqbalov boravak u Europi, prvo u Engleskoj i potom u Njemačkoj, zbilja je prekretnica njegovog života i odigrao je odsudnu ulogu u preoblikovanju njegove ličnosti i misli. U Engleskoj, on je pridao ozbiljnu pažnju proučavanju njemačke vitalističke filozofije u izvorniku, pošto je naučio

⁹⁶ Za podrobnu raspravu o ovom pitanju, vidjeti Dr. Siddiq Javedov urdu članak o stvaralačkom izvoru Iqbalove poeme "Ghalib", koja je objavljena u: *Iqbal*, vol. 37, bilješke 1-2 (january/april 1990.), str. 39-76, napose str. 44-46, 57. Sukladno Dr. Muhammadu Sadiqu, Iqbalova poema o smrti Mirza Dagma (1831.-1905.), poznatog urdu pjesnika, modelirana je po uzoru na Mathew Arnoldovu *Memorial Verses* („Stihovi sjećanja“), vidjeti njegov članak "Borrowings from English", u : *The Civil and Military Gazette* (Lahore), 21. april 1961.

⁹⁷ Usp. Yusuf Husain Khan: *Ghalib awr Iqbal ki Mutaharrrik Jamaliyat* (na urdu). New Delhi: Ghalib Academy, 1979., str. 19-20 (reprint izdanje: Lahore 1986.); Dr. Sayyid Muhammd Akram Shahov urdu članak o njegovoj novoj knjizi o Iqbalu (Lahore, 1998.).

⁹⁸ Stih iz poeme u znak sjećanja na Arnolda glasi:

“Dosegnuću te nakon što raskinem lance Punjaba.” (*Bang*, engleski prijevod Khalila, op. cit., str. 133).

⁹⁹ U uvodniku (Geleitwort) njemačkog prijevoda Iqbalove *Javidnameh*, "Buch der Ewigkeit" (München, 1957.), on piše:

“Drei Reichen des Geistes gehört Sir Muhammad Iqbal an, drei Reiche des Geistes sind Quellen seines gewaltigen Werkes: die Welt Indiens, die Welt des Islam und die des abendländischen Denkens.”

njemački jezik za vrlo kratko vrijeme.¹⁰⁰ intelektualni hir koji mu je omogućio da jednako tako čita Goethea. U Cambridgeu, on je razvio prijateljske odnose sa Nijemcima svoje dobi, muškarcima i ženama, te učenjacima sa kojima je raspravljao poeziju i visoku filozofiju sa velikim zanimanjem.¹⁰¹ Uobičajeno, on je preporučivao svojim prijateljima da „ukoliko želite da povećate vaše razumijevanje u bilo kojoj oblasti učenosti, njemački bi trebao biti vaš cilj“.¹⁰² Ovdje, on je bio duboko uključen u poetsku izvrsnost Hafiza i katkad je osjećao da je sam inkarniran s duhom ovog perzijskog pjesnika.¹⁰³ On je često ukazivao na Hafizove pjesničke ljepote i filozofsko-mističke pojmove i uspoređivao ih sa europskim pjesnicima i filozofima, prirodno sa Goetheom koji je jednako tako bio inspiriran Hafizom.

¹⁰⁰ Atiya Begum (1877.-1967.), jedinstven i pouzdan izvor Iqbalovog boravka u Europi, piše u svojoj knjizi: “Iqbal je jedva uzeo tri mjeseca kako bi usavršio svoj njemački jezik...” (*Iqbal*. Bombay: Academy of Islamic Publication, 1947., str. 9. Čest reprint i prijevod također na urdu).

O njegovom ovladavanju njemačkim jezikom ona izjavljuje:

“[23. jula 1907.]..., Iznijela sam na vidjelo pismo koje sam primila od Iqbala koji je već bio u Njemačkoj. Napisano je na njemačkom i kada je pročitano divili smo se autorovoj tečnosti i njegovoj književnoj vrijednosti.”

(*Iqbal*, op. cit., str. 19-20)

Za druge detalje vidjeti moj članak “Iqbal and Germany”, koji sam izložio na seminaru “Iqbal and the Modern Era”, u Ghentu (Belgija), 17.-18. nov. 1997. Vidjeti moju knjigu pod naslovom *Iqbal- New Dimensions*, Lahore 2003.

¹⁰¹ “Nekoliko dana nakon toga Iqbal me je pozvao na večeru..., kako bih upoznala neke njemačke učenjake s kojima je radio.” (*Iqbal*, napisala Atiya Begum, op. cit., str. 15)

“Narednog dana [10. juni 1907.] Iqbal je došao do mene sa nekoliko njemačkih i arapskih knjiga o filozofiji u društvu njemačkog profesora, čitao je određene dijelove iz njih započinjući raspravu u kojoj smo svi uzeli učešća...” (*Ibid.*, str. 17).

“Njemica koja se zvala gospođica Sholey pozvala me je na indijsku večeru 27. juna [1907.]... tako da sam spremno prihvatila, i otkrila da je Iqbal stanovao na ovoj adresi, i to je bila njegova sugestija gospođici Sholey da me pozove.” (*Ibid.*, str. 19).

¹⁰² *Iqbal*, autorice Atiye Begum, op. cit., str. 19.

¹⁰³ Atiya Begum nas informira: “Otkrila sam da je Iqbal bio veliki Hafizov poštovatelj. ‘Kada sam u spremnosti za Hafiza,’ kazao je, ‘njegov duh ulazi u moju dušu, i moja ličnost se stapa sa ovim pjesnikom i ja sam postajem Hafiz.’” (*Iqbal*, op. cit., str. 15)

“..., pročitala sam dijelove iz njih započinjući raspravu u koju smo se svi uključili, ukazujući na Hafiza između kao usporedbu. Osjećala sam da je Iqbal vjerovao više u Hafiza nego u bilo kojeg drugog perzijskog pjesnika, budući da nije bilo prilike u kojoj bi dopustio da ode, a da nije ukazivao na ideje i ideale Hafiza i uspoređivao ih s drugim filozofima.” (*Ibid.*, str. 17)

Iqbal se uputio u Njemačku 1907., još jednom potaknut svojim učenim predavačem, profesorom T.W. Arnoldom, da krene na ovo putovanje.¹⁰⁴ Za Iqbala, Njemačka je bila cilj za svakoga ko je namjeravao da poveća svoje razumijevanje u bilo kojoj oblasti učenosti,¹⁰⁵ međutim, njegov glavni cilj je bio da dovrši rukopis svoje doktorske disertacije i da je potom preda Sveučilištu u Munichu (Iqbalov je boravio u Njemačkoj od 20. jula do 5. novembra 1907.). I kao što je izjavila 'Atiya Begum, koja se pridružila Iqbalu u Heidelbergu: „Činilo se da će Njemačka prožeti njegovo biće, i on je kupio spoznaju sa stabala koje je prolazio i trave po kojoj je gazio“.¹⁰⁶ Dišući u zemlji njegovog omiljenog pjesnika, Goethea, njegov je pjesnički talenat dosegao vrhunac i kada je došao u Heidelberg kako bi poboljšao svoj njemački, uvidio je da ga je njegov svježi romantični zrak zbilja pomladio. Poput Goethea, u očaravajućoj atmosferi ovog grada, bio je dovoljno sretan da se druži s takvim ženskim osobama koje su ga, kao utjelovljenje ljepote i intelekta, inspirirale emocionalno i intelektualno. Među ovim mladim ženama, koje su mu obezbijedile lirski scenario, Fraulein Emma Wegenast bila je jedina Njemica s kojom je imao naročitu privrženost.¹⁰⁷ Također, ona je uzvraćala i njihova je uzajamna ljubav potrajala barem dok je Iqbal bio u Njemačkoj¹⁰⁸ između 1907. i neko vrijeme 1908. Iako su se rastavili, oni su ostali biti duhovno povezani jedno s drugim i ova je veza ostala biti svježija pošto su održavali isprekidanu pisanu prepisku, koja se proteže od 1907. do 1932. uz povremene prekide zahvaljujući političkim katastrofama. Ova pisma (na njemačkom i engleskom) daju novu diemnziju Iqbalovom životu koji je dosada bio skriven od nas i koji je jednako tako popunio brojne neobjašnjive praznine u njegovoj ranoj romantičkoj poeziji.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Atiya Begum kaže: “Profesor Arnold je kazao: “Iqbal, namjeravam da te pošaljem tamo, pošto si ti pravi čovjek za ovu odgovornu zadaću [da dešifrira rjetke arapske rukopise].” (*Ibid.*, str. 17).

¹⁰⁵ Atiya Begum, op. cit., str. 19.

¹⁰⁶ *Ibid.*, str. 24.

¹⁰⁷ Kada je Emma upoznala Iqbala, imala je 28 godina. Arhivske institucije Heidelberga obezbjeđuju vrlo oskudnu informaciju o njezinom životu. Nastavila je predavati njemački vjerojatno do Prvog svjetskog rata, uz stanovite prekide. Kasnije se zaposlila na Sveučilišnoj klinici u Heidelbergu kao tehnički asistent (15. juna 1920.) i povukla se u mirovinu sa ove dužnosti u dobi od 68 godina (21. novembra 1947.). Vidjeti za detalje, moj članak “Iqbal and Emma Wegenast” (na urdu) u : *Nawa-i-Waqt* (dnevne novine) Lahore, 9.-15. novembar 1984. (ponovo objavljen u: *Iqbaliyat* 84, ed. Dr. Waheed Ishrat. Lahore, 1985.).

¹⁰⁸ *The Ardent Pilgrim. An introduction to the Life and Work of Mohammed Iqbal.* Autora Iqbala Singha. 2. izdanje. Delhi: OUP, 1997. (1951.), str. 156. Novo poglavlje: “Matters of No Importance” (str. 147-172).

¹⁰⁹ Emma je predala sva ova pisma (27, međutim, sukladno nekim biografim 40) dr-u Mumtazu Hassanu (umro 1974.) i M. Amanullahu Hobohmu, Nijemcu koji je primio islam, početkom 1960-ih, nekoliko

Ovaj novootkriveni pisani materijal nas informira da je Emma Wegenast (Heilbronn 26. 8. 1879. – Heidelberg 16. 10. 1964.) predavala u Pensionu Scherer, privatnom školskom centru za strane studente Sveučilišta Heidelberg koji su željeli da poboljšaju svoj njemački jezik. Iqbal je također odsjeo tamo iz ovog razloga, ali je uskoro bio ushićen njezinom zanosnom ljepotom i duboko ga je impresioniralo njezino opsežno proučavanje njemačke književnosti uključujući Goethea. Šetajući po obalama Neckara, imali su običaj da razgovaraju o Goetheu, napose njegovom *Faustu*, i ona mu je pomogla da razjasni zakučaste pasaze ove drame. Nekoliko načajnih dijelova ovih pisama su kako slijede:

„Sjećaš se da je Goethe [Iqbal je uvijek pisao 'Goethe'] kazao u trenutku svoje smrti – „Više svjetlosti“. Smrt otvara put za više svjetlosti, i nosi nas u te regije gdje stojimo licem u lice s vječitom Ljepotom i Istinom. Sjećam se vremena kada sam čitao Goetheove poeme s tobom, i ja se nadam da se ti također sjećaš tih sretnih dana kada smo bili tako blizu jedno drugog – tako blizu da sam duhovno dijelila tvoju tugu“.¹¹⁰

(Lahore, 30. juli 1913.)

godina prije svoje smrti (1964.). Namjeravala je da ih sačuva u Nacionalnim arhivama Pakistana, tako da ih specijalisti Iqbal studija mogu koristiti kao temeljni izvor. Za razliku od Emmine iskrene želje, ova su se pisma čuvala u tajnosti, sve dok ih gospodin Hobohm, koji je nasreću imao dva pisma u originalu i druga fotokopirana, nije otkrio kada je izložio rad “Muhammad Iqbal and Germany. A Correspondence of the Heart” na SOAS-u (London) povodom 100. godišnjice Iqbalovog rođenja 1977. Kasnije, ovaj je materijal naširoko publicirao dr. S. A. Durrani u štampanim medijima u Pakistanu i sada su sva originalna pisma uz njihove transkripte i prijevode objavljena u drugom izdanju njegove knjige *Iqbal Europe Mein*, op. cit.

Kako je Iqbal pokazao u nekim svojim pismima Atiyi Begum, Emma je često pisala Iqbalu, očito na njemačkom, jer nije znala engleski, ili nije željela da ga koristi kao sredstvo za izražavanje svojih misli.

“Prije tri sedmice sam primao pisma od tvoje prijateljice gospođice Wegenast. Volim ovu djevojku. Ona je tako dobra i vjerna. Pisao sam joj i dobroj staroj profesorovoj supruci” (Pismo, datirano 9. aprila 1909. iz Lahorea; usp. *Iqbal*, op. cit., str. 39)

“Primio sam pismo od gospođice Wegenast nedavno. Kada joj budem pisao podsjetiću je na dane kada si bila u Njemačkoj – ah! dane koji se nikada neće ponoviti.” (Pismo datirano 17. aprila 1909. iz Lahorea; usp. *Iqbal*, op. cit., str. 48)

Nažalost, sva ova Emmina pisma koja je napisala Iqbalu izgubljena su i danas ništa ne znamo o njihovom sadržaju.

¹¹⁰ *Iqbal Europe Mein*, op. cit., str. 421.

„Možda dođem u Europu naredne godine... Ako uopće dođem jamačno ću posjetiti staru Njemačku i vidjeti te još jednom u Heidelbergu ili Heilbronn odakle ćemo zajedno obaviti hodočašće svetom grobu velikog učitelja Goethea“.¹¹¹

(Lahore, 7. juna 1914.)

„Nikada neću zaboraviti dane u Heidelbergu kada si me podučavala Goetheovom *Faustu* i pomagala mi na mnogo načina. To su zbilja bili sretni dani“.¹¹²

(London, 20. oktobar 19131.)

„Sjećanje na dane kada smo zajedno čitali Goeteovog *Fausta* uvijek mi se vraća uz bolnu sreću... Njemačka mi je bila neka vrsta drugog doma mojoj duši. Puno sam naučio i puno razmišljao u toj zemlji. Goetheov dom je pronašao stalno mjesto u mojoj duši“.¹¹³

(Lahore, 17. januar 1932.)

Dvije godine nakon Emmine smrti, njezina starija sestra, Sofie Wegenast (3. 4. 1876. – 30. 5. 1978.), prisjetila se nezaboravnih starih dana u jednom intervjuu, artikulirajući neposredne raugovore između Iqbala i svoje sestre ovim riječima:

“Mit Herrn Professor Dr. Iqbal, der sich ganz seinem Studium widmete, war (Emma) täglich zusammen und freute sich immer auf die geistreichen Gespräche, die stets geführt wurden, auf das Lesen von Goethe, seinem Lieblingsdichter, das dann immer besprochen wurde...Dass meine Schwester auf seine Entwicklung einen gewissen Einfluss gehabt haben soll, wurde ihr von Cambridge aus von einem langjährigen indischen Freund bestätigt. Er schrieb nämlich, dass sich Herr Prof. Dr. Iqbal, der nach Cambridge (bersiedelte, so sehr verändert habe, dass man ihn kaum wiederkenne--und das sei einzig und allein ihrem graten Einfluss zu verdanken.“¹¹⁴

¹¹¹ *Ibid.*, str. 425-426.

¹¹² *Ibid.*, str. 434.

¹¹³ *Ibid.*, str. 439.

¹¹⁴ *Heidelberger Tageblatt*, 29. 6. 1966.

Atiya Begum (op. cit., str. 23): Emmin indijski prijatelj spominje njezine filološke i filozofske sposobnosti ovim riječima:

“...dvije djevojke, profesorica gospođica Wegenast i gospođica Seneschal započele su diskusiju na njemačkom o grčkoj i francuskoj filozofiji. Ove su djevojke znale sva tri jezika i ja sam shvatio kakva su riznica znanje one bile.”
(*Iqbal*, op. cit., str. 23)

“...; i u društvu ovih njemačkih profesorica, a napose prelijepa gospođice Seneschal i Wegenast, činilo se da razvija briljantnost kojoj se on sam čudio, jer ne samo da su ove profesorice bile prelijepa, već jednako tako i talentirane da bi se stjecalo znanje pred njima, iako je Iqbal blistao među njima.” (*Ibid.*, str. 86).

Iqbal nikada više nije susreo Emmu, čak ni nakon četvrt stoljeća kada je došao u London kako bi učestvovao u radu druge i treće konferencije između jeseni 1931. i konca 1932. On je namjeravao da ponovo posjeti Heidelberg kako bi vidio Emmu, ali nije mogao doći zbog svojih drugih obaveza. Unatoč tomu, nit njihovog odnosa je ostala neoskvrnutom i oni su održavali plamen platonske ljubavi da tinja kroz prepisku. Emma, naoružana svim oružjem ljubavi, zaljubila se u Iqbala.¹¹⁵ Pored toga, on je bio duboko impresioniran njezinim intelektualnim postignućima, napose njezinim opsežnim proučavanjem njemačke književnosti i, kao što to neki suvremenici ukazuju, oni su uglavnom razgovarali i raspravljali o Goetheu i *Faustu*. Otuda, Emma je odigrala važnu ulogu u promjeni Iqbalovog stajališta, obogaćujući njegovu lirsku poeziju i intenzivirajući njegovo zanimanje za Goethea.

Iqbalovo boravak u Europi (1905.-1908.) bio je prekretnica u njegovom životu i on je ostavio trajne utiske na njegovo općenito ponašanje, svjetonazor i poeziju.¹¹⁶ Vratio se u Indiju, oboružan visokim akademskim kvalitetama, koje su bile rijetke među

Pisao sam detaljno o Emminom životu i službenom izvještaju u svojem članku "Iqbal and Germany" (vidjeti iznad, bilješka 100), ali su ovdje dati svega nekoliko pasaza iz ovih pisama, koji pokazuju njihovu intimnu bliskost jednog s drugim.

"Für ein Mann welcher hat Ihre Bekanntschaft, es ist nicht möglich ohne Sie zu leben" (London, 2. decembar, 1907.)

"Ich danke tausendmal für die Photographien die ich heute Abend erhalten. Es ist so gut von Ihnen. Beide sind schön und sie werden immer in meinem Studien-Zimmer auf meinem Tisch stehen. Aber glauben Sie nicht dass sie nur auf dem Papier sind; sie sind auch in meinem Herz, und werden immer da bleiben." (London, 25. januar 1908.).

"Mein Körper ist hier, mein Gedanken sind in Deutschland. Es ist Frühling, die Sonne lachelt, mein Herz, aber, ist traurig. Senden Sie einige Wörter, und Ihre Brief wird meinen Frühling seien. Ich habe sehr schöne Gedanken für Sie in meinen traurigen Herzen, und schweigsam gingen sie nach Ihnen ein nach ander. Diese sind meine Wünsche für Sie." (London, 3. juni 1908.).

"Vergessen Sie nicht dass es gibt eine unsichtbare Verbindung zwischen uns und, obgleich viele Länder und Meere uns von einander trennen. Mit ein magnetischer Gewalt meine Gedanken eilen nach Ihnen, und diese Verbindung festigen, und stark machen. Schreiben Sie mir immer, und erinnern Sie sind dass ein treuer Freund haben obgleich er entfernt ist. Wenn die Herzen bei einander sind, Entfernung macht nicht."

(London, 27. juni 1908.).

"Ich habe meine Deutsche ganz vergessen, aber ich erinnere mich nur ein Wort--Emma."

(Sialkot, 3. september 1908.).

¹¹⁵ "Bitte geben Sie mir einen kleinen Platz in Ihrem Herzen und Erinnerung". (Iqbalovo pismo Emmi Wegenast. Lahore, 20. jula 1909.)

¹¹⁶ U pismu (7. aprila 1921.) Waheedu Ahmadu (uredniku "Naqeeb-a"), on otvoreno priznaje da se "tijekom boravka u Europi odigrala velika revolucija u njegovim idejama. Istinska Europa me je učinila muslimanom."

muslimanima tog perioda, a njegovi su ga sunarodnjaci toplo dočekali. Uskoro, neki uznemirujući incidenti, vezani sa domaćim problemima, razbili su mu iluzije i on je odlučio da napusti Indiju i da se sklone na neko udobnije mjesto¹¹⁷ - bolna želja slična onoj Goetheovoj koja je bila snažno iskazana u uvodnoj poemi *Divana*. Pod ovim odvratnim okolnostima, on je mentalno pobjegao i oživio tempo prepiske sa Emmom, iznijansiranim nostalgичnim promišljanjem.

Istodobno, on je započeo zapisivati kratke bilješke o svojim razmišljanjima u obliku bilježnice koju je nazvao *Stray Reflections* ("Odlutale misli")¹¹⁸. Precizno, ona sadrži njegova stajališta o knjigama koje je čitao, njegove misli o okolini u kojoj je živio i reminiscencije o nezaboravnom vremenu koje je proveo u Europi. Njezin aforistični stil i opći tekstualni okvir modelirani su po uzoru na Goetheovo djelo *Maximen und Reflexionen*¹¹⁹ koje je objavljeno godinu dana nakon njegove smrti (1833.). Engleski prijevod ovog dnevnika bio je u Iqbalovoj osobnoj zbirci i on ga je redovito iščitavao.¹²⁰

¹¹⁷ "Moj cilj je da pobjegnem iz ove zemlje čim prije je to moguće... Trebao bih da napustim ovu bijednu zemlju zauvijek, ili da se prepustim pijanstvu." (Iqbalovo pismo Atiyi Begum, Lahore, 9. aprila 1909., u njezinoj knjizi *Iqbal*, op. cit., str. 35-36)

¹¹⁸ Priredio dr. Javid Iqbal, Lahore 1961. Revidirano i prošireno izdanje uz faksimile, Lahore: Iqbal Academy Pakistan, 1992. Pod naslovom "Stray Thoughts" ("Odlutale misli") Iqbal je napisao za *New Era* (Lucknow). Neki izvaci, koji su objavljeni 1917., ponovo su tiskani u: *Discourses of Iqbal*. Sakupio ih je S. H. Razzaki, Lahore 1979, str. 169-174. Dva urdu prijevoda sačinili su dr. Iftikhar Ahmad Siddiqi, Lahore 1973. i dr. Abdul Haq, Delhi 1975. i oni su dostupni.

¹¹⁹ "Goetheove maksime i refleksije." (u: *Frazer's Magazine*, vol. 13. N. S. 1876, str. 338-348. Neki članak u: *Eclectic Magazine*, vol. 23 N. S. str. 745-754, i *Littell's Living Age*, vol. 129, str. 117-125). *Maximen und Reflexionen*. Nachwort von Walther Killy und Anmerkungen von Irmtraut Schmid. München: C. H. Beck, 1989.; *The Maxims and Reflections of Goethe*. Preveo Bailey Saunders. London: Macmillan, 1893.; *Maximen und Reflexionen*. A selection. Uredio i preveo sa uvodnikom i bilješkama R.H. Stephenson. Glasgow: Scottish Papers in Germanic Studies, 1986. (str. 161); *Goethe's World-View: Presented in his Reflections and Maxims*. Urednio i uvodnik napisao F. Ungar. Preveo H. Norden. New York 1963. (str. 215).

S. Khuda Bakhshov *Maxims and Reflections* (London: Dentt, 1916.) perzijski rukopis, kako je kazao u predgovoru:

"Pravi pravcati nesretni slučaj me je prije dvije godine odveo jednog lijepog januarskog jutra u staru uličnu knjižaru. Među zalihama za prodaju pronašao sam odbačenu gomilu, prašnjavu i izobličenu potresima vremena. Presjekao sam konopac i namjerio se na prekrasno napisani perzijski rukopis. Nije bio vrlo star. Zapravo, izgledao je vrlo moderno. To je bila zbirka proznih izreka, poeme su vjerojatno prikladniji opis. Rukopis je obećavao da će biti vrlo zanimljiv, i to se obećanje obilno ispunilo. Nije imao imena, a provokativna autobiografija, koja je prethodila tekstu, bacala je oskudno i nedostatno svjetlo na njezino autorstvo."

¹²⁰ Engleski prijevod je naslovljen "*Criticisms, Reflections and Maxims of Goethe*", a sačinio ga je W.B. Rönfeldt. London: W. Scott Publishing Co., bez datuma tiskanja.

Vidjeti, "Catalogue of the Iqbal Collection of Books," u: *Mementos of Iqbal*, autora Rahima Bakhsha Shaheena. Lahore: All-Pakistan Islamic Education Congress, n.d.; *Armaghan-i-Iqbal* (na urdu). Uredio Isti,

U ovoj bilježnici, Iqbal je često bilježio svoja stajališta o Nijemcima i izvanrednim predstavnicima njihovog intelektualnog naslijeđa. On smatra Nijemce najsretnijom nacijom zbog toga što su imali pjesnike poput Heinricha Heinea i Goethea. Svi su njegovi koncepti u kondenzovanom obliku, međutim, oni pokazuju njegovo oštroumno proučavanje i duboki uvid u njemačku književnost i filozofiju. U ovom kontekstu, on vrlo često pravi komentare o Goetheu i shvata njegovu beskrajnu imaginaciju u usporedbi sa svojom vlastitom¹²¹ i otvoreno priznaje da ga je Goethe odveo u “unutrašnjost” stvari.¹²² Iznad svega, on je odao veliko priznanje Faustu (dio I, 1808), Goetheovom *chef-d’oeuvre* (remek-djelu), koje kao predstavnik ‘faustovske kulture’ (određenje O. Spenglera), razmatra moderni ljudski smisao alijenacije i njegovu potrebu da se suoči sa svijetom u kojemu živi. Čini se da je Iqbal shvatio Goetheovo krunsko djelo i u svojem dubokom razumijevanju ove velike dramatične poeme Emma Wegenast je silno doprinijela kao njegov učitelj i sve su ove prodorne i misaono provokativne rasprave još uvijek bile svježije u Iqbalovoj glavi. U svom dnevniku, Iqbal piše o Faustu ovim riječima:

Lahore: Islamic Publications, 1991., str. 262-320; Muhammad Siddiq: *Descriptive Catalogue of Allama Iqbal’s Personal Library*. Lahore 1983.; *Ibid.*, *Allama Iqbal and his some Friends* (na urdu). Lahore: Bazm-i-Iqbal 1988., str. 49-60.

Zaključuje se da značaj Goetheovih aforizama i stihovanih maksima ne leži u bilo kojoj pojmovnoj originalnosti s njegove strane, već radije u njegovoj estetskoj pretvorbi običnog mišljenja.

(usp. R. H. Stephensen: *Goethe’s Wisdom Literature. A Study in a Aesthetic Transmutation*. Bern etc.: Peter Lang, 1983.).

¹²¹ “Naša se duša otkriva kada dođemo u kontakt s velikim umom. Sve dok nisam shvatio neizmjernost Goetheove imaginacije nisam otkrio uskost vlastitog života.”

(*Stray Reflections*, 1992., op. cit., str. 25)

U pismu Atiyi Begum (Lahore, 17. juli 1909.) on piše:

“Byron, Goethe i Shelley nisu bili poštovani od strane svojih suvremenika – te iako sam daleko inferiorniji u odnosu na njih po poetskoj snazi ponosan sam što sam u njihovom društvu u ovom pogledu.” (*Iqbal*, op. cit., str. 49).

¹²² “Priznajem da uvelike dugujem Hegelu, Goetheu... prva su me dvojica odvela u „unutrašnjost“ stvari.”

(*Ibid.*, str. 61)

On nadalje primjećuje o Goetheu:

“Priroda nije poptuno odlučila što da načini od Platona – pjesnika ili filozofa. Isto kolebanje se osjeća u Goetheovom slučaju.” (*Ibid.*, str. 113)

“... Ali istinski uvid u ljudsku narav možeš dobiti samo od Goethea.” (*Ibid.*, str. 120)

“Goetheov *Faust*.... jeste taj koji otkriva duhovne ideale njemačke nacije. I Nijemci su ga potpuno svjesni”.
(*Stray Reflections*, op. cit., str. 70).

“Goethe je pokupio običnu legendu i ispunio je čitavim iskustvom devetnaestog stoljeća – štoviše, čitavim iskustvom ljudskog roda. Ovo transformiranje obične legende u sustavno iskustvo ljudskog skrajnjeg ideala nije ništa manje od božanske izradbe. Ono je jednako dobro kao stvaranje predivnog univerzuma iz kaosa bezoblične materije”.

(*Ibid.*, str. 74).

“Njegov Faust čini se tek pojedincem. U zbiljnosti, on je individualizirani ljudski rod”.

(*Ibid.*, str. 122).

Tijekom svojeg kratkog boravka u Njemačkoj, Iqbal je bio zabavljen poboljšanjem svojeg njemačkog jezika ili pravljenjem ispravki u svojoj doktorskoj disertaciji, i jedva je posvećivao vremena svojoj peziji, usprkos prisustvu puno poetskih motivacija. Međutim, očito je iz njegove rukom pisane zbirke da je napisao nekoliko poema dok je boravio u Heidelbergu i Munichu.¹²³ Inspiriran prirodnom ljepotom, on je živio u društvu oko sebe, izražavao je svoja osjećanja s poetskim vještinama, i dovoljno čudno, ne postoji konkretni učinak Goetheovog oblika i sadržaja koji može biti skiciran, izuzev poeme „An Evening“ („Večer“)¹²⁴ koja odražava pjesničko osjećanje koje je stvorila tiha i nepomućena scena na obalama Neckara u Heidelbergu i kao što su to tvrdili neki njemački iqbalisti ona je nepogrešiv odjek Goetheovog „Wandrer's Nachtlied“.¹²⁵

¹²³ Za podrobnu raspravu o ovim poemama vidjeti moj članak “Iqbal and Germany” (op. cit., u pripremi za štampu).

¹²⁴ *Bang*, str. 138. Za njezin engleski prijevod, vidjeti *Call of the Marching Bell* (op. cit., str. 203) te jednako tako njemački prijevod koji je sačinio Bürgel u svojoj *Steppe im Staubkorn*, op. cit., str. 75, uz ovu bilješku: “Eine Reminiszenz aus Iqbals Heidelberger Zeit und gleichzeitig ein unverkennbarer Anklang an Goethes “Über allen Wipfeln ist Ruh.”

¹²⁵ Početkom 1776., na obronku Ettersberga, Goethe je napisao ovu poemu:

Über allen Gipfeln
Ist Ruh,
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch,
Die Vögelein schweigen im Walde,
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

Prijevod sa engleskog:

Muk na brdu
Jeste povjetarac;
Nestao kroz Zefir

Po Iqbalovom dolasku u Indiju, silno neugodni problemi, financijski i domaći, su čekali, i jednom prilikom je mislio ozbiljno da odustane od poezije. Njegova novootkrivena profesija pravnika i njegove predavačke obaveze nisu mu dopuštali da štedljivo upotrebljava vrijeme za svoje stvaralačko razmišljanje.¹²⁶ Postepeno, ova nepovoljna situacija je postala manje intenzivna, i on se od sveg srca vratio svojem zbiljskom domenu pjesništva, ali uz drastične promjene u svojim filozofskim konceptima i poetskim senzibilnostima. U ovom novom ideološkom i poetskom preporodu, nijedan trag njemačke književnosti niti Goethea nije vidljiv, izuz usputnog ukazivanja na Fausta u uvodniku njegove *Asrār-i-Khudi* („Tajne sopstva“),¹²⁷ čak i prepiska iz ovog perioda ne spominje Goethea. Relevantan je sljedeći odjeljak:

„Kada Faust, heroj čuvenog njemačkog pjesnika, Goethea, iz devetnaestog stoljeća, čita 'akcija' umjesto 'riječ' u prvom stihu Ivanog Evanđelja („U početku bijaše riječ. Riječ bijaše sa Bogom i jednako tako Bog“), tada u zbiljnosti njegovo prodorno oko vidi to pitanje koje su hinduski filozofi pažljivo razmatrali stoljećima prije toga“.

(Prevedeno sa perzijskog)

Godina dana nakon *Stray Reflections / Zalutalih misli*, 1911., na godišnjem zasjedanju Sveindijske muhammedanske obrazovne konferencije, Mawlawi Khwaja Kamal-ud-Din, u svojem predavanju o „Islam i modernoj znanosti“ obraća se Iqbalu kako „duguješ njemačkom Sveučilištu u Munichu i samo ti možeš uzvratiti još obilnije“.¹²⁸ Iqbal je udovoljio ovoj iskrenoj sugestiji, međutim, ovo udovoljavanje je uzelo nekoliko godina dok konačno nije poprimilo oblik *Payam-i-Mashriq-a* (na perzijskom jeziku, ali sa predgovorom na urdu) koji se pojavio 1923. i sukladno njegovom podnaslovu, on je odgovor Goetheu – prvi i jedini odgovor muslimanskog pjesnika njemačkom pjesniku kojega je oponašao u ovoj knjizi.

Stabla
Blago su povijena:
Šumska ptica je usnula na debeloj grani.
sačekaj, onda, i tamo će
Uskoro pronaći počinak.

¹²⁶ Vidjeti Iqbalovo pismo Shatir Madrasi (Sialkot, 29. augusta 1908.), u: *Khatut-i-Iqbal*. Priredio Rafiuddin Hashmi. Lahore 1976., str. 72-73.

¹²⁷ *Asrar-i-Khudi*. Lahore 1915.; Također u: *Makalat-i-Iqbal*. Priredili Sayyid Abdul Wahid Muini i M. Abdullah Quraishi. 2. izdanje., Lahore 1988., str. 194; *Ruzgar-i-Faqir*. Autora Faqira Syeda Waheed-ud-Dina, 2. izdanje, Karachi 1965. (1964.), vol. ii, str. 45. Ovaj je uvodnik isključen iz drugih izdanja.

¹²⁸ *Kulliyat-i-Iqbal*. Priredio Muhammad Abdur Razzaq. Hyderabad Deccan, 1342. po Hidžri, Predgovor, str. 51.

Između 1910. i 1923., dogodile su se brojne promjene, uzrokovane suvremenim političkim promjenljivostima i utjecajima koji su uglavnom maskirani u mističko ruho. Ova ga je intelektualna transformacija odvela u novi svijet ideja koji je bio posve stran domaćoj publici, napose u njegovom *Asrar*-u i njegovom nastavku *Rumuz*-u, i oni su pokazali njegov novi svjetonazor i pristup životu. Njegova područja filozofskih, ideoloških i pjesničkih interesovanja su jednako tako promijenjena. Prije, nepokolebljiv sljedbenik McTaggarta, neohegelijanca iz Cambridgea, okrenuo se snažnoj filozofiji (*élan vital*) francuskog filozofa, Henryja Bergsona (1859.-1941.) i francuskog orijentaliste, Loiusa Massignona (1882.-1962.), čije je pionirsko djelo o mučeničkom mistiku Hallāju (umro 922.) izvršilo dubok utjecaj na njegove mističke koncepte. Nekada se smatrao inkarnacijom Hafizovog duha,¹²⁹ sada ga je žestoko kritikovao, vrlo šokantan fenomen za njegove čitatelje koje je upozorio „da više ne klize po površini prelijepih iranskih vrtova, već da se radije vrate arapskom pijesku, te da piju zdravu vodu *Zamzama* umjesto upijajućeg opojnog perzijskog vina koje može biti beskorisno da im omogući da se susretnu sa životnim poteškoćama“.¹³⁰

Nakon deceniju ili otprilike toliko, Iqbal se vratio Goetheu, ali ovog puta u posve novoj perspektivi intelektualnog i političkog izgleda. Bio je potpuno svjestan „bolnih dešavanja“ Prvog svjetskog rata (1914.-1918.) i njegove posljedice su ga odvele dubokom promišljanju ove historijske katastrofe koja je sve oštetila, ali on je vizualizirao novi svijet koji izrasta iz pepela predratne civilizacije i kulture. Iqbal je pronašao brojne sličnosti između ove tranzicijske faze i političkog kaosa, uzrokovanog Napoleonovim ratovima, koji su prisilili Goethea da zaroni dublje u Orijent. Vjerojatno, ovo komparativno proučavanje svjetske historije ga je podsjetilo na Goethea koji je nastojao da pobjegne od uzburkane europske situacije na Istoku i posljedica njegovog duhovnog bijega bio je *Istočno-zapadni Divan* čiji je pjesnički odgovor Iqbal shvatio odmah nakon rata.

Grozne posljedice ovog rata preokrenule su umove nekih istaknutih indijskih ličnosti u pravcu rasnog, kulturološkog i religijskog jedinstva kao potrebe čovječanstva.

¹²⁹ Uz Hafiza, on je također kritikovao Platona, vidjeti J. Ch. Bürgel: “Die griechische Ziege und das Schaf von Schiras. Bemerkungen zu Gedanken Muham mad Iqbals über Plato und Hafis” (u: H.R. Roemer und A. Noth (Hrsg.): *Studien zur Geschichte und Kultur des Vorderen Orients*. Leiden 1981., str. 12-27)

¹³⁰ A. Schimmel: *The Secrets of Creative Love. The Work of Muhammad Iqbal*. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1998., str. 14.

Među takvim intelektualno slavnim osobama, jedan je renomirani pjesnik, Rabindranath Tagore, koji je strpljivo i ustrajno tragao da pronađe dom dobre volje i prijateljstva, gdje se Istok i Zapad mogu susresti u uzajamnom poštivanju, a sljedbenici različitih uvjerenja mogu naučiti da shvate i cijene stajalište jedan drugoga u atmosferi iskrenog prijateljstva. Odmah nakon rata, Iqbal je počeo pisati *Payam* i možemo pretpostaviti da je on mislio u ovom pogledu da postigne cilj dovođenja Istoka i Zapada u tješnju vezu jednog s drugim.¹³¹

Očito je iz nekih Iqbalovih urdu pisama da je prvo pokazao svoju knjigu u prepripi (tj. *Payam*) Syedu Sulaimanu Nadwiju, istaknutom učenjaku i svojemu cijjenjenom prijatelju 1919. godine.:

„U ovom trenutku pišem odgovor na *Divan* zapadnjačkog pjesnika (tj. Goethea) i oko njegove polovice je dovršeno. Neke će poeme biti na perzijskom, a neke na urdu... Dva su velika njemačka pjesnika, Goethe i Uhland,¹³² bili odvjetnici. Nakon prakse koju je radio određeno vrijeme, Goethe je izabran za obrazovnog savjetnika za državu Weimar i, shodno tomu, iznašao je puno vremena da posveti svojim umjetničkim zakučatostima.

¹³¹ Godinu dana prije rata, Tagore je bio Nobelovu nagradu za književnost (1913.). Bio je na turneji po Europi i Americi (1921.), a lokalni je tisak također pokrивao njegova brojna putovanja (vidjeti *Ma'arif* (Azamgarh), okt. 1922., str. 308-309).

Za Goetheov utjecaj napose i njemačke misli općenito na Bengali um, uključujući Tagorea, vidjeti Alokaranjan Dasgupta: *Goethe and Tagore: a retrospect of East-West colloquy*. New Delhi: South Asian Institute, University of Heidelberg, Delhi Branch; Wiesbaden; Steiner [u Kommu.], 1973.

Šest Tagoreovih političkih djela (sva su tiskana u Londonu 1923.) i kolekcija njegovih pisama iz inozemstva su još uvijek dostupna u Iqbalovoj osobnoj zbirci, koja je sačuvana u knjižnici Islamia Collegea, Lahore (vidjeti *Catalogue*, op. cit.); vidjeti također "Tagore and the Nobel Prize", u: *Men and Memories. Recollections of William Rothenstein*. vol. II (1900.-1922.), London 1932., str. 282-286 (u Iqbal Muzeju, Lahore, uz potpis autora, Tagore je također nazvan "indijskim Goetheom", vidjeti *Rabindranath Tagore. A Centenary Volume, 1861-1961*. 3. izdanje 1987. (1961.), New Delhi: Sahitya Akademi, str. 144; vidjeti također moju knjigu pod naslovom *Iqbal and Tagore* (New Avenues for their Comparative Study, Lahore, 2003.

U Iqbalovom životu neki su njegovi prijatelji iskazali svoja stajališta da kao pjesnik on posjeduje oštrinu koja je veća od one Tagoreove. vidjeti *Kulliyat-i-Iqbal*. Priredio M. Abdur Razzaq, op. cit., str. 136; *Nairang-i-Khiyal*, (Lahore), Iqbal Number, 1932., str. 43.

¹³² J. Ludwig Uhland (1787.-1862.), vidjeti *Allgemeine Deutsche Biographie* (56 svezaka, 1875.-1912.) s.v. Uhland; *The Prose Writings of Heinrich Heine*. Priredio i uvodnik napisao Havelock Ellis. London, bez datuma, str. 135-141.

Uhland je posvetio čitav svoj život pravnim parnicama i, uslijed toga, je mogao napisati tek nekoliko poema¹³³.

Relevantni izvatici iz drugih urdu pisama su kako slijede:

„Sada pišem zbirku perzijske poezije kao odgovor na Goetheov *Divan* i jednu sam njegovu trećinu napisao... Vjerujem da će ova zbirka biti prevedena, jer je svaki aspekt europskog intelektualnog života razmatran, i ona će pokušati zagrije unekoliko hladne zapadnjačke misli i ideje“.¹³⁴

„Kao odgovor Goetheu, napisao sam *Payam-i-Mashriq* koji je skoro dovršen. Nadam se da će biti tiskan prije kraja ove godine.“¹³⁵

„Kao odgovor na *Istočni Divan* Goethea (njemački pjesnik) napisao sam zbirku perzijskih stihova. Uskoro će biti tiskana. U predgovoru, pokušaću da pokažem kako je perzijska književnost izvršila utjecaj na njemačku književnost.“¹³⁶

„Napisao sam *Payam-i-Mashriq* kao odgovor na *Zapadnjački Divan* Goethea, poznatog njemačkog pjesnika. Upravo je u štampi. Vjerujem da će ti se svidjeti.“¹³⁷

Na dan 1. januara 1923. godine, Iqbalu je dodijeljen naslov viteza od strane Britanske vlade. Ovom je prilikom organizirano velika svečanost u njegovu čast na Jahangirovom grobu u predgrađu Lahorea i mnogi su zvaničnici i dostojanstvenici, uključujući guvernera Punjaba, prisustvovali ovoj ceremoniji. Na ovom okupljanju, Iqbal je prvi puta javno objavio da je pisao odgovor Goetheu u obliku svojeg *Payam*-a i na kraju svojeg govora je recitirao neke pjesme iz ovog djela.¹³⁸

¹³³ Datirano 10. oktobra 1919. *Iqbal Namah*. Priredio Shaikh Ataullah, Lahore 1944., vol. I, str. 107, 108; *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, II (1991.), str. 137.

¹³⁴ Muhammadu Akbaru Muniru. 4. august 1920. *Ibid*; vol. II (Lahore, 1951.), str. 159; *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, op. cit; vol. II (1991.), str. 201.

¹³⁵ *Ibid.*, april ili maj 1922.; II, str. 164-165; *Ibid.*, II, str. 354.

¹³⁶ Syedu Sulaimanu Nadviju, 14. maj 1922. *Ibid.*, II, str. 131; *Ibid.*, II, str. 356.

¹³⁷ Maharaji Kishanu Prashadu, 19. mart 1923. *Shad-i-Iqbal*. Uredio Dr. Muhyiuddin Qadiri Zor, Hyderabad Deccan 1942., str. 139; *Iqbal banam Shad*. Ed. Muhammad Abdullah Quraishi, Lahore: Bazm-i-Iqbal, 1986., str. 274 i Shadovo pismo Iqbalu (14. maj 1923.), str. 369-370. *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, op. cit., II, str. 439.

¹³⁸ Za više detalja vidjeti, mjesečnik *Ma'arif* (Azamgarh), januar 1922., str. 8; *Nairang-i-Khiyal* (Iqbal Number) Lahore, September-October 1932., str. 38, članak koji je napisao Munshi Muhammad-ud-Din Fawq, Reprint izdanje: *Naqoosh* (Iqbal Number), Lahore 1977., str. 25; *The Poet of the East*. autora Abdullaha Anwara Bega. Lahore: Qaumi Kutub Khana, 1939., str. 51-52; *Zikr-i-Iqbal*. autora Abdul Majeeda Salika, Lahore 1955., str. 117; Muhammad Hanif Shahidov članak u: *Sahifa* (Iqbal Number), novembar/decembar 1977. - januar/februar 1978., str. 138-151. (Gotovo sve Iqbalove biografije su ukazale na dodjelu ovog naslova viteza Iqbalu).

Zbog ovih osobnih primjedbi i njegovog izvještavanja prije tiskanja u književnim časopisima,¹³⁹ *Payam* je zadobio veliku popularnost i intelektualci su, kao i obični čitatelji, nestrpljivo čekali da ga vide u formi knjige. Konačno, u maju 1923., pojavilo se prvo izdanje i mase su ga toplo dočekale. *Payam* je predstavljen publici s nakanom „zagrijavanja hladnih misli i ideja Zapada.“¹⁴⁰ U predgovoru, sam Iqbal je istaknuo cilj svrhu ove najznačajnije zbirke perzijske poezije ovim riječima:

„Jedva da je potrebno išta da kažem o *Payam-i-Mashriq-u*, koji je napisan stotinu godina nakon Zapadnog *Divana*. Sam čitatelj će shvatiti da je njegov glavni cilj da iznese te društvene, moralne i religijske istine koje imaju vezu sa duhovnim razvitkom pojedinaca i zajednica. Postoji određeni broj sličnosti između Istoka danas i Njemačke stotinu godina ranije. Međutim, činjenica da unutrašnji metež, kroz koji današnje nacije prolaze, i koji nismo u stanju objektivno posmatrati pošto smo sami pogođeni njime, jeste preteča društvene i duhovne revolucije velike snage. Veliki europski rat je bio katastrofa koja je skoro u cijelosti uništila stari svjetski poredak. Iz pepela civilizacijskog i kulturnog pepela sada se izgrađuje novi ljudski rod i novi svijet u kojemu će živjeti. Načas možemo opaziti novi svjetski poredak u djelima profesora Einsteina i Bergsona. Europa je vlastitim očima gledala smrtonosne posljedice svojih znanstvenih, moralnih i ekonomskih postignuća i slušala je od od Signora Nittija (bivšeg premijera Italije) srceparajuću pripovijest o zapadnjačkoj dekadenciji. Međutim, žalosno je da inteligentni, ali konzervativni europski državnici nisu bili u stanju da shvate istinski značaj revolucije koja se dešavala u ljudskom duhu. Sa čisto književnog stajališta, slabljenje životnih potencijala u Europi nakon bolnih dešavanja iz Svjetskog rata jeste nauštrb razvitka snažnog i zrelog književnog ideala. Zbilja, postoji opasnost da umovi nacija možda ne budu podjarmljeni tim istrošenim i oslabljujućim eskapističkim mentalitetom (bježanjem od stvarnosti), koji ne može napraviti jasnu razlikovnost između misli u glavi i osjećanja srca...

Istok, a napose muslimanski Istok, otvorio je oči nakon što je bio nekativan stoljećima. Međutim, istočnjački su narodi shvatili da život ne može izvesti revoluciju u

¹³⁹ Vidjeti Ch. Muhammad Husainov opsežan prikaz u časopisu *Risalah Hazaar Dastan* (Lahore), vol. 2, br. 2 (februar 1923.), str. 4-14.

¹⁴⁰ *Maktubat-i-Iqbal*. Autora Nazira Niazija, Karachi 1957., str. 159; A. Schimmel: *Gabriel's Wing*, Leiden: Brill, 1963., str. 44.

svojemu okruženju prije nego što ne posjeduje, na prvom mjestu, revoluciju u unutarnjim dubinama svojeg vlastitog bića, niti novi svijet može pretpostaviti izvanjski oblik dok se njegovo postojanje ne oblikuje u srcima ljudi. Taj nepromjenjivi zakon Univerzima koji je Kur'an artikulirao u jednostavnom, ali shvatljivom ajetu:

„Bog neće iznijeniti jedan narod dok on sam sebe ne izmijeni“. (xiii. 11).

sadržava dobro za pojedinačne, ali i kolektivne aspekte života. U svojim perzijskim djelima sam nastojao da čuvam ovu istinu na umu.“¹⁴¹

Payam je ispravno prihvaćen kao „izvorni pokušaj eminentnog istočnjačkog pjesnika, koji je obdaren poznavanjem zapadnjačke književnosti i mišljenja... da uđe u dijalog sa Europom“. ¹⁴² Djelo sadržava zbirku kvatrina (kitica od četiri stiha),¹⁴³ koje slijedi grupa pjesama koje ističu Iqbalovu filozofiju života u lirskom obliku i neke pjesničke skice koje oslikavaju europske pjesnike, filozofe i političare.¹⁴⁴

Opetujući Iqbalovi iskazi i podnaslovi *Payam*-a ukazuju da je napisan kao odgovor Goetheu i ovdje to ne označava njegovu osobnost kao cjelina, već samo njegov *Divan* koji je bio istinski izvor njegove pjesničke inspiracije.¹⁴⁵ Kao gorljivi poštovatelj Goethea još od svoje mladosti, po prvi puta je Iqbal spomenuo *Divan* i izgleda vrlo čudno da kasnije nikada nije ukazivao na Goetheov *Divan*, ni u svojim radovima, niti u prepiskama. Iako postoji nekoliko sličnosti u poetskom obliku *Payam*-a i *Divana*, napose njihovih kratkih poema, koje su poredane u sekcijama pod odvojenim naslovima, međutim, „ne postoji korespondencija u pogledu predmetne materije“¹⁴⁶ ovih dviju knjiga. U prvom izdanju *Payam*-a (maj 1923.), ništa nije dovodivo u vezu da je izravno

¹⁴¹ Muhammad Iqbal. *Poet and Philosopher*. Zbirka prijevoda, eseja i drugih članaka, koju je predstavio pakistansko-njemački Forum, Karachi 1960., str. 10-11 (Prijevod Mumtaza Hasana).

¹⁴² A. Schimmel: *Gabriel's Wing*, op. cit., str. 45.

¹⁴³ Eng. prijevod A. J. Arberryja koji je naslovljen: *The Tulip of Sinai* (London, 1947.).

¹⁴⁴ A. Schimmel piše: „Osobno mislim da je zapadnjačkog čitatelja, napose onog njemačkog, ova knjiga [*Payam*] zanimljivija od svih njegovih djela, jer on pokazuje sliku Europe kako ju je on vidio očima pjesnika.“ (*Pakistan's Philosopher-Poet Mohammad Iqbal: An Introduction*. Govor kazan 20. januara 1989. u Hagu).

¹⁴⁵ Na početku rukopisa *Payam* (Iqbal Museum, Acc. No. AIM-1977/213) Iqbal je napisao: „Kao odgovor na Goetheov *West-östlicher Diwan*“, različito od podnaslova štampanog izdanja: „Kao odgovor njemačkom pjesniku - Goetheu.“

„Moje treće djelo je *Payam-i-Mashriq* koje je napisano u stilu Goetheovog *Divana*. Neki od njegovih dijelova su odgovor na Heinea i Goethea.“ (*Guftar-i-Iqbal*. Ed. M. Rafiq Afzal, Lahore 1969., str. 242).

¹⁴⁶ R. A. Nicholsonov prikaz *Payam*-a, u.: *Islamica* (Leipzig) vol. I. (1925), str. 114.

preuzeto iz *Divana*,¹⁴⁷ međutim, nakon nekoliko mjeseci kada se pojavilo njegovo drugo izdanje (1924.), Iqbal je pridodao dvije poeme, tj. *Ju-e-Ab* (Potočić) i Hur-o-Shā'ir (Hurija i pjesnik),¹⁴⁸ posve slobodan prijevod Goetheove *Mahomets' Gesang*¹⁴⁹ i odgovor na *Houri und Dichter*,¹⁵⁰ napose, a samo je posljednja iz *Divana*. Ova su očita pozajmljivanja jedino ograničena na predivnu maštu i izvanredni Goetheov stil i Iqbalove pojašnjavajuće bilješke uz ove dvije poeme koje pokazuju njegovu pjesničku iskrenost.

¹⁴⁷ U ovom prvom izdanju, poema naslovljena "Jalal i Goethe" (str. 182-183), Jalaluddin Rumi sa Goethom u raju i nakon što čuje čuje čitanje iz *Fausta*, Rumi hvali njemačkog pjesnika. U *Payam*-u (u: Iqbal Muzeju, op. cit.) druga poema je bila pod naslovom "Schopenhauer i Goethe" međutim, u prvom izdanju Iqbal je promijenio ovaj naslov i zamijenio ga sa "Schopenhauer i Nietzsche" (str. 170). U odjeljku "Lirski nektar" (Ghazali), Iqbal je, nakon mnogo godina, ponovo koristio "Gulshan-i-Weimar" u posljednjem stihu ghazala (str. 144, br. 13):

O jutarnji vjetre, prenesi
Moje pozdrave sretnom gradu Weimaru,
Svjetlost koja isijava iz njega
Iluminirala je mnoge mudre glave
(Preveo Hadi Hussain, str. 119)

U pismu Maulana Giramiju (28. januara 1915.), Iqbal je napisao isti stih uz preinaku a to je bilo "Mawlid-i-Hafiz" (Rodno mjesto Hafiza) umjesto "Gulshan-i-Weimar" (vidjeti, *Makatib-i-Iqbal banam Girami*. Ed. Muhammad Abdullah Quraishi, Karachi: Iqbal Academy, 1969., str. 102). Također, vidjeti Iqbaovo pismo Maharaji Kishan Prashadu (28. decembar 1914.). usp. *Iqbal banam Shad*. Ed. Muhammad Abdullah Quraishi. Lahore 1986., str. 116.

¹⁴⁸ Iqbal je sam dodao ove poeme u prvom tiskanom primjerku *Payam*-a (1923.) i ovo se revidirano izdanje još uvijek čuva u Iqbal Muzeju (Acc. No. AIM-1977/190). Drugo izdanje (1924.) se posve temelji na njemu, uključujući ove dvije poeme (str. 147-149, 151-152).

¹⁴⁹ Ova Goetheova pjesma (1774.) namjeravana je da bude uvedena u planiranu dramu pod naslovom "Mahomet", plan koji je ostao nedovršen. On spominje da je nju trebao pjevati Hazreti Alija do kraja poeme u čast Poslanika, netom prije njegove smrti, kada je je na vrhuncu svoje slave, za koju je tipična.

Za njemački tekst, vidjeti *Goethe. Selected Poems*. Autora Barkera Fairleya. London: Heinemann 1981. (1954.), str. 9-11; *Iqbal: Essays and Studies*. Ed. Asloob Ahmad Ansari. New Delhi: Ghalib Academy, 1978., str. viii-xii.

Engleski prijevod je sačinio Edger Alfred Bowering, u: *The Poems of Goethe*. London: George Bell & Sons, 1904.

Urdu prijevod ove poeme je sačinio Saqib Razmi, vidjeti u: *Memoriam-III* (Iqbal Day Speeches and Articles). Karachi: Iqbal Academy 1969., str. 22-24.

Za podrobnu studiju, vidjeti Ingeborg H. Solbrig: "Die Rezeption des Gedichts "Mahomets-Gesang" bei Goethes Zeitgenossen und in der modernen persischen Adaption Muhammad Iqbals (1923.)", u: *Goethe Jahrbuch*. Im Auftrage des Vorstandes der Goethe-Gesellschaft herausgegeben von Karl-Heinz Hahn. Einhundertster Band der Gesamtfolge, 1983. Verlag Hermann Böhlaus Nachfolger Weimar, str. 111-126.

¹⁵⁰ Iz *Divan*ove "Chuld Nameh" (Knjige o raju) pod naslovom "Einlass" (Pristup). Vidjeti, *West-Eastern Divan*, preveo na engleski J. Whaley, London 1974., str. 208-219 (uz njemački tekst; reprint izd. sa uvodnikom K. Mommsen, Bern etc: Peter Lang, 1998.); *Goethe's Reineke Fox, West-Eastern Divan, and Achilleid*. Preveo u originalnom metru Alexander Rogers. London: George Bell & Sons, 1890., str. 327-333; Perzijski prijevod u: *Diwan-i-Sharqi*, sačinio Shuja-ud-Din Shafa, Teheran 1328 sh., str. 118-123. R.

Iznad svega, najznačajniji aspekt *Divana* jeste taj što su njegove motivacije apsolutne nespojive sa *Payam*-om. Kao što je iskazano ranije, Goetheovo zanimanje, uglavnom nekritičko i književno, za Orijent intenzivirano je Hafizom, združeno sa njegovom ojađenošću i emocionalnom spojenošću sa Marianne von Willmer, dok su Iqbalove opaske o Zapadu vrlo kritične i nijedna osobna inicijativa nije bila operativna u pripremi *Payam*-a. Suvremena politička situacija je, do izvjesne mjere, zajednički faktor između ovih dviju knjiga, ali je njihov pristup ovim neobuzdanim incidentima posve različit. Goethe se vinuo ka „reinen Orinet-u“¹⁵¹ i obogatio svoju lirsku poeziju, međutim, Iqbal je izražavao „suptilne emocije i zakučaste filozofske ideje, počesto formulirane u konvencionalnoj mašti perzijske poezije, i koja je uz to originalno iskazana“,¹⁵² također namjeravana da pošalje poruku Zapadu koji je još uvijek vidao svoje rane nakon Prvog svjetskog rata. Bez obzira na njihove raznolike interese na Istoku i Zapadu, Goethe je po prirodi ostao biti europski, a Iqbal nikada nije izgubio svoj orijentalni duh.

Uvodnik u *Payam* je, bez sumnje, prvi svoje vrste u historiji urdu književnosti u kojemu je Iqbal precizno istaknuo raznolike utjecaje orijentalnog pokreta za njemačku književnost koji je dosegnuo svoj vrhunac u Goetheovo vrijeme i koji su kasnije nastavili visoko rangirani pjesnici poput: Rückerta, Platena i Bodenstedta kroz njihove prijevode i originalne pjesničke zbirke. Kaže se da „njegovo vladanje jezikom osvaja naše divljenje, dok njegova preciznost, jezgrovitost i znanstvena jednostavnost, objedinjena sa perfektnom vladanjem jezikom, pruža naročiti šarm uvodniku“.¹⁵³

Dok je pisao ovaj uvodnik, Iqbal je bio potpuno svjestan nedostupnosti relevantnih izvora i morao se oslanjati na svoje sjećanje o ranijim studijama ili

A. Nicholson ju je pogrešno nazvao “Mädchen und Dichter” i tvrdio da ona ne pripada *Divanu*. (usp. *Islamica*, 1925., op. cit., str. 114)

¹⁵¹ “Čišći Istok”, korišten u prvoj poemi *Divana* (“Hegire”), gdje “na rodozačetnom zraku za gozbu” i “Khizerovo vrelo će te učiniti mladim.” Komparativno proučavanje *Divana* i *Noten / Bilješki* pokazuje da Goethe nije označio sa “Čišćim Istokom” bilo koje historijsko, niti geografsko područje islamskog svijeta, već “Dom duša” i “Zemlju pjesnika” koje su bile u njegovoj glavi. Usporediti odjeljke “Despotie” i “Einrede” iz *Noten* (1857. ed., str. 245-249) uz *Divan*. J. Ch. Bürgel je također elaborirao ovo pitanje, vidjeti njegovu *Allmacht und Mächtigkeit. Religion und Welt im Islam*. München: Verlag C.H. Beck 1991., Uvodnik, str. 16 i “Iqbal und Goethe”, u: *Iqbal und Europa*. Hrsg. von J. Ch. Bürgel. Bern-Frankfurt/M., 1981., str. 13.

¹⁵² R. A. Nicholson u: *Islamica*, 1925., op. cit., str. 114.

¹⁵³ Syed Abdul Vahid: *Iqbal. His Art and Thought*. London: John Murray 1959., str. 234.

informaciji koju je vjerojatno pokupio tijekom svojeg kratkog boravka u Njemačkoj. Unatoč tomu, bio je svjestan površnog tretiranja ovog predmeta, kao što sam piše u ovom uvodniku:

„Međutim, kako bih mogao da napišem cjelovitu historiju „orijentalnog pokreta“ i ostvarim pristup istinskoj jačini perzijskih pjesnika, nužno je da poduzmem dugotrajno i posebno proučavanje ovog predmeta, za što nemam ni vremena, niti materijala. Moguće je da ovaj kratki prikaz proizvede određeni entuzijazam kod mlađeg čovjeka za daljnje istraživanje“.¹⁵⁴

Dosada je objavljeno izobilje materijala o Iqbalovom životu i djelima ali, nažalost, još uvijek čekamo takovrsnog mladog posvećenog istraživača, kako je priželjkivao Iqbal, koji može posebno pripovijedati o različitim razdobljima historije orijentalnog pokreta u njemačkoj književnosti. Nasuprot tomu, neki su orijentalisti sa njemačkog govornog područja predložili vrijedne studije o ovom pokretu i njegovim istaknutim predstavnicima poput Goethea i Rückerta, napose tijekom posljednjih pedesetak godina.¹⁵⁵

Također, ovaj uvodnik otkriva da je Iqbal znao neke izvore koji se tiču perzijskih utjecaja na *Divan*, kao i na njemačku književnost devetnaestog stoljeća. U ovom kontekstu, on je ukazivao na Paul Hornovu¹⁵⁶ knjigu o perzijskoj književnosti¹⁵⁷ i članak u kojemu je raspravljao pitanje o tome kako su Nijemci dužni Perziji,¹⁵⁸ međutim, obje ove studije su mu bile nedostupne. On je također dao odjeljak koji se tiče Divana od A. Bielschowskyja, učenjaka i najautentičnijeg njemačkog biografa Goethea.¹⁵⁹ Odvojito od

¹⁵⁴ Engleski prijevod Mumtaza Hasana, u: *Muhammad Iqbal. Poet and Philosopher*, op. cit., str. 10.

¹⁵⁵ Možemo spomenuti nekoliko imena ovdje: Konrad Burdach, Ernst Beutler, H.H. Schaeder, Wolfgang Lentz, Katharina Mommsen, Ingeborg H. Solbrig, J. Ch. Bürgel i Annemarie Schimmel.

¹⁵⁶ Njemački iranolog koji je branio svoju doktorsku disertaciju na Halle Sveučilištu 1885.: *Die Nominalflexion im Avesta und die altpersische Keilschriften. T.I. Die Stämme auf Spiranten* (str. 64). Većinu svojeg istraživanja uradio je na perzijskim studijama dok je predavao u Strasburgu. Jedan od njegovih važnih članaka je naslovljen „Geschichte Irans in islamischer Zeit“ i on je objavljen u: *Grundriss der iranischen Philologie*, hrsg. von W. Geiger und E. Kuhn, Strasburg. 1896.

¹⁵⁷ *Geschichte der persischen Literatur*. Leipzig: C.F. Amelang 1901., u: *Die Literatur des Ostens in Einzeldarstellungen*, Bd. VI, I. Halbband.

¹⁵⁸ „Was verdanken wir Persien?“ u: *Nord und Süd*. Eine deutsche Monatsschrift. Hrsg. von Paul Lindaw. Breslau. XCIV. Band.,-Septembre 1900., Heft 282, str. 377-395, o Goetheu, str. 384-386.

¹⁵⁹ Albert Bielschowsky: *Goethe. Sein Leben und seine Werke*. 2 Bde., München 1896.-1904. Odjeljak, kojeg navodi Iqbal, nalazi se u drugom svesku (str. 341-342). Često ga je iznova tiskao i prevodio na engleski W.A. Cooper pod naslovom *The Life of Goethe* (3 toma, New York 1905.-1908.). Iznad spomenuti odjeljak nalazi se u trećem svesku (str. 30).

ove dvije reference, svaka druga informacija o Goetheu i orijentalnom pokretu u njemačkoj književnosti preuzeta je iz Arthur Remyjeve knjige.¹⁶⁰ Očito je iz njihovog komparativnog poručavanja da je Iqbalov uvodnik posve utemeljen na Remyju, čak i usporedbe i metafore, koje su uobičajeno korištene u perzijskoj poeziji, iste kao one navođene u ovoj raspravi. Sva ova opsežna posuđivanja negiraju visoko pohvalne opaske o originalnosti sadržaja ovog uvodnika.

U posvetnom pismu *Payam*-a, Iqbal je povezo Goethea sa kraljem Afganistana, Amanullah Khanom, te ih otuda pomirio kao svoje političke i pjesničke ideale. Nesumnjivo, Iqbal je prvi pjesnik orijentalnog svijeta koji je odao takvo priznanje njemačkom pjesniku i to pokazuje ne samo njegovo istinsko i duboko razumijevanje Goetheove poezije i mišljenja, već jednako tako i Iqbalovo obuhvatno znanje njegovih biografskih pojedinosti koji su mu pomogli da usporedi sebe sa Goetheom. Primjetno je da je uobičajeno u takovrsnim usporednim opaskama, Iqbal veličao Goethea u skrajnjim hvalospjevima i smatrao ga supriornim po golemosti i beskrajnosti pjesničke imaginacije. Imajući na umu Iqbalovu karakterističnu skromnost, takovrsne su usporedbe sve u Goetheovu korist, međutim, ovo stajalište pribavlja opsežan dokaz njegove veličine kao pjesnika. Relevantni stihovi ovog uvodnog dijela *Payam*-a su kako slijedi:

Taj zapadnjački mudrac, taj njemački bard,
Taj usrdni zaljubljenik Pahlavi stvari,
Pozdravio je Istok svojim velikim *Divanom*,
Tim iskazivanjem poštovanja pjesnicima Irana
I pravoj pravcatoj slici – galeriji
vinjeta, sve u perzijskoj mašti.
Tom pozdravu ova je knjiga odgovor,
Ovaj tračak mjesečine na istočnjačkom nebu.
Bez da sebe zavaravam, usudiću se
Da ti kažem kako se nas dvojicu uspoređuje.

¹⁶⁰ Arthur F. J. Remy: *The Influence of India and Persia on the Poetry of Germany*. Columbia University, 1901. (Reprint izdanje: New York, 1966.).

Na kraju, autor zaključuje: “Moguće je da se ne možemo složiti sa stajalištem koje bi smjestilo Goetheov *Divan* rame uz rame sa učiteljevim najboljim djelima. Ne vjerujemo da bi ikada postao poznat kroz to.” (str. 80).

Njegova je bila životna razbibriga mlagod Zapada;
Moja je bila iskidana iz istočnjačkih ostarjelih prsa.
Cvatajući proljetni vrt ga je porodilo;
Ja sam proizvod dugo mrtve zemlje.
On je bio slavuj koji je ispunio pjesmom
Voćnjak; ja sam tek pustinjski propao čovjek,
Znak za karavan da krene.
Mi smo obojica roveli po najdubljim zakutcima
Bića; obojica smo poruke
Života usred smrtnih pustošenja;
Dvojica kopača, jutarnjim svjetlom rasvijetljena, u ranu zoru;
On je ogoljen; ja sam još uvijek obložen, skriven od pogleda.
Dva bisera, oba dragocjena, oba smo bez premca,
Oba iz dubina neizmijerna mora.
On se razvio iz materine bisrne utrobe,
Budući da nije mogao čekati više u toj grobnici.
Ali ja, koji još uvijek ležim sigurno pohranjen u ljušturi,
moram još uvijek da se komešam u unutrašnjosti mora.¹⁶¹

¹⁶¹ *A Message from the East*. Preveo M. Hadi Hussain. Lahore: Iqbal Academy 1977. (1971.), str. 1-2.

Sh. Ijaz Ahmad, sin Iqbalovog starijeg brata, pripovijeda da je vjerojatno 1922., njegov amidža putovao željeznicom u Lyallpur (današnji Faisalabad) ili Jhang zbog sudske parnice. Bio je u društvu Sh. Abdul Qadira i Sir Zafrullah Khana koji su kazali pripovjedaču da je tijekom putovanja, Iqbal recitirao svoje stihove o Giethu iz *Payam*-a, koji je tih dana bio u prepiremi. Ijaz Ahmad je također dao stih koji nije bio uključen u štampani tekst.

Oo z Mahbubi aziz Kishwarey
Man cheh Yusuf-i-Hindi Sudagrey
Chon Sikander har do ra Aaenaey
Her do ra Jam-i Jamay dar Sinaay

Engleski prijevod. Njegova ga je ljubaznost okrunila sa obljubljenošću velike zemlje:

A ja, poput Jusufa, roba trgovca
Obojica, poput Aleksandra, posjedujemo ogledalo
Obojica imamo Jamshedov pehar u svojim prsima.

Vidjeti, *Mazloom Iqbal*. (Some Reminiscences and Impressions). Autora Ijaza Ahmada, Karachi 1985., str. 147-148; *Anjuman* (A collection of personal memories and expressions). Autora Faqira Syed Wahid-ud-Dina, Karachi 1966., str. 219-221.

„*Divan* je obezbijedio Iqbalu svoj izvanjski oblik i izražavanje, a ovaj je nosilac bio ispunjen nekim sadržajima koji su preuzeti od Goethea. U jednoj od svojih indikativnih poema koja je naslovljena *Jalal i Goethe* on zamišlja Goethea koji susreće Jalaluddina Rumija, kojemu se Iqbal najviše divio, i kazuje mu *Fausta*. Kroz ovaj nebeski susret, Iqbal je pomirio ne samo dvojicu najvećih duhova Istoka i Zapada, već jednako tako dvojicu ljudi koji su izvršili utjecaj na njega više od bilo koga drugoga u njegovoj karijeri kao mislitelja i umjetnika“.¹⁶² U bilješci na ovu poemu Iqbal piše:

„U *Faustu*, pjesnik kazuje o progresivnim mogućnostima ljudskog razvitka i, u ovu svrhu je koristio staru legendu o Filozofovom ugovoru sa Đavlom s takvom savršenom umješnošću da je nemoguće zamisliti išta savršenije“.¹⁶³

Poema glasi kako slijedi:

U raju je njemački vidovnjak

Susreo svojeg iranskog druga,

Koji, iako bez proročke slave,

Posjeduje nadahnutu knjigu iza koje stoji njegovo ime.¹⁶⁴

Za tog dobrog poznavatelja zbiljskog

On je pročitao svoju pripovijest o dogovoru

Kojeg su sklopili doktor i đavo.

Kada ju je čuo, Rumi mu reče:

„Prikazivač najdublje duše

poezije, čijeg je nastojanja cilj

osvojenje serafima (anđela) i

samoga Boga, da čak i Njega,

Tvoja je misao, pridružena s tvojim srcem,

Ponovo sazdala svijet pomoću umjetnosti.

O, ti koji si vidio duhovnu žest

U plamenu njezinog tjelesnog okvira,

¹⁶² Dr. Mumtaz Hasan: “Iqbal’s Tribute to Goethe” (u: *Iqbal*. Quarterly Journal of the Bazm-i-Iqbal, Lahore. vol. xxi, br. 1, jan.-mart 1974., str. 34).

¹⁶³ Ibid., str. 33.

¹⁶⁴ Maulana Jamijevo kazivanje o Rumiju ovdje je protegnuto na Goetheov *Faust*.

I ti koji iz promatranja znaš
Kako se u njihovim ljuskama biseri formiraju i rastu.
Sve ovo ti znaš, ali i više.
Ne može svako naučiti Ljubavi tajni nauk,
Ne može svako ući u njezino visoko svetište.
Samo na temelju božanske milosti znamo
Da je mudrost đavolska vlastita,
Dok ljubav pripada jedino čovjeku¹⁶⁵.

Druga poema *Payam*-a je „Hurija i pjesnik“ i kao što je sam Iqbal rastumačio, ona je napisana kao odgovor na Goetheovu dugu poemu iz *Divana* poglavito „Huri und Dichter“. Iqbal je koristio oblik dijaloga između ljudskog bića i nebeskog tijela i izražavao je svoju konstantnu čežnju za beskrajnom ljubavlju i statičkim mjestom nalik raju koje nije prikladno za veliku strast. Dokazuje se da „Iqbalova poema izražava čitavo njegovo stajalište prema životu i nije tek inspirirana određenom prigodom, kao što se čini sa Goetheovim slučajem“.¹⁶⁶

U ovoj seriji poetskim imitacija Goethea, najznačajniji je slobodni prijevod njegove *Mahomets Gesang* (Muhammedove pjesme). U bilješci Iqbal pojašnjava da je „The Rivulet“ („Potočić“) slobodni prijevod Goetheove poznate poeme koja je naslovljena *Mahomets Gesang*. U ovoj poemi, koja je napisana puno prije *West-östlicher Divana*, njemački pjesnik nudi prekrasno izlaganje islamskog koncepta života. Zapravo, ovo je bio dio planiranog islamskog komada kojeg nije bio u stanju da dovrši. Predmet sadašnjeg prijevoda je da jednostavno iznese Goetheovo stajalište“.

Kao što je to spomenuto ranije, Goethe je sastavio ovu 'Pjesmu' kao dio svojeg dramskog predstavljanja Mahometa koji je ostao nedovršen.¹⁶⁷ Ona je zasebno tiskana

¹⁶⁵ Iz Rumijeve *Masnawije* koja sumira *Faustovu* lekciju.

¹⁶⁶ Mumtaz Hasan, op. cit., str. 30.

¹⁶⁷ Goethe objašnjava u svojoj autobiografiji:

“Nekoliko pjesama, koje će biti uvedene u drami, sastavljene su unaprijed; međutim, sve što je preostalo od njih jeste jedna od mojih poema koja nosi naslov “Mahomets Gesang”, (Mahometova pjesma). Sukladno planu, ovo je trebala biti Alijeva pjesma u čast njegovog učitelja, na vrhuncu njegovog uspjeha, malo prije nego što promjenljivi apsket stanja stvari rezultira iz otrova.”

(*Poetry and Truth*. From my own life. A revised translation by Minna Steele Smith. Vol. II, London: G. Bell & Sons. 1913., str. 171)

1774. kao izmjenično pjevanje između Alija i Fatime. Kasnije, uz određena pjesnikova retuširanja ova je pjesma tiskana pod sadašnjim naslovom *Mahomets Gesang*¹⁶⁸ u kojemu je Poslanik „simboliziran kao rijeka, koja izvire iz slabašnog izvora, izrasta u potok, i naposljetku u snažnu rijeku, koja nosi sa sobom sve manje rijeke, koju ona vraća Ocu, neizmjernom oceanu. Goethe je vrlo dobro interpretirao mističko osjećanje, koje su iskazivali Maulana Rumi i drugi, da poslanička aktivnost zbilja sličijem riječi koja je podržana kišom milosti, nalik riječi, a Poslanik će obezbijediti domište svim onima koji tragaju za istim ciljem i koji sami ne mogu pronaći put... Istinski islamski karakter Goetheove poeme je očit; i ovo je razlog zbog čega je Iqbal dao vrlo slobodnu njezinu perzijsku verziju u *Payam-i-Mashriq-u*; i možemo pretpostaviti da je *nom de plume* (pseudonim) koji mu je Rumi dao u 'Javidnami', to jest, *Zindarud*, 'Živa rijeka', elegantna aluzija na njegovu poslaničku moć“.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Objavljena pod naslovom “Gesang” u Boievoj *Musen Almanach of the year 1774 (1773.)* (reprint izdanje: *Göttinger “Musenalmanach auf das Jahr 1774”*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.).

¹⁶⁹ A. Schimmel: “Iqbal and Goethe”, u: *Iqbal: Essays and Studies*. Ed. Asloob Ahmad Ansari. New Delhi: Ghalib Academy 1978., str. 272-273. Za podrobno proučavanje ove poeme, vidjeti Ingeborg H. Solbrig: “Die Rezeption des Gedichts “Mahomets-Gesang”.....”, u: *Goethe Jahrbuch*, 100 (Weimar, 1983.), str. 111-126. U nedavnoj studiji o Iqbalu, A. Schimmel piše da “Ono što ni Goethe ni Iqbal nisu mogli znati jeste da je upravo ova slika [‘žive rijeke’] već korištena u 10. stoljeću kod ši’itskog teologa Kulaynija kako bi opisao Poslanika izvanrednim simbolom.” (*The Secrets of Creative Love: The Work of Muhammad Iqbal*. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1996., str. 13). U drugom članku ona piše: “Ova zamisao o Poslaniku kao rijeci je fascinirala Iqbala. Ona se pojavljuje u neznatnim nijansama kroz čitavo njegovo djelo. Međutim, sama činjenica da on sebe naziva Zinderood, živa rijeka, pokazuje precizno, kao i njegova slika karavanskog zvonca, da je osjećao da njegova inspiracija dolazi iz poslaničke tradicije, da se osjećao povezanim sa Poslanikom islama koji je bio njegov istinski vodič. I ovo je taj Iqbalov aspekt koji uvijek moramo imati na umu.” (*Pakistan’s Philosopher-Poet Mohammad Iqbal. An Introduction*. Govor održan 20. januara 1989. u rezidenciji pakistanskog ambasadora u Holandiji, u Hagu).

Za druge nijanse Iqbalovog simbola ove ‘žive rijeke’ u njegovoj perzijskoj i urdu poeziji vidjeti Dr. Syed M. Akram Shahov urdu članak u njegovoj nedavno objavljenoj knjizi *Iqbal-Ek Tehreek* (Lahore 1998.), str. 5-19; Sukladno Dr. Tara Charan Rastogi, William Jamesova koncepcija struje mišljenja/svijesti ulazi u Iqbalovu poeziju, vidjeti “Zinda Rud in Javid Nama--An appraisal in the perspective of Stream of Thought” (u: *Iqbal Review*, Hyderabad Deccan, separat, bez datuma, str. 41-50).

Goethe je dvaput koristio ime “Zindarud”, rijeka blizu Isfahana, u svojoj poemi iz *Divana* “Parsi Nameh” (Buch des Parsen):

Wie euch Senderud aus Bergrevieren
Rein entspringt, soll er sich rein verlieren
(Senderud from mountains in the distance
Rises pure, and pure should lose existence)
and:

Will dem Ufer Senderuds entsagen,
Auf zum Darnawand die Flügel schlogen,

Ostavljajući ova dva raspaljiva izdanja *Payam*-a postrance, ukoliko posmotrimo njegov izvorni rukopis (koji je još uvijek dostupan u Iqbal muzeju, Lahore), pronaći ćemo nekoliko kratkih poema i stihova koje je sam pjesnik kasnije isključio u štampanom tekstu knjige. Primjerice, dvostruko verzirana poema „Ghalib i Goethe“ izostavljena je i korišten je samo Ghalibov stih u različitom poetskom ustrojstvu. Vrijedno je spomena ovdje da je na istoj stranici još jedna poema „Taqseem-i-Azal“ (Dijeljenje vječnosti) uz pojašnjavajuću bilješku napisanu Iqbalovim perom „i sugeriranu Schillerovom 'Die Teilung des Erde (?)', jednako tako isključena. Na isti način, još jedna poema u poretku renomiranih pjesnika Orijenta i Okcidenta (Browning, Byron, Ghalib i Rumi) Goethe je također stajao, ali ga je isključio dok je pripremao konačni rukopis ove knjige.

Odvojito od ovih pohvalnih opaski, pjesničkih adaptacija i slobodnih prijevoda, jedva da možemo pronaći bilo kakvu konceptualnu i tekstualnu sličnost između *Payam*-a i *Divana*. Kako njihovi naslovi ukazuju da je Goethe kanio neku vrstu mješavnine između Istoka i Zapada, dok je Iqbalova nakana bila da prenese poruku Zapadu, krajnje nabijenu njegovim tipičnim filozofskim i političkim mislima. Iz letimičnog pogleda na ova dva djela, čini se da Goethe poziva istočnjačkog čitatelja nasmijanog lica a da se, nasuptor tomu, Iqbal obraća Zapadu namrgođen. Možemo pretpostaviti da je Iqbal koristio Goetheovo ime u podnaslovu *Payam*-a kao sredstvo svojih specifičnih misli o Zapadu, uz umetanja nekih pjesničkih prilagodbi, utemeljnih uglavnom na prethodnim studijama tijekom svojeg boravka u Europi. Unatoč tomu, Iqbal je prvi istočnjački pjesnik koji je uveo Goetheove misli čitateljstvu i iz čitavog korpusa njegovih djela Iqbal je pokupio takve stvari koje su bile u skladu s njegovim vlastitim konceptima i kulturnom sredinom.

Payam je toplo dočekan, ne samo od strane književnika, već i običnih čitatelja i za nekoliko mjeseci su se pojavila dva njegova izdanja, originalno i revidirano. Budući da je

(Ja ću se sada odreći Senderudovih čistih izvora,
Lebdeći visoko na krilima Darnawandovih okomitih planina)

(usp. Whaley, op. cit., str. 198, 199, 200-201)

Nakon Goethea, njegov sljedbenik i pjesnik-učenjak, F. Rückert također ukazuje na ovu rijeku:

Und wenn ich meiner Tränen Flut göss' in den Sinderud,

Würd in ganz Irak alle Staat neugrün auf einmal stehn.

(Friedrich Rückert. *Dreiundsechzig Ghazelen des Hafis*. Mit einer Einleitung von J. Ch. Bürgel. Hrsg. von Wolf Dietrich Fischer. Wiesbaden: In Kommission bei Otto Harrassowitz 1988., str. 55, Ghazal br. 31).

opsežno prikazivan u indijskim književnim časopisima i novinama,¹⁷⁰ Iqbal je bio voljan da ga tiska u Njemačkoj ili prevede na njegov jezik.¹⁷¹ On je bio u prepisci sa nekim europskim orijentalistima¹⁷² i tražio je njihove komentare. Kao odgovor na Goethea on je prirodno bio više zainteresiran za njegovo predstavljanje njemačkim učenjacima orijentalnih studija.¹⁷³ Među ovim eminentnim učenim osobama, R.A. Nicholson (1868.-

¹⁷⁰ Primjerice u: *Ma'arif* (Azamgarh), juni 1923., (autora Syed Sulaiman Nadvija); *Jamia'* (Aligarh) sept. 1923. (autora M. Aslam Jairajpurija); *Aligarh Magazine*, maj-juli 1923. i td.

¹⁷¹ Vjerojatno iz "Kunst-u. Buchdruckerei. "KAVAINI" (Berlin-Charlottenburg, Weimarer, str. 18), njemačka izdavačka kuća koja je međunarodno bila poznata po štampanju perzijskih tekstova književnih i historijskih djela (napose Nasir Khusrowa). Ovaj je izdavač već bio predložio da se štampa zbirka Iqbalove urdu poezije (*Anwar-i-Iqbal*. Uredio B. A. Dar, Lahore 1977. (1967.), str. 195) ali ništa nije tiskano. Nakon nekoliko godina, Ghalibov urdu divan i drama (1925., kojeg je napisao Dr. S. Abid Hussain) objavila je ova izdavačka kuća.

¹⁷² Iqbalovo pismo prof. Reuben Levyju (Lahore, 30. oct. 1923.)

"...moja knjiga *Payam-i-Mashriq*—koja je napisana kao odgovor na Goetheov *West-Oestlichen Divan* — može biti od nekog interesa za Vas. Objavljena je prije svega nekoliko mjeseci i drugo izdanje—revidirano i prošireno uskoro će izaći iz štampe. Otuda, uzimam sebi za slobodu da Vam pošaljem njezin primjerak i jako bih volio da znam što mislite o njojzi." (usp. *Iqbal Europe Mein*. autora S. A. Durrani, op. cit., str. 367).

Istodobno, Iqbal je obavijestio, iako skromno, neke svoje prijatelje o sadržajima ove nove knjige, kao što je:

"Postoji još puno posla kojeg treba uraditi, kao što je izdavanje drugog izdanja *Payam-i-Mashriq*-a koji će vjerojatno biti tiskan u Njemačkoj... Većina poema Goetheovog *Divana* prevedena je na engleski, vjerojatno u seriji Pan (?) Library. Možda je jedan njegov svezak dostupan u Punjab Public Library, Lahore."

(Iqbalovo pismu na urdu Naziru Ahmadu Shahu iz Ghazipura, 16. juni 1923., usp. *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, II (1991.), str. 460).

Čini se da Iqbal nije bio uvjeren u dostupnost prijevoda *Divana* u Lahoreu. Čak ni njegova osobna kolekcija knjiga (sada smještena u Iqbal muzeju i Islamia Collegeu, Lahore) nema nijedan primjerak *Divana*, bilo u originalu ili prijevodu. Otuda su njegove opaske o *Divanu* vjerojatno bile utemeljene na prethodnim proučavanjima za vrijeme njegovog boravka u Europi.

"U međuvremenu sam objavio knjigu pod naslovom *Payam-i-Mashriq*..., sada postoji njezino prvo izdanje. Drugo revidirano izdanje biće štampano za nekoliko dana.... Ova je knjiga bila odgovor na Goetheov *Divan*." (Iqbalovo pismo na urdu Akbaru Muniru, 2. februara 1924., usp. *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, II (1991.) op. cit., str. 515.

"Dobićete primjerak Iqbalovog izdanja *Payam-i-Mashriq* uz ovu knjigu....Šteta je da ova knjiga (tj. *Payam*) još nije prevedena na engleski. Prijevod nije lagahan, ali je moguć."

(Ch. Muhammad Husainovo pismo na urdu Iqbalu Shaidaiju, 4. okt. 1923. Neobjavljeno. Vidjeti u: the National Archives of Pakistan, Islamabad, Iqbal Shaidai's Collection, Br. F-10/Is).

¹⁷³ "About *Payam-i-Mashriq*, brojna su pisma sa različitih mjesta došla i još uvijek dolaze. Profesor iz Berlina je kazao da je to „izvanredna“ knjiga. Prof. Horovitz [Josef Horovitz, 1874.-1931.] koji je bio profesor arapskog jezika u Alžiru a sada u Njemačkoj, piše prikaz o njojzi koji će biti objavljen u njemačkim novinama."

(Iqbalovo pismo na urdu M. Niaz-ud-Din Khanu, 20. juli 1923., usp. *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, II (1991.), op. cit., str. 463).

1945.) bio je prvi na Zapadu koji je prepoznao istinsku Iqbalovu¹⁷⁴ veličinu s kojim se on susreo u Cambridgeu i bio je duboko impresioniran njegovom dinamičkom ličnošću i filološkim konceptima. Kasnije su bili u vezi kroz prepisku i po primitku *Asrar-i-Khudi-ja* (1915.), prve Iqbalove knjige na perzijskom, bio je voljan da je prevede u cilju razjašnjenja teorija koje su bile nagoviještene u ovoj poemi, što je uradio 1920. pod naslovom *The Secrets of the Self* („Tajne Sopstva“)¹⁷⁵ Imajući suprotna stajališta o Iqbalovom kritičkom pristupu zapadnjačkoj civilizaciji,¹⁷⁶ bio je duboko pod utjecajem Iqbalove religijske i političke filozofije.

Nicholson je primio obje verzije *Payam-a*, prvo original a potom i revidirano izdanje. Odgovorio je odmah i i smatrao ga je preporučljivim odgovorom na Goetheov *Divan*.¹⁷⁷ I kao što nas je Iqbal obavijestio, on je namjeravao da ga prevede na engleski,

“Siguran sam da će prikaz [*Payam-a*] profesora Horovitza iz Frankfurta uskoro doći u Indiju. On će biti preveden (sa njemačkog) na engleski i objavljen ovdje.”

(Iqbalovo pismo na urdu M. Niaz-ud-Din Khanu, 28. juli 1923., usp. *Makatib-i-Iqbal banam Khan Niaz-ud-Din Khan*, Lahore 1954., str. 47).

¹⁷⁴ *Oriental Essays*. Portraits of the Seven Scholars. Autora A J. Arberryja, London 1960., str. 214.

¹⁷⁵ U uvodniku, Nicholson je citirao Iqbalovo posebno pismo njemu koje je počelo da se posmatra među najvažnijim dokumentima koje je ikada napisao ovaj pjesnik-filozof.

Godinu dana prije objavljivanja *Payam-a*, u prvoj knjizi o Iqbalu napisano je da:

“Poštovanje koje je pokazao dr. Nicholson za mladog pjesnika priziva u sjećanje iznenađenje koje je pokazao Napoleon kada je vidio Goethea. Ono otkriva (kao što to čini u ovom slučaju) ono što je smatrano stoljećima „njemačkim duhom“. Kada je Goethe ušao u prostoriju, Napoleon je, impresioniran njegovom ličnošću, uzviknuo: “Voilà un homme”—to je bilo kao da je kazao: “Ali ovo je čovjek! a ja sam samo očekivao da vidim Nijemca.”

(Zulfiqar Ali Khan: *A Voice from the East*. Repr.: Lahore: Iqbal Academy 1982. (1922.), str. 16)

U jednoj od svojih uporednik primjedbi, čini se da je autor, jedan od Iqbalovih prisnih prijatelja, poznao Goethea vrlo dobro kao pisca:

“Ostala je njegova [Iqbalova] slava da je u svojim poemama držao ogledalo svojemu dobu, kao što je Goethe činio prije njega u *Wilhelm Meister-u*.” (Ibid., str. 9).

¹⁷⁶ “Tako je Iqbal bio duboko pod utjecajem zapadnjačke kulture, njegov je duh ostao u biti orijentalni. On je znao Goethea, Byrona i Shelleyja; on je jednako tako familijaran sa *Also sprach Zarathustra* i *l'évolution créatrice*, kao i sa Kur'anom i Mathnawijom. Međutim, sa humanističkim temeljima europske kulture čini se da je manje intimno upoznat, i osjećamo da njegova kritika, iako nikada površna, katkada manjka u dubinu.”

(*The Poet of the East*. Autora Abdullaha Anwara Bega. Lahore: Qaumi Kutub Khana, 1939. Predgovor napisao R. A. Nicholson)

Ovaj je odjeljak po prvi put tiskan u prikazu *Payam-a* u: *Islamica* (vol. I, 1925., str. 112).

¹⁷⁷ Nažalost, Nicholsonovo je pismo izgubljeno, međutim, Iqbal je opisao njegov sadržaj u drugom pismu Syed Sulaiman Nadviju (datirano 5. jula 1923.), vidjeti *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, II (1991.), str. 461.

ali to nije mogao uraditi i zadovoljio se samo s tim da napiše opsežan prikaz, koji je utemeljen na drugom izdanju koje je objavljeno u prvom svesku časopisa *Islamica* (Leipzig 1925.) pod uredništvom renomiranog njemačkog orijentaliste, Augusta Fischera (1865.-1949.), koji je kasnije također došao u kontakt sa Iqbalom.¹⁷⁸ Zapravo, ovaj je prikaz je prokrcio putove u uvođenju Iqbala u njemačku naučnu zajednicu, napose one koji su bili više zainteresirani za utjecaje koje su izvršile bogate književne tradicije s posebnim ukazivanjem na Goethea. Njihova je procjena bila prirodna, pošto je Iqbal prvi pjesnik koji pripada Orijentu, a koji je bio svjestan visina Goetheovih imaginativnih moći i koji je pokušao da ga slijedi na tragu svojih stvaralačkih moći. Za takve njemačke pjesnike i učenjake, Nicholsonov prikaz je pribavio svježi povjetarac iz orijentalnog prozora i oni su dobili novi poticaj za svoju poeziju i relevantne predmete.¹⁷⁹ Čak su i

Naslovnik je reproducirao nekoliko stihova iz ovog pisma u časopisu *Ma'arif* (Azamgarh), 1923., str. 12) uz vrlo kratke komentare.

¹⁷⁸ *Islamica*, I (1925.), str. 112-124, Reprint izdanje: *The Crescent*. Magazine of Islamia College, Lahore, vol. xx, br. 81 (1926.), str. 9-18; *Observer* (u različitim nastavcima, 1926.); *Iqbal Review*, XIII (okt. 1972.), str. 6-16; *The Sword and the Sceptre* (Kolekcija djela o Iqbalu, koja se bavi njegovim životom i pjesničkim djelima). Sabrao i uredio Riffat Hassan. Lahore. Iqbal Academy Pakistan, 1977., str. 301-320.

O ovom pitanju *Islamica*, vidjeti S. Khuda Bukhsh: *Studies; Indian and Islamic*. London 1927., str. 54-57 (o Nicholsonovom prikazu, str. 56-57); također, vidjeti Syed Sulaimanov kratki članak "Islamica and Iqbal" u: *Ma'arif* (Azamgarh), vol. 16, br. 6 (dec. 1925.), str. 407-409.

Urdu prijevod ovog prikaza je objavljen iste godine (*Nairang-i-Khayal*, Lahore, bajramski broj 1925.). Kasnije su se pojavila dva prijevoda, jedan Abdullaha Chaghataija (*Nairang-i-Khiyal*, Iqbal Number, 1932., str. 314-327; Ponovo objavljen u: *Naqoosh*, Lahore, Iqbal Number, 1977., str. 224-235; A. Chaghatai: *Iqbal ki Suhbat Mein*, Lahore 1977., str. 142-161 i u puno drugih kolekcija članaka o Iqbalu, te drugi koje su napisali Habibullah Rushdi (*Majallah Usmania*, Hyderabad Deccan, vol. 32, brojevi 3 i 4, 1938. Ponovo objavljen u: Dr. Tahseen Firaqi (ed.): *Naqd-i-Iqbal...*, Lahore 1992., str. 319-338; *Iqbal Review*, Hyderabad Deccan, april 1994., str. 3-8).

Nakon nekoliko godina, Iqbal informira dr. Abbas Ali Khana u pismu (6. juli 1923.) o ovom prikazu. (*Iqbal Namah*, vol. I, op. cit., str. 277).

¹⁷⁹ U ovom pogledu, ime profesorice Annemarie Schimmel, međunarodno poznatog autoriteta o Iqbalu, može se spomenuti. U jednom od svojih članaka, ona piše:

"Još uvijek, usprkos životnim teškoćama u ratnom Berlinu, nastavila sam 'prolaz prema većem od Indije' kao studentica, i otkrila jednog dana u seminaru na Sveučilištu u Berlinu taj primjerak časopisa *Islamica* (1925.), u kojemu je R. A. Nicholson objavio svoj članak o Iqbalovom *Payam-i-Mashriq-u*. Budući da sam bila zaljubljenica njemačke poezije općenito i Goetheovog *West-östlicher Divana* napose; te jednako tako budući da sam bila učenica velikog njemačkog orijentaliste Hansa Heinricha Schaedera čija je knjiga o Hafizu i Goetheu (*Goethes Erlebnis des Ostens*, 1938.) još uvijek klasika, pročitala sam Nicholsonov članak s oduševljenjem, kopirala ga, i bila sam nadahnuta perzijskim stihovima koje sam tamo pronašla." ("Iqbal as I see him", u: *Jashn Nama-i-Iqbal*. Priredio dr. Ebadat Brelvi. Lahore: University Oriental College, 1977., str. 153)

Hanns Meinke (umro 1974.) bio je inspiriran engleskim prijevodom odabranih stihova *Payam-a* koji je sačinio Nicholson i slobodno ih preveo u svoj vlastiti jezik što je poslao Iqbalu u umjetnički dekoriranoj

neki orijentalisti, čije je područje interesovanja bila historija i kultura Srednjeg Istoka, okrenuli se Iqbalovom djelu i preveli čitav tekst na njemački.¹⁸⁰

Ovo mišljenje u inozemstvu, napose u Njemačkoj, jednako tako je imalo svoj odjek u lokalnim književnim časopisima i visokotiražnim novinama i učeni su prikazivači morali da napišu nešto o Goetheu i njegovim djelima.¹⁸¹ Iako su njihovi kratki komentari manjkali dubinom autentične informacije i uvelike su bili utemeljeni na sekundarnim engleskim izvorima, po prvi puta se, međutim, desilo u intelektualnoj historiji ovog potkontinenta da se Goethe pojavio, poprilično blistavo, na književnom horizontu ove regije i zasluga za to u cijelosti pripada samo Iqbalu,¹⁸² pošto je on prvi pjesnik u

knjizi (rukopisni primjerak se još uvijek čuva u Iqbalovom muzeju). Vidjeti podrobnije u mojemu članku "Iqbal and Germany" u mojoj knjizi *Iqbal-New Dimensions*, Lahore, 2003.

O H. Meinkeu, Schimmel izvještava:

"..., stari njemački pjesnik, Hanns Meinke, koji je bio jedan od čudnih romantičkih sanjara starijih vremena zaljubljen je u mističke uzlete Maulana Jalaluddina Rumija i jednako tako Iqbala, čija je djela poznao, iznova, kroz Nicholsonov članak."

(U: *Jashn Nama-i-Iqbal*. op. cit., str. 154).

¹⁸⁰ Poput Josefa Hella (1875.-1950.) koji je bio profesor klasičnog arapskog na Sveučilištu Erlangen. Jednu od prof. Hellovih knjiga na urdu je preveo Syed Nazir Niazi (Delhi, predgovor datirna na 15. juli 1927.) uz appendix (str. 163-194) sa engleskog prijevoda kojeg je sačinio Salahuddin Khuda Bakhsh (primjerak Niazijevog prijevoda je još uvijek dostupan u privatnoj Iqbalovoj zbirci, vidjeti Katalog, op. cit.). Neki su urdu pisci znali za ovaj njemački prijevod *Payam*-a, vidjeti Krishan Chandraov članak u: *Adabi Dunya* (Lahore. August 1938., str. 105).

Prof. Schimmel piše o njemačkom prijevodu *Payam*-a:

"Prijevod nikada nije objavljen. Imala sam jednom priliku da ga provjeravam, ali sam ga smatrala odveć nepoetičnim za objavljivanje. Ipak, činjenica da je profesor Hell napravio ovaj poduhvat—vjerojatno u 1930-ima, te u svakom slučaju puno prije nego što se pojavio izvan engleskog bilo koji drugi—dokazuje da je zbilja postojalo određeno zanimanje za Iqbalovo djelo u njemačkim akademskim krugovima."

("Germany and Iqbal", u: *Muhammad Iqbal, und die drei Reiche des Geistes*. Hrsg. von Wolfgang Koehler, Hamburg 1977., str. 49)

Nakon nekoliko godina, prof. Schimmel je prevela *Payam* u stihu pod naslovom *Botschaft des Ostens* (Wiesbaden 1963.) a također je uključila u svoj izbor Iqbalova djela pod istim naslovom (Tübingen/Basel: Erdmann Verlag 1977., str. 121-198).

U članku kojeg je napisao Muhammad-ud-Din Fauq, spominje se da je neka osoba, njemački Russo (?), prevela *Payam*-ov uvodnik na njemački (vidjeti, *Nairang-i-Khiyal*, 1932., str. 42).

¹⁸¹ U: *Nairang-i-Khiyal* (Iqbal Number, 1932.) neki je od autora izrazio svja komparativna stajališta o Iqbalu i Goetheu i pokušao je da skicira zajedničke aspekte između njihovih poetskih misli (str. 145, 380-381). Suvremeni kritičar, Ali Abbas Husaini, obratio je pozornost na važni aspekt prevalirajuće rasprave budući da je isto bilo 'odgovor' na Goethea, moramo znati o 'pitanju' ovog velikog njemačkog pjesnika i i sada je postalo neizbježno za Iqbala da prevede u urdu stihu svojeg Fausta (vidjeti, *Zamanah* (Cawnpur), mart 1927., str. 139).

¹⁸² Syed Nazir Niazi, jedan od najbližih Iqbalovih kolega, piše:

orientalnom svijetu koji je posjedovao istinsko i duboko razumijevanje Goetheove poezije i mišljenja.¹⁸³

Iqbalov kontakt sa Goetheom, započet još u ranoj mladosti i silno intenziviran tijekom njegovog kratkog boravka u Njemačkoj, perfekturiran je u *Payam*-u koji je bio prvobitno koncipiran po obrascu Goetheovog *Divana*. Kasnije ga Iqbal nikada nije spomenuo u svojim radovima i nije napisao niti jednog retka, koji je inspiriran ovom pjesničkom zbirkom. Međutim, iako oslabljeno, njegovo zanimanje za Goethea potrajalo je sve do kraja njegovog stvaralačkog života. Vrlo lahko možemo izvesti zaključak iz ovih prigodnih primjera da je Iqbal temeljito studirao Goetheov život i neke od opširnih aspekata koji su ostali da se vzmaju po njegovoj glavi. Pored svojeg biografskog znanja, Iqbal je bio svjestan Goetheovih beskrajnih moći i uvijek ga je svrstavao na veći rang od samog sebe.

Među Goetheovim djelima, *Faust* je jedina knjiga koja je ostala biti vrlo bliska Iqbalovom umu i srcu kroz čitav njegov život, gotovo od početka pa sve do kraja njegove pjesničke karijere. U post-*Payam* periodu, Iqbal nikada nije odgovorio Goetheu tako otvoreno i potonji je gotovo nestao sa horizonta njegove imaginacije. U *Rekonstrukciji*, Goethe nije imao sreće da pronade više prostora, osim u referenci na legendu o čovjekovom padu,¹⁸⁴ ali se žestoko dokazuje da je početni dio Javidname reminiscencija na „Prologue in Heaven“ („Prolog na Nabesima) iz *Fausta*¹⁸⁵ čija je inscenacija ta da su

“Iqbal je bio taj koji je preokrenuo našu pozornost prema Goetheu. Značajna je epizoda u našoj historiji da se jedino Iqbal trebao oduprijeti sili čitave književnosti i kulture koja je dominirala našim životom kroz političku kulturu. Bez obzira na razlog—oni se ne trebaju ovdje raspravljati—činjenica je da smo radije prihvatili Goethea nego Shakespearea. Shakespeareu se nesumnjivo divilo, ali je Goethe ljubimac. Shakespeare je jedinstven umjetnik kojeg svi prihvatamo, ali je Goethe jedan od nas koji je osigurao mjesto u srcima.”

(“Conversations with Iqbal”, u: *Muhammad Iqbal, Poet and Philosopher*. Karachi 1960., str. 68-69).

¹⁸³ *Seminar. Iqbal: East and West* (održan 4. nov. 1979.), Hyderabad Deccan. “Concluding Remarks.” Autorice A. Schimmel, str. 21.

¹⁸⁴ “Primjer koji je u pitanju je legenda o Faustu, kojemu je dodir Goetheovog genija podario posve novo značenje.”

(*The Reconstruction of Religious Thought in Islam*. Uredio i bilješkama popratio M. Saeed Sheikh. 2. izd., Lahore: Iqbal Academy Pakistan, 1989. (1986.), str. 65).

¹⁸⁵ A. Schimmel: “Iqbal and Goethe” u: *Iqbal: Essays and Studies*. Ed. Asloob Ahmad Ansari. New Delhi: Ghalib Academy 1978., str. 282; A Bausani, prevoditelj *Javidnameh* na italijanski, piše o ovom ‘Prologu’: “Evidente allusione faustiana. Iqbal era grande ammiratore di Goethe, di varie opere del quale esistono traduzioni in Urdu.” (*Il poema celeste*. Bari: Leonardo da Vinci ed., 1965., str. 39, bilješka).

Faustov život i sudbina pitanja od univerzalnog značaja, koji će razjasniti odnos Boga i čovjeka, dobra i zla, postojanja i nepostojanja. Jednako tako, Iqbalov fascinantni koncept đavla smatra se da je izravni utjecaj Goetheovog Mephistophelesa, izvanrednog lika iz *Fausta*, koji posjeduje određenu crtu skepticizma. Kao predstavnik zla on može jednako tako biti nesvjesna snaga za dobro i, ponad svega, usprkos pravljenu neadekvatnih planova za zavođenje *Fausta*, on je na kraju pobijeđen Ljubavlju, snagom koju nikada nije priznao niti shvatio.¹⁸⁶ Iqbalova satanologija je združivanje različitih islamskih i kršćanskih koncepata o đavlu i jedan od potočića, koji dolazi iz različitih smjerova, jeste Faust, jedan od čijih karaktera će, Mephistopheles, kao nužni elemenat aktiviranja u životu, susresti u Iqbalovoj šarenoj slici Iblisa.¹⁸⁷ Izgleda vrlo čudno da na svojem nebeskom putovanju po planetama pod vodstvom Rumija, Iqbal susreće osobe svjetski slavne, koje pripadaju Istoku i Zapadu, međutim, u ovoj galaksiji dostojanstvenika ne pronalazimo Goethea koji je bio njegov izvor inspiracije posljednje tri decenije. U originalnom planu *Javidname*, Goethe je bio među ovim slavnim osobama, ali je Iqbal kasnije ispustio njegovo ime sa spiska, a razlog ovog isključenja još uvijek je nepoznat.¹⁸⁸

Za inat Goetheovim glavnim djelima, neke njegove manje važne knjige, inspirirale su Iqbala, izravno ili neizravno, i on je slijedio njihov oblik, kao i sadržaj; primjerice *Maximen /Maksime* (kao što je kazano iznad), koja sadrži bit njegove mudrosti. Druga manje poznata knjiga je *Zahme Xenien* (1820.-21, 1827.), zbirka od

U rukopisnom primjerku *Javidnameh*, Iqbal je također napisao "Prologue in Heaven" ("Prolog na nebu") uz naslov "Tamheed" (u: Iqbal muzeju, br. AIM-1977-202). U pismu Syed Nazir Niaziju, (14. augusta 1930.), Iqbal je pitao da li je dr. Abid Hussain preveo "Prologue in Heaven" iz *Faust*-a ili nije (usp. *Maktubat-i-Niazi*. Karachi 1957., str. 30).

¹⁸⁶ Mujtaba Minawi, iranski učenjak, naglašavao je da su i Goethe i Iqbal preferirali Ljubav nad Intelektom: sličnost koja zaslužuje naročitu pozornost (vidjeti njegovu *Allama Iqbal*. Preveo na urdu Sufi Ghulam Mustafa Tabassum, Lahore 1955., str. 35).

¹⁸⁷ Brojne studije o ovom predmetu su napisane na urdu i engleskom i ovdje je tek nekolicina, uključujući neke nove, na koje ukazujemo, kao što su: A. Schimmel: "Die Gestalt des Satans in Muhammad Iqbal's Werk" (*Kairo*, 1962., str. 124-137); Ibid.: "Iblis in Iqbal's Poetry" (*Iqbal Centenary Papers*. Kompilirao prof. Mohammad Munawwar. vol. I, Lahore: University of the Punjab 1982., str. 119-122); P. J. Awn: *Satan's Tragedy and Redemption. Iblis in Sufi Psychology*. Leiden: Brill. 1983.; Khalil Shaikh: *Der Teufel in der modernen arabischen Literatur. Die Rezeption eines europäischen Motivs in der arabischen Belletristik, Dramatik und Poesie des 19. und 20. Jahrhunderts*. Berlin: Klaus Schwarz, 1986. (za *Fausta*, Abschnitt 4: "Der Pakt mit dem Satan", str. 160-210); Jürgen Holz: *Im Halbschatten Mephistos Literarische Teufelgestalten von 1750 bis 1850*. Bern etc.: Peter Lang, 1989.; Također, vidjeti bilješku 203.

¹⁸⁸ *Javidnamah* (rukopis) u Iqbal muzeju, Lahore (Acc. No. AIM-1977-202). Popis istaknutih osoba, kojeg je sačinio sam Iqbal. Goethe je pod brojem 24.

otprilike četiristotine distiha u kojima su pijetisti i sentimentalisti ismijani, a cjepidlake i pedagozi kritizirani. Pronicavo shvaćanje i sarkazam epigrama su učinili loše suvremene pisce osobno ojađenima. Uz agresivne satiričke opaske, postoje također začudni izrazi kritičkih kanona i filozofskih ideja. Neki su zapadnjački kritičari mišljenja da je Iqbal imitirao ovaj obrazac, napose na kraju *Bang-i-Dara* (1924.).¹⁸⁹

U uvodnom dijelu *Payam-a*, Iqbal je hvalio Goethea i signalizirao neka naročita postignuća u usporedbi sa svojim vlastitim. Istodobno, kada je završavao rukopis *Payam-a*, istaknuo je drugu vrlo značajnu razliku koja se tiče njihovog *Weltanschauung-a*. U jednom od svojih pisama (datiranom na 15. juni 1922.), koje je napisano Ijazu Ahmadu, sinu svojeg starijeg brata, on spominje da je „eminentni proročki njemački pjesnik, Goethe, nakon posmatranja duhovnog nemira današnje omladine, prenio im ovu poruku:

Umjetnost još uvijek posjeduje istinu

Pronađi pribježište tamo.

Sada je situacija islamskog svijeta ista kao ona u Njemačkoj tijekom perioda Napoleona i moja je poruka mladom muslimanu ista kao ona Goetheova. Jedina je razlika ta što sam zamijenio 'umjetnost' sa 'religijom' a razlog je očit. Umjetnost podaruje zadovoljštinu, ali ne i moć. U religiji ćete pronaći oboje, satisfakciju i moć.¹⁹⁰

Iqbal je bio opčaran Faustom, kao glavnim likom Goetheovog dramatskog predstavljanja. I kao što je zabilježio jedan od Iqbalovih bliskih prijatelja koji je putovao sa njim tijekom tog kratkog boravka u Bombayu (5. januar 1929.), na ručak ga je pozvao Seth Hashim Ismail. Njegova supruga je bila obrazovana žena i studirala je medicinu u Njemačkoj dvije godine. Nakon ručka, poslala je primjerak Goetheovog Fausta Iqbalu, tako da je on mogao napisati bilo koji stih o njemu svojim vlastitim rukopisom. Iqbal je napisao ovaj perzijski stih:

Kalam o Falsafa az Loh-i-Dil Farooshstam

Zameer-i-khuash kushadam ba-Nishtar-i Tahqeeq.

¹⁸⁹ Vidjeti Bürgel: *Steppe*, op. cit., str. 20. Goethe je također usvojio isti stil u "Buch des Unmuts" iz *Divana*. Vidjeti također Katharina Mommsen: *Goethe und die arabische Welt*. Frankfurt/M.: Insel 1988. (poglavlje o utjecaju predislamske poezije na *Divan*, *Noten* i *Zahme Xenien*, str. 51-156).

¹⁹⁰ *Mazloom Iqbal*, op. cit., str. 325; Također u: *Ruzgar-i-Faqir*, II (Karachi 1965.; Lahore 1987.), str. 183; *Kulliyat-i-Makatib-i-Iqbal*, II (1991.), str. 372-373.

(Obrisao sam mrlje skolastike i filozofije iz zakutaka srca; i razotkrio svoje istinsko sopstvo kroz lancetu potrage za istinom.)

i komentirao: „Ovo je zaključak koji je Faust trebao dosegnuti, ali nije mogao“.¹⁹¹ Ova kratka opaska otkriva Iqbalov duboki uvid i oštroumnost studiju o Goetheovom remek-djelu, *Faustu*.

Još jedna kratka opaska, koju je iznio jedan od njegovih kolega, obavještava nas da je sa svojom knjigom *Zabur-i-Ajam*, Iqbal želio da je „Goethe pročitao ovu knjigu“.¹⁹² Prirodno, ovo je bilo nerealno razmišljanje, međutim, ono nas poziva da tražimo te motivacije koje su prisilile Iqbala da posjeduje takovrsnu želju.

Slijedeći Ghaliba, Iqbal je pisao stihove o nekim renomiranim engleskim i perzijskim pjesnicima poput Browninga, Byrona, Rumija i Ghaliba. Svi su ovi pojedinačni stihovi objavljeni u *Payam-i-Mashriq-u* (engleski prijevod, str. 173-174), ali je stih koji se odnosi na Goethea bio isključen a on je glasio:

*Ta Aab-o-Taab-i-Badah shwad Dil firoz tar
Aab az Gohar bageeram wa dar Saghar afganam*

(Neka divota vina iluminira srce sve više i više

Ja sam rastalio biser i natočio ga u pehar).

(usp. *Ruzgar-i-Faqir*, ii, str. 237)

¹⁹¹ Ispričao je Ghulam Rasul Mehr (umro. 1971) u svojim novinama *Inqilab* (11. jan. 1929.), vidjeti *Guftar-i-Iqbal*. Ed. M. Rafiq Afzal, Lahore 1969., str. 215-216.

¹⁹² Ch. Muhammad Husain (1894.-1950.) uputio je na ovu Iqbalovu 'želju' u svojem članku o *Zabur-i-Ajam* (1927.); vidjeti *Iqbal-Ch. Muhammad Husain ki Nazar Mein*. Ed. M. Hanif Shahid. Lahore 1975., str. 147, 161.

Engleski je prijevod *Zabur* naslovljen "Perzijski psalmi" a preveo ga je A. J. Arberry, Lahore 1961. (1948.); selektivni njemački prijevod je sačinila A. Schimmel u: *Persischer Psalter* (Köln: Verlag Jakob Hegner, 1968.), str. 88-94, te u: *Botschaft des Ostens* (Tübingen/Basel: Erdmann, 1977.), str. 90-96. Njemački prevoditelj elaborira glavne predmete ove knjige ovim riječima:

"In diesem Werk finden sich einige seiner feinsten und schwungvollsten persischen Gedichte; das Hauptmotiv ist auch hier das Verhältnis von Mensch und Gott. Die unlösbare Verbundenheit zwischen Schöpfer und Geschöpf, das Wechselspiel zwischen dem liebenden Ich und dem geliebten, ersehnten Du, oder, anders ausgedrückt, zwischen dem menschlichen Ego und dem göttlichen Super-Ego ist in manchem dieser Geschichte in unvergesslicher Zartheit wiedergespiegelt. Gott ist ebenso sehnsüchtig wie der Mensch, war er doch, wie die islamische Mystik immer wieder betont, 'ein verborgener Schatz', der die Welt schuf, um geliebt und verehrt zu werden. Die Natur scheint Iqbal durch das Schauen des Menschen entstanden zu sein; ohne seinen Blick hätte sie keinen Sinn. Der Mensch aber ruht unlösbar in dem allumfassenden Grössten Ich, in jenem Gott, der den Falken wie die Jagdbeute schafft und der den Menschen verwandeln kann, wenn er sich ihm im Gebet anvertraut; dann wird der Mensch das Instrument des göttlichen Willens." (*Botschaft*, str. 90)

Dana 22. marta 1832., oslabljen bolnom upalom pluća, Goethe, star čovjek u 82 godini života, sjeo je u naslonjač i zagledao se u tamni svijet. „Više svjetlosti!“ progundao je. Međutim, svjetlost više nije mogla doprijeti do njega. Kako ga je govor izdavao i njegova čula slabila, počeo je da piše kažiprstom po pokrivaču koji je prekrivao njegova koljena. Pišući, umro je.

Ove Goetheove riječi kazane pred samu njegovu smrt preslikale su se u Iqbalov um i on ih je koristio u izražavanju ili dijeljenju žalosti uzrokovane smrću njegovih voljenih. Emma Wegenast, Iqbalov mentorica i bliska prijateljica, obavijestila ga je o smrti svojeg oca. Odmah je odgovorio (30. jula 1913.):

„Šjecaš se što je Goethe kazao u trenutku svoje smrti – „Više svjetlosti“. Smrt otvara put za više svjetlosti, i nosi nas na ta područja gdje stojimo licem u lice uz vječitu Ljepotu i Istinu“.¹⁹³

Nakon puno godina, čuvši vijesti o smrti Sir Thomasa Arnolda, svojeg učitelja i 'gurua', Iqbal je pisao njegovoj supruzi (16. juli 1930.):

„Nema sumnje sa našeg stajališta da je njegova blistava životna ljubav sada ugasnula, međutim, moje je duboko ubjeđenje da onima koji su, poput njega, posvetili svoje živote ljubavi i služenju, smrt označava 'više svjetlosti'“.¹⁹⁴

Nesumnjivo, Iqbal je bio rođeni pjesnik a njegova je poezija obogaćena opsežnim proučavanjem islamske i zapadnjačke filozofije, historije i književnosti. Rijetko se dešava, napose u islamskom svijetu, da pjesnik obdaren visokim književnim postignućima poput Iqbala, posjeduje tako silno znanje o Istoku i Zapadu. Od svoje

¹⁹³ *Iqbal Europe Mein*, op. cit., str. 462.

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 89.

Neki Iqbalovi učeni suvremenici su bili potpuno svjesni ovih riječi, koje je Goethe izgovorio kada je izdahnuo, i oni su ih koristili u njihovoj vlastitoj perspektivi; primjerice, Muhammad Ali piše u jednom od svojih članaka:

“Mi smo [krotki Hindusi] željeli, poput Goethea u času smrti, “više svjetlosti”.

(*The Comrade*. The Weekly Journal. Ed. Muhammad Ali. tom 3, br. 8, 24. februar 1912, str. 176)

Rabindranath Tagore je također koristio ove riječi u pismu (22. septembar 1894.):

“Goethe je u času smrti želio ‘više svjetlosti’. Ako bih imao ikakvu preostalu želju u takvom trenutku, ona bi također bila za “više prostora”; jer ja jako volim svjetlost i prostor.”

(*Glimpses of Bengal*. Selected Letters, 1885.-1895. New Delhi 1980. (1921.), str. 144-145, proširano izdanje).

mladosti, Iqbal je bio ozbiljan čitatelj knjiga koje se tiču područja njegovog interesovanja.

Iqbal nije bio tek bibliofil, već je konstantno ostao biti u dosluhu s novim knjigama, koje su objavljene bilo u Indiji ili inozemstvu, pokušavajući da ih dobije, izravno ili neizravno. Postupno, ustanovljena je njegova osobna zbirka, iako mala ali kvalitetno vrlo dragocjena.

Prije svojeg odlaska u Europu 1905., Iqbal je ostavio iza sebe oskudnu kolekciju knjiga (ukupan broj 23) u pradjedovskoj rezidenciji u Sialkotu,¹⁹⁵ a najveći broj njih je bio povezan sa engleskim pjesnicima iz devetnaestog stoljeća.¹⁹⁶ Bilješke na marginama na nekima od njih, uglavnom određene za kurseve, pokazuju njegovo pažljivo proučavanje pjesničkih suptilnosti engleske poezije. Kasnije je formiran glavni dio ove biblioteke, koja je sadržavala knjige koje je kupio tijekom svojeg boravka u Europi ili iz drugih izvora. Tri godine prije svoje smrti 1935., Iqbal se osjećao bolesnim i nije mogao da traži knjige upravo zbog svojeg brzo propadajućeg zdravlja. Otuda je oporučno ostavio svoju osobnu kolekciju da bude donirana biblioteci Islamia Collegea, Lahore (sukladno njegovoj volji od 13. oktobra 1935.). Nakon njegove smrti (1938.), ova je kolekcija predata koledžu prema njegovoj oporuci (ukupno 443 knjige) i ona je tamo smještena u posebno odjeljenje, pod nazivom „Iqbalova kolekcija“, koja je kasnije (1954.) prebačena u nove prostorije koledža (Civil Lines). Manji broj knjiga nije prebačen na koledž, i ove su još uvijek dostupne u Iqbalovom muzeju u Lahoreu.¹⁹⁷

Iqbalova se kolekcija sastoji od knjiga o različitim predmetima, uglavnom onima za koje je Iqbal bio jako zainteresiran, kao što su filozofija i književnost. Neke knjige (oko 45) sadrže vrlo informativne bilješke na marginama koje obezbjeđuju originalni materijal za razvitak njegovih raznolikih misli. U ovoj kolekciji, nekoliko naslova koji se odnose na Goethea ili goetheovske studije su postojeći. Poput nekih drugih naslova, ne postoje bilješke na marginama koje je Iqbal napisao na ovim knjigama. Popis takvih izdanja se daje ispod:

a) *Goethes Faust*. Uredio Calvin Thomas. Part II. London: D. C. Heath & Co., bez datuma (Predgovor, august 1897.), str. 457.

¹⁹⁵ Ijaz Ahmad je dao listu svih ovih knjiga (vidjeti *Mazloom Iqbal*, op. cit., str. 160).

¹⁹⁶ Poput R. A. Wilmota: *The Poets of the Nineteenth Century*, 1857.

¹⁹⁷ Muhammad Siddiq: *Descriptive Catalogue of Allama Iqbal's Personal Library*. Lahore 1983. Uvodnik.

Uvodnik (v-lxxvi), Der Tragödie. Zweiter Theil in fünf Acten (str. 1-337 u gotičkom rukopisu). Bilješke (str. 339-457).

b) *Faust*. Eine Tragoedie von Goethe. (oba dijela), str. 498. Na posljednjoj stranici: Der Verlag Th. Knaur Nachf. in Berlin hat dieses Werk in der spammerschen Offizin in Leipzig herstellen lassen. Den Einband fertigte die Buchbinderei L. Sieke & Co. in Leipzig. 1929. (Sukladno bilješki na slobodnom listu postave (datirano 21. juna 1935.), vjerojatno je poklonjen Iqbalu od njegova vlasnika, Maqbula Ahmada).

c) *Criticisms, Reflections and Maxims of Goethe*. Preveo i uvodnik napisao W. B. Rönfeldt. London/New York: The Walter Scott Publishing Co., bez datuma.

Uvodnik (ix-xxxiv), Goethe o Shakespeareu (str. 1-59), Goethe o Byronu (str. 63-78), Poezija i lijepe umjetnosti (str. 79-134), Refleksije i maksime o životu, karakteru, umjetnosti i književnosti (Sprüche in Prosa) (str. 135-261).¹⁹⁸

d) *A History of German Literature. As determined by social forces*. Autora Kuno Franckea. 7. izdanje, New York: Henry Holt & Co., 1907. (1896.), str. 595. Goethe i Schiller (str. 335-398)

e) Njemački za Engleze. br. 1: *First Reading Book*. Lagahne poeme uz prijevode umetnute među retke, te ilustrirane bilješkama i tabelama uglavnom etimološkim. Autora A. Sonnenscheina i J. S. Stallybrassa. 3. izd., London/Edinburgh: Williams and Norgate, 1875., str. 228.

Dio III: Prijevod umetnut među retke i bilješke (str. 105-183); Der Erlkönig (Goethe), str. 105-108; Der Pilgrim (Schiller), str. 109-112; Das Schloss am Meere (Uhland), str. 113-116; Mignon (Goethe), str. 116-118; Ritter Toggenburg (Schiller), str. 119-126; Sprüche (Goethe), str. 127-130; Das Veilchen (Goethe, str. 136-138; Der Sänger (Goethe), str. 138-142; Aus Wilhelm Meister (Goethe), str. 142-143; Die Bürgerschaft (Schiller), str. 143-159; Der Handschuh (Schiller), str. 143-159; Die Frösche (Goethe), str. 166-167; Das Glück von Edenball (Uhland), str. 167-172; Der Ring des Polykrates (Schiller), str. 174-182.

¹⁹⁸ Prevoditelj je koristio njemački tekst *Maximen und Reflexionen*. Objavio ga je pod naslovom *Sprüche in Prosa* Gustav von Loeper, Goethes Werke, Berlin 1869.-79., vol. xix. Usp. Bailey Saunders: *Goethe's Maxims and Reflections*. Za druge detalje o ovoj knjizi i njezinom utjecaju na Iqbalovu *Stray Reflections* ("Odlutale misli"), vidjeti bilješku 119-120.

f) Rudolf Steiner: *Grundlinien einer Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung mit besonderer Rücksicht auf Schiller*. Zugleich eine Zugabe zu Goethes ‘Naturwissenschaftlichen Schriften’ u: K-rschners Deutscher National-Literatur. Neue, um eine Vorrede und Schlussbemerkungen erweiterte Auflage. Stuttgart: Der Kommende Tag A.-G. Verlag; 1924. (1886.), str. 112 (-Philosophisch-anthroposophische Bibliothek).¹⁹⁹

g) *The Prose Writings of Heinrich Heine*. Piredio i uvodnik napisao Havelock Ellis. London: The Walter Scott, nema datuma, str. 327. (Za uvodnik *Payam*-u, Iqbal je koristio neke opaske H. Heinea o Goetheovom *Divanu*; vidjeti str. 118-119 ovog izdanja).²⁰⁰

Dovoljno čudno, u čitavoj Iqbalovoj kolekciji, trenutno smještenoj u Islami Collegeu i Iqbalovom muzeju, ne postoji Goetheov *Divan*. Možemo nagađati da ga je pročitao, u originalu ili engleskom prijevodu, tijekom svojeg boravka u Europi. Tijekom svojeg pisanja odgovora na *Divan* (tj. *Payam*), on je znao o dostupnosti njegovog engleskog prijevoda, koji je sačuvan u lokalnoj biblioteci.²⁰¹

¹⁹⁹ Ova knjiga oblikuje središnji fokus o temeljnim konceptima teorije spoznaje Goetheovog *Weltanschauung*-a uz ukazivanje na Schillera, uz dodatak Goetheovih ‘znanstvenih djela’. Autor, R. Steiner, je također napisao još pet knjiga o Goetheu (koje su objavljene nakon 1921.) i koje su pobrojane na kraju ove knjige.

²⁰⁰ Iqbalov uvodnik *Payam*-u započinje ovim Heineovim navodom: ‘Divota ove knjige (*Divana*) je neopisiva; ona je selam poslat sa Zapada Orijentu, a brojna je osebujna i neobična ruža sakupljena ovdje...’ (sadašnje izdanje, str. 118-119).

Nažalost, cjelovita Iqbalova kolekcija, uključujući ovih sedam naslova, loše je dokumentirana u *Descriptive Catalogue / Opisnom katalogu* (op. cit., 1983). On mora biti revidiran, uz pridodati opis sadržaja knjiga i njihovih autora i za ovaj poduhvat obrazac takovrsnog kataloga može se slijediti:

a) Hans Ruppert; *Goethes Bibliothek. Katalog*. Weimar; Arion, 1958.

b) Otto Lerche: *Goethe und die Weimarer Bibliothek*. Leipzig: Harrossowitz, 1929.

Bilo bi važno ovdje primijetiti da neka Iqbalova pisma pokazuju da je često pozajmljivao knjige od lokalnih bibliotekara (napose biblioteka Punjab Sveučilišta i javne biblioteke Punjaba) za svoja proučavanja. U vrijeme pripreme svojih *Lectures / Predavanja* (1. izd.. 1930.) pokušao je intenzivno da traga za relevantnim materijalom i dobio ga je privremeno iz privatnih i vladinih biblioteka. Ako je moguće, popis takvih pozajmljenih knjiga mogao bi se pripremiti, modeliran po sljedećoj knjizi:

Elise von Keudell i Werner Deetjen (eds.): *Goethe als Benutzer der Weimarer Bibliothek. Ein Verzeichnis der von ihm entliehenen Werke*. Weimar Böhlau, 1931.

²⁰¹ U pismu od 29. juna 1923. (samo mjesec dana nakon prvog izdanja *Payam*-a), Iqbal piše Shahu Naziru Ahmadu Hashmiju Ghazipuriju:

‘Drugo izdanje *Payam*-a je u štampi i vjerojatno će biti tiskano u Njemačkoj.... Najveći broj poema iz Goetheovog Zapadnog *Divana* su prevedene na engleski, vjerojatno u Pan(?) Library seriji. Vjerojatno je jedan njegov svezak dostupan u Punjab Public Library.’

VI

Kaže se da su usporedbe odbojne. U različitim perspektivama to je neporecivo, ali u nekim slučajevima, napose u području književnosti, usporedbe su skrajnje instruktivne i ne mogu se smatrati odurnima. Takovrsna komparativna studija je bila najomiljeniji predmet iqbalijanskih učenjaka i oni su prekapali kako bi izvadili poetske i filozofske koincidencije, slučajne ili namjeravane, između Iqbala i Goethea. Uz gore spomenute pjesničke i konceptualne sličnosti između njih, istraživana su neka nova područja takovrsnih komparativnih studija, ukazujući na neke druge zajedničkosti njihovih stajališta, kao što su koncepti čovjeka i univerzuma, davanje prednosti Ljubavi nad Intelktom, pohvala božanske snage Ljubavi,²⁰² satanologija,²⁰³ koncepcija o besmrtnosti,²⁰⁴ koncept Mar-i-Momin-a²⁰⁵ ili Natčovjeka.²⁰⁶ S obzirom na sve ove

(usp. Bashir Ahmad Dar: *Anwar-i-Iqbal*. Lahore; Iqbal Academy 1977. (1967.), str. 195).

Očito, u takvim djelima Iqbal je često upotrebljavao riječ 'možda', što znači da on pribavlja traženu informaciju svojem naslovniku temeljenu jedino na njegovom sjećanju i u nekim primjerima ona manjka autentičnošću. Uz referencu na ovo pismo, on nije u potpunosti siguran u svezi sa izdavačem niti dostupnošću engleskog prijevoda *Divana*. Do tog vremena, tiskana su tri engleska prijevoda Goetheovog *Divana* (prevoditelja J. Weissa, Boston: Roberts Brothers, 1877.; prevoditelja A. Rogersa, London: George Bell, 1890. i prevoditelja E. Dowden, London 1913.) i nije jasno na koji je od ova tri prijevoda ukazivao.

²⁰² M. M. Sharif: *About Iqbal and His Thought*. Lahore: Institute of Islamic Culture 1977. (1967.), str. 195.

²⁰³ Vidjeti, B. A. Dar: "The Idea of Satan in Iqbal and Milton." (*Iqbal*, vol. I, br. 1 (juli 1952.), str. 83-108; Taj Muhammad Khayal: "Iqbal's Conception of Satan" (Ibid., vol. 2, br. 1 (juli 1953.), str. 1-17); Dr. Javid Iqbal: *Ma'i Lalafaam* (Urdu članci), Lahore 1973.: "Iqbal awr Shaitan" (str. 159-187); Prof. Aal-i-Ahmad Suroor: *Nai awr Purane Chiragh* (Urdu članci), 3. izd., Karachi 1957. (Delhi 1946.): "Iqbal awr Iblis" (str. 41-75); Dr. Hamdi Kashmiri "Harf-i-Raz", New Delhi 1983.: "Iblis--Iqbal awr Goethe ki nazar mein" (str. 75-83)

²⁰⁴ S. Vahiduddin: "Tradition and Modernity in Iqbal's Philosophical Thought." (*Islamic Culture* (Hyderabad Deccan), vol. lxi, br. 3 (juli 1987.), str. 23).

²⁰⁵ "Jasno je da je Goetheov idealni čovjek koji se konstantno bori da dosegne veće vrhove da je to Nietzscheov Natčovjek." (Poruka prof. A. Schimmel na ceremoniji održanoj 26. marta 1999. u Lahoreu na obilježavanju godišnjice Goetheovog rođenja, u: *Goethe and Iqbal. A Tribute to J. W. Goethe on his 250th Birth Anniversary*, Lahore 1999.).

²⁰⁶ Aziz Ahmad piše: "Izraz koji je Nietzsche koristio za ovu koncepciju Natčovjeka je Übermensch, izraz koji je pozajmio od Goethea. On je zaostatak iz Goetheovog ranijeg romantizma, prije njegove konverzije na neoklasicizam koji se manifestira u drugom dijelu *Fausta* gdje je junakinja Helen, bit helenizma, a ne više Gretchen." ("Sources of Iqbal's Perfect Man", u: *Iqbal*, vol. vii, br. 1 (juli 1958.), str. 2).

Sukladno M. D. Taseer: "Obojica [Iqbal i Goethe] su štovali Übermensch-a (Natčovjeka). Iqbal ga je dobio od Nietzschea, a Nietzsche od Goethea." ("Some Thoughts on First Iqbal Day", u: *The Civil and Military Gazette*. (Lahore). *Iqbal Day Supplement*, 21. april 1961., str. viii).

Dr. Taseer nastavlja da ih uspoređuje: "Iqbalova shema života je ljudskija i izvediva. Kao pjesnik, on je više srodan Goetheu nego suhoparni filozofi i apstraktni mislitelji. Goethe je taj koji kaže u *Faustu*:

Budi pribran.

ideološke analogije, najveći broj nekritičnih Iqbalovih štovatelja je usredsredio svoju diskusiju tako da, ukoliko se potanko prostudiraju, više novih putova može se otvoriti koji bi im pomogli da napišu opsežnu knjigu o ovom pitanju koja još nije napisana.²⁰⁷

Iqbalovo iskreno divljenje za Goethea potrajalo je četiri decenije i ovaj trajni intelektualni odnos morao je proći kroz različite faze, te je rezultirao njegovim postupnim razvijanjem pjesničkog nazora i filozofskog mišljenja. Prvo, Goethe je kao lirski pjesnik privukao Iqbala prije nego se uputio za Europu u svojoj mladosti (1905.). Kasnije, naučivši njemački, Goetheova su djela, napose njegov *Faust*, postala dostupna Iqbalu. Različiti ambijentalni faktori gradova kao što su Heidelberg i Munich te nova poznanstva i muških i ženskih osoba stvorila su romantičnu auru oko njega koja je intenzivirala njegovo zanimanje za Goetheovu lirsku poeziju. Treći i najznačajniji period Iqbalova duboka poštovanja za Goethea započeo je nekoliko godina nakon njegova povratka iz Europe. U međuvremenu, njegov um i duša su morali proći kroz neka duboka iskustva koja su promijenila njegovu pjesničku viziju, filozofske pristupe i općeniti svjetonazor. On je žestoko kritikovao političke, društvene i kulturne vrijednosti Zapada, ali je njegovo stajalište prema zapadnjačkoj književnoj tradiciji ostalo nepromijenjeno. Zbog ovog je razloga Iqbalovo uvažavanje Goetheova pjesničkog genija potrajalo i na kraju se manifestiralo u njegovom *Payam-i-Mashriq*-u u kojemu je pokušao da slijedi pjesnički stil Goetheovog *Divana*. Štoviše, Goethe je bio inspiriran Hafizom kada je čitao njemačke prijevode njegove perzijske poezije (koje je sačinio Hammer-Purgstall). Iqbal je jednako tako bio poštovatelj Hafiza kao pjesnika i usprkos svojim kritičkim opaskama o umirujućim učincima njegove poezije, on se nikada nije oslobodio od pjesničke dikcije ovog velikog perzijskog pjesnika. I za Goethea i Iqbala, Hafiz je bio izvor njihovih romantičnih imaginativnih sposobnosti i stvaralačkog stila; Goethe se smatrao njegovim blizancem, dok je Iqbal razmišljao o obitavanju Hafizove duše u njegovom tijelu.

Odvojito od Iqbalove kritičke ocjene Hafiza, on je bio upućen u Goetheova zanimanja za književna blaga islamskog Orinenta i njihove različite utjecaje na njegov stvaralački um. Međutim, ono što je približilo Iqbala Goetheu bilo je njegovo najsklonije

To je jedina životna umjetnost, i Goethe je također vjerovao u osvajanje besmrtnosti kroz osobno nastojanje. Iqbalovo "najveće" djelo o poeziji, *Payam-i-Mashriq*, prikladno je posvećeno Goetheu."

²⁰⁷ Syed Abdul Vahid Mu'ini : *Naqsh-i-Iqbal*, Lahore 1969., str. 239.

i intelektualno izbalansirano stajalište prema Kur'anu.²⁰⁸ časnom Poslaniku²⁰⁹ i islamu općenito.²¹⁰ Goethe je bio svjestan pozitivne uloge koju je islam odigrao u historiji ljudskog roda. Islam i ličnost časnog Poslanika, kako je portretirana u europskim djelima iz devetnaestog stoljeća, uvelike su učinjeni pristranim i antagonističnim: zapadnjačko je stajalište naslijeđeno iz medijavalnog koncepta islama. Nasuprot takovrsnim neprijateljskim i djelomičnim pristupima muslimanskom vjerovanju, Goethe, kao veliki stvaralački genij i razlagatelj svjetske književnosti, proučavao je Kur'an i život časnog Poslanika kroz njemačke prijevode i izražavao je stajališta koja nisu bila neuskладiva sa

²⁰⁸ Prof. Dr. Otto Spies, istaknuti njemački orijentalista, primjećuje:

“Schon in der Wetzlarer und Frankfurter Zeit (1772 bis 1775) hat Goethe den Koran gelesen, der ihm in der 1772 in Frankfurt erschienenen deutschen Übersetzung von Megerlin vorgelegen haben muss. Den die Sätze in seinem Brief an Herder: ‘Ich möchte beten wie Moses im Koran: Herr, mache mir Raum in meiner engen Brust! sind wörtlich dieser Übersetzung entnommen.’”

(*Der Orient in der deutschen Literatur*. II, Kevlaer 1951., str. 18)

S. Khuda Bakhsh (u. 1931.), dobro poznati prevoditelj knjiga koje su napisali njemački orijentalisti, piše:

“Suštinu učenja islama Goethe je pronašao u drugoj suri koja počinje kako slijedi: “Ovo je Knjiga u koju nema nikakve sumnje, uputstvo je svima onima koji se budu Allaha bojali; onima koji u nevidljivi svijet budu vjerovali i molitvu obavljali i udjeljivali dio od onoga što im Mi budemo davali; i onima koji budu vjerovali u ono što se objavljuje tebi i u ono što je objavljeno prije tebe, i onima koji u onaj svijet budu čvrsto vjerovali. Njima će Gospodar njihov na pravi put ukazati i oni će ono što žele ostvariti.” ‘I na ovaj način’, Goethe nastavlja, ‘imamo suru nakon sure. Vjerovanje i nevjerovanje su podijeljeni na više i niže. Raj i pakao čekaju vjernike i poricatelje. Detaljni nalozi za stvari koje su dopuštene i zabranjene, legendarne pripovijesti o jevrejskim i kršćanskim religijama, tvore korpus ovog svetog sveska koji nam je, kako mu se približavamo, iznova nepropustan, potom nas privlači stalno iznova i i ispunjava nas divljenjem, te nas naposljetku sili na iskazivanje šovanja.’”

(Citat u: “Iqbal’s Tribute to Goethe” autora Dr. Mumtaz Hasan, u: *Iqbal*, xxi/1 (jan.-mart 1974., str. 20). Vidjeti također bilješke 17-21.

²⁰⁹ Katharina Mommsen, renomirana njemačka poznavateljica Goetheovog kontakta sa islamskim Orijentom, piše podrobno o ovom predmetu, vidjeti njezin članak:

“Goethes bild vom Orient”, u: *Der Orient in der Forschung*. Festschrift für Otto Spies zum 5 April 1966. Hrsg. von Wilhelm Hoenerbach. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1967., str. 455.

Vidjeti također bilješke 23-28.

²¹⁰ U *Divanu*, Goethe kaže:

Wenn Islam Gott ergeben heisst
In Islam leben und sterben wir all.

U pismu (19. novembar 1831.), Goethe piše Schopenhaueru:

“Im Islam leben wir alle, unter welcher Form wir uns auch Muth machen.”

Za ostale detalje vidjeti Katharina Mommsen: *Goethe und der Islam*. Stuttgart 1964.; Said Abdel-Rahim: *Goethe und der Islam*. Diss. Berlin 1969.; G.-H. Bousquet: “Goethe et l’Islam”, u: *Studia Islamica* (Paris), 33 (1971.) str. 151-164.

temeljnim islamskim konceptima. Ne obazirući se na suvremene konfliktne radove o islamu, Goetheova planirana drama o Muhammedu bila je „protuteža Voltaireovoj poprilično satiričnoj slici poslanika islama“.²¹¹ Zbog ovog razloga, Iqbal je iskazao dobrodošlicu Goetheu, pjesnički i intelektualno, i odao mu počast kroz adaptiranje njegove Ode časnom Poslaniku („Mahomets Gesang“) u knjizi na perzijskom, *Payam-i-Mashriq*.

Iqbalovo divljenje za Goethea nikada nije prestalo i ono se nastavilo sve do kraja njegovog života. On je često razgovarao o Goetheu sa svojim bliskim prijateljima i volio je da pripovijeda biografske zgrade ovog velikog njemačkog pjesnika svojim poslovnim prijateljima. *Faust* mu je ostao biti drag čitavog života i znao je o svim njegovim pjesničkim aluzijama i stilskim zakučatostima koje bi lahko riješio bilo koji istočnjački čitatelj, kao što je iskazano u jednom od njegovih pisama bliskom prijatelju.²¹² Iqbal je bio voljan da pomaže osobama koje su namjeravale da studiraju Goethea podrobno²¹³ ili da prevode *Fausta* na urdu.²¹⁴ Prvi prijevod *Fausta* na urdu²¹⁵ i *Die Leiden des jungen Werther*²¹⁶ („Jedi mladog Werthera“) izašao je iz tiska uz njegov pristanak i pomagao je prevoditeljima u pribavljanju relevantne informacije u svezi s njihovim poduhvatom. Na ovaj način, Iqbal je pokušao da potakne književno i znanstveno zanimanje za Goethea u narednoj generaciji. Inspiriran Iqbalovim dubokim poštovanjem za Goethea, kao nadarenog pjesnika i zaljubljenika orijentalizma, neki su se amateri iz njegovog vremena posvetili tomu da slijede njegove korake i strahovito su doprinijeli obogaćivanju tradicije gotheanskih studija u urdu književnosti.

²¹¹ Prof. Annemarie Schimmel: „Iqbal and Goethe“, u: *Iqbal; Essays and Studies*. Ed. Asloob Ahmad Ansari, New Delhi: Ghalib Academy 1978., str. 272.

²¹² Syed Nazir Niazi: „Conversations with Iqbal.“ (u: *Muhammad Iqbal. Poet and Philosopher*. Karachi: The Pakistan-German Forum, 1960., str. 112-120); također u: *Muhammad Iqbal und die drei Reiche des Geistes*, op. cit., str. 67-76.

²¹³ Vidjeti njegovo pismo Siraju Nizamiju (15. juna 1927.). Usp. *Khatut-i-Iqbal*, op. cit., str. 176 i *Kulliyat-i-Maktab-i-Iqbal*, II, str. 675-676.

²¹⁴ *Maktubat-i-Niazi*, op. cit., 1977. (1957.), str. 34.

²¹⁵ Objavljen je 1931., uz opsežan predgovor koji je napisao dr. Abid Husain (1896.-1978.). Samo je prvi dio *Fausta* preveden.

²¹⁶ Autora Dr. Riyazul Hasana u 1933. Reprint izdanje: Karachi 1967. Prevoditelj se dvaput susreo sa Iqbalom (1930. i 1935.) i diskutirao o Goetheu i njegovom romanu kojeg Iqbal nije želio da čita njegov sin, Dr. Javid Iqbal, koji je imao jedanaest godina u to vrijeme. (Predgovor prijevodu, 1967., str. 39); još jedan urdu prijevod *Werthera*, sačinio je Qayyūm Quraishi, Lahore, 2001.

ILUSTRACIJE

Goethe u dobi od 68 godina (str. 121)

Njemački prijevod Divan-i-Hafiza kojeg je sačinio Joseph von Hammer-Purgstall (prvi svezak, 1812.) (str. 122)

Gotheov West-Östlicher Divan (1814.-15.).

(U: *Taschenbuch für Damen auf das Jahr 1817*. Cotta. Turban L. Hessa). (str. 123)

Prvo izdanje Goetheovog *Divana* (Stuttgart, 1819.) (str. 124)

Prva stranica Goetheovog *Divana* (1819.) u arapskom rukopisu, kojeg je sam napisao. (str. 125)

Primjerak Goetheove arapske kaligrafije. (str. 126)

Marianne von Willemer, "Suleika" iz *Divana*. (str. 127)

'Willemer Turm', koji se nalazio u Muehlbergu blizu Frankfurta. (Razglednica 1930.) (str. 128)

Prvo izdanje *Payam-i-Mashriq-a* (1923.) (str. 129)

Rukopis *Payam-i-Mashriq-a* (u: Iqbal Museum, Lahore). Na slobodnom listu postave: "Kao odgovor na Goetheov *West-Östlichen Divan*" napisano Iqbalovim vlastitim rukopisom. (str. 130)

Poema "Schopenhauer i Goethe" (u rukopisu *Payam-i-Mashriq-a*), međutim, Iqbal ga je promijenio kao "Schopenhauer i Nietzsche". (str. 131)

“Jalal i Goethe” (*Payam-i-Mashriq*, rukopis). (str. 132)

(str. 133-134)

“Ju-i-Ab” (Potočić), Iqbalova pjesnička prilagodba iz Goetheovog *Mahomets Gesang*. (*Payam-i-Mashriq*, rukopis).

“Hur-o-Shair” kao odgovor na Goetheovu

“Huri und Dichter” (*Payam-i-Mashriq*, rukopis) (str. 135)

Sinopsis *Javidname* (rukopis, *Iqbal Museum*).

kojeg je sam Iqbal skicirao. Goethe je pod brojem 24.

Umjesto pogovora

Prof. Annemarie Schimmel

IQBAL I GOETHE²¹⁷

Među pjesnicima Iqbal je imao nepodijeljeno divljenje za Rumija i Goethea koji su zbilja postali zvijezde vodilje u njegovom životu. On je ovjekovječio njihov doprinos ljudskoj kulturi u poemi *Payam-i-Mashriq* kamo ih posmatra kao predstavnike ljubavi, te dinamične ljubavi koji je izrazio Goethe u svojem *Faustu* i Rumi u *Mathnaviji*, tako da svaki od njih „posjeduje knjigu iako ne može biti nazvan poslanikom“ (kao što je Jami napisao o Maulana Rumiju).

Iqbal je poput prizme koja filtrira, takorekuć, određene zrake naročite valne dužine iz poezije i mišljenja Rumija i Goethea. Bilo bi posve lahko usporediti ove učitelje površno, kao što je činjeno iznova i iznova. Moramo se prisjetiti različitih kulturoloških situacija, političkih i društvenih okvira u kojima su Goethe i Iqbal rođeni. Štoviše, u onoj mjeri u kojoj je Goetheova poezija bila inspirirana tijekom čitavog njegovog života različitim iskustvima ljudske ljubavi, *erosa* u potpunom smislu ove riječi, i kao što zbilja malo znamo o bilo kakvom 'ljudskom' svidanju koje je moglo Iqbala potaknuti da piše svoju poeziju—ni *Faustova* Gretchen (heroinja), niti Sulaykha iz Goetheovog *West-Östlicher Divan*-a nema parnjaka u Iqbalovom djelu; niti zbilja znamo o Shams-i-Tabriziju u njegovom životu ukoliko želimo da ga usporedimo sa Rumijem. Međutim, usprkos ovim izvanjskim raznolikostima, tamo postoji duhovna srodnost koja je omogućila Iqbalu da shvati neke najbitnije aspekte Goetheovog djela.

Goethe stoji na kritičnoj tački njemačke kulturne historije, napose historije njemačkog susreta sa Bliskim i Srednjim Istokom. Pojavio se u vrijeme kada je era prosvjetiteljstva već otvorila nove horizonte; uska, crkvena ograničena stajalište prema muslimanskom Istoku polahko su prevladana na Zapadu. Potom su otkrivena književna

²¹⁷ Prof. Annemarie Schimmel, „IQBAL AND GOETHE“ u: *Iqbal and Goethe*, sabrao i uredio M. Ikram Chaghatai, Iqbal Academy Pakistan, 2000., str. 129-144.

Također, objavljeno u: *Iqbal: Essays and Studies*. Uredio Asloob Ahmed Ansari. New Delhi: Ghalib Academy 1978., str. 271-284; te jednako tako u: *Iqbal: Commemoration Volume*, uredili Ali Sardar Jafri i K.S. Duggal. New Delhi: nedatirano, str. 242-253).

blaga Istoka po prvi puta i propisno vrednovana. Međutim, početak onog što Iqbal naziva 'orijentalnom strujom' u njemačkoj književnosti ima uglavnom zahvaliti Herderu. Ovaj je teolog i filozof naslijedio od svojeg učitelja Hammanna zamisao da je poezija maternji jezik ljudskog roda, i ispravno je smatrao da smo iz poezije počeli da učimo ljudski razum puno bolje nego kroz proučavanje krivudavih putova političke historije. Herder je bio zaljubljen u Sa'dija dok mu je elegantni Hafizov stih, koji mu je jedino bio dostupan u poprilično inspirativnim prijevodima, izgledao odveć lepršavim. Za vrijeme svojeg susreta sa mladim Goetheom u Strassbourgu zanimanje potonjeg za orijentalne stvari se rasplamsalo. U Goetheovom očinskom domu u Frankfurtu Biblija je, naravno, intenzivno proučavana, i pjesnik je uvijek ostao biti zahvalan snažnoj dikciji ove knjige. Godine 1772., u dobi od 23 godine, Goethe je ipak započeo da studira Kur'an u njemačkom prijevodu svojeg frankfurtskog zemljaka Megerlina. Inspiriran različitim i konfliktnim radovima o Poslaniku Muhammedu, namjeravao je da napiše dramu o njemu kao protutežu Voltairevoj poprilično satiričnoj slici o Poslaniku islama. Međutim, dovršio je samo dva komada ove drame: jedna Abrahamova molitva, koji prekida sa obožavanjem zvijezda i umjesto toga okreće se Stvoritelju; ona je jamačno inspirirana relevantnim odjeljkom u 6. suri (Al-An'am). Drugi je komad namjeravan kao dijalog između Alija i Fatime, ali je kasnije preinačen u himnu koja je nazvana *Mahomets Gesang*. Na ovom mjestu, Poslanik je simboliziran kao struja koji izvire iz malog izvora, teče u potok, i naposljetku u moćnu rijeku, noseći sa sobom sve manje rijeke, koje vraća nazad Ocu, neizmjenrom okeanu. Goethe je vrlo dobro interpretirao mistička osjećanja, koja je izrazio Maulana Rumi i, drugo, da poslanička aktivnost zbilja sličijerijeci koja je podržana rijekom milosti; nalik rijeci, Poslanik će vratiti kući sve one koji tragaju za istim ciljem i i koji ne mogu sami pronaći put. Više od jednog stoljeća nakon Goethea, R.M. Rilke je imao običaj da upotrebljava isti simbol u svojem dubokom poštivanju islama u pismu koje je napisano iz Cordove princezi Thurn und Taxis (1912.). Istinski islamski karakter Goetheove poeme je bjelodan; ovo je razlog što je Iqbal dao vrlo slobodnu njezinu perzijsku verziju u *Payam-i-Mashriq-u*; te možemo pretpostaviti da je *nom de plume* (pseudonim) koji mu je Rumi nadjenao u *Javidnami*, tj. Zindarud, 'živa rijeka', elegantna aluzija na poslaničku moć.

Goethe se malo zanimao za orijentalne predmete, barem u obliku ozbiljnih proučavanja ovih tema, više od četrdeset godina, iako je čitao prijevode koje su se godinama pojavljivali u Europi (među njima i onaj Tahsinuddinove *Kamlata and Kamarupa*). Početkom 1813., u vrijeme najvećih političkih meteža u Njemačkoj, osjećao se još jednom privučenim Istoku. Nije uzalud nazvao prvi stih nove zbirke pjesama, koja je nastala u narednih pet godina, *Hegira*, jer je želio da pobjegne iz konfuzne političke scene na Zapadu u svijet praočinske harmonije i čistote. Izvanjski razlog za ovo vraćanje na Istok nije u tolikoj mjeri bilo djelo romantičnih pjesnika i učenjaka koji su posvjedočili taj Orijent, a napose je Indija, bila domovina svega što je lijepo: to je prije bilo pojavljivanje prvog cjelovitog njemačkog prijevoda Hafizovog *Divana*, kojeg je sačinio Joseph von Hammer. Ovaj poprilično neulašteni prijevod Hafiza, koji je tiskan u dva manja sveska 1812.-13., probudio je u Goetheu osjećanje bliske povezanosti sa perzijskim pjesnikom, kojeg je on nazvao svojim 'blizancem'. Hammarov je prijevod počesto bio kritiziran, ali on je još uvijek bolji, jer je vjerniji od većine kasnijih prilagodbi Hafizove poezije na njemačkom ili engleskom jeziku. Goethe je bio u stanju da otkrije Hafizovu veličinu iz ovih prijevoda, i on je spremno shvatio oscilirajući karakter perzijske poezije, koja se ne bi smjela shvatiti posve svjetovnom (kao što je Hammar mislio), niti posve mističnom (kao što je Silvestre de Sacy smatrao). „Svijet je zabava“—to je ono što je Goethe otkrio: zabava, skrta i neskrta ljepota Prijateljevog lica. Gothe je jednako tako bio svjestan da „u ovoj poeziji jezik kao jezik igra najznačajniju ulogu“. Ljubav očaravajuće mlade žene –Marianne Jung-von Willemer— pridodalo je osjećanju blizine ljubavnim pjesmama perzijskog pjesnika sve više kako je Marianne mogla da mu odgovori u elegantnom stihu. Otuda su brojni razlozi doprinijeli nastanku *West-Östlicher Divan*-a, u kojeu Goethe izriče svoje priznanje da, ako islam znači predanost Božijoj volji, svi mi živimo u islamu:

Wenn Islam Gott ergeben heisst,

In Islam leben und sterben wir alle.

U ovoj knjizi poezije je po prvi puta postignuto savršeno stapanje istočnjačke i zapadnjačke misli. Također, pored duboke i slikovite poezije postoji i *Noten und Abhandlungen*, zbirka odlutalih misli o orijentalnim temama, kao što su karakter arapske i perzijske poezije, najpoznatiji pjesnici, politički sustavi i td. Čak i danas orijentalisti ne

možu a da se ne dive Goetheovom dubokom uvidu u bit islamske kulture i karakter perzijske poezije.

U istoj godini kada se *Divan* pojavio u štampi, 1819., mladi njemački orientalista-pjesnik, Friedrich Rückert, sastavio je po prvi puta ghazale na njemačkom, uvodeći misao Maulana Rumija, kao i perzijski oblik u njemačku književnost. On je stoga započeo pravi orijentalni tok, strujanje kojeg je on, nadareni i izvanredni poznavatelj nekih pedesetak jezika, ostao biti najbolji i najistaknutiji predstavnik.

Nijemci su prihvatili orijentalne teme još od samog početka, a sa Goetheom je naslijeđe islamskog svijeta postalo dijelom njemačke kulturne tradicije. Međutim, na Istoku je znanje o zapadnjačkim tradicijama bilo vrlo nedostatno. Zbog političkih su razloga indijski muslimani ostali biti ograničeni na englesku tradiciju u književnosti. Iqbal je izuzetak. Iako je hvalio Wordswortha i preveo kraće pjesme nekih engleskih i američkih pisaca na urdu u svojoj ranoj mladosti, njegova ljubav za Goethea je vidljiva još od samog početka njegove karijere. Razvidno je iz njegove predivne poeme u čast Ghaliba, koji, kaže Iqbal, počiva u prašini Delhija, dok njegov duhovni brat Goethe spava u ružičnjaku Weimara. Ovo dobro korrespondira sa opaskom u *Stray Reflections / Odlutalim mislima* (1910.): 'Priznajem da puno dugujem Hegelu, Goetheu, Mirzi Ghalibu, Mirza Abdul Qadiru Bedilu i Wordsworthu'. Zapravo, *Stray Reflections / Odlutale misli*,²¹⁸ koje su bilješke koje su zapisivane po Iqbalovom povratku iz Europe u vrijeme transformacije u njegovom *Weltanschauungu*, dopuštaju nam da ostvarimo uvid u Iqbalov um. Iako bi bilo prirodno za pjesnika koji je obrazovan u britanskim misionarskim školama i sveučilištima da preferira englesku poeziju, on usprkos tome daje prednost Goetheu. Syed Nazir Niyazi ispravno primjećuje:

„Vjerojatno ono što život više treba od onih koji 'znaju tajne prirode' jesu ljudi koji mogu shvatiti njezinu konačnu svrhu. Goethe je bio takav čovjek, a i Iqbal. Iqbal je bio taj koji je svratio našu pozornost na Goethea. Značajna je epizoda u našoj historiji da je Iqbal bio jedini koji se opirao čitavoj književnosti i kulturi koja je dominirala našim životom kroz političku kontrolu. Bez obzira kakav je razlog... činjenica da smo prihvatili radije Goethea nego Shakespearea, koji je

²¹⁸ *Stray Reflections: A Note-book of Allama Iqbal*, uredio Javed Iqbal (Lahore, 1961.), str. 54. [Revidirano i prošireno izdanje uz faksimile, Lahore: Iqbal Academy Pakistan, 1992. Ed.]

jedinstveni umjetnik kojeg svi priznajemo, ali je Goethe jedan od nas koji je osigurao mjesto u našim srcima. Ukoliko ovo pitanje imamo na umu, trenutačnu sliku savršenog čovjeka, ili Božijeg namjesnika, ili Čovjeka, njegov karakter i sklonost kako ih je Iqbal shvatio, donekle su viđeni u Faustu, stvorenju Goetheove misli, a ne u Nietzscheovom Natčovjeku“.

Sukladno Iqbalu, Goethe je bio u stanju simbolizirati ljudski rod u jednoj figuri svojeg Fausta:

„Goethe i Shakespeare su iznova promišljali Božansko kroz stvorenje. Međutim, postoji jedna važna razlika među njima. Realistični Englez iznova promišlja individualno—idealistični Nijemac, univerzalno. Njegov se Faust samo nadaje individualnim. U zbiljnosti, on je individualizirani ljudski rod“ (Stray Reflections, str. 144).

Ili, na drukčiji način kazano: „ukoliko želite da studirate anatomiju ljudskog uma, možete ići Wundtu, Wardu, Jamesu ili Stoutu. Međutim, istinski uvid u ljudsku prirodu možete dobiti jedino od Goethea“ (ibid., str. 139). Iqbal se ne krzma da u *Faustu* vidi istinskog predstavnika njemačkog uma, koji je puno bliži narodnom osjećanju čak i od Novog Zavjeta: „Goetheov Faust je taj—a ne knjige za koje se pretpostavlja da ih je napisao galilejski Ribar—koji otkriva duhovne ideale njemačkog naroda. I Nijemci su toga u potpunosti svjesni“ (ibid., str. 66). I kao što je priznao svoje dugovanje Maulana Rumijevom geniju izabirući ga za duhovnog vodiča, on je jednako tako priznao da je otkrio svoje vlastite granice nakon čitanja Goethea: „naša se duša otkriva kada dolazimo u dosluh s velikim umom. Sve dok nisam shvatio Goetheove imaginacije nisam otkrio svoju vlastitu prikraćenost“ (ibid., str. 2). Ovaj je iskaz ponovljen u poeziji u Prologu *Payam-i-Mashriq-a*, koji sadrži vjerojatno najljepšu pohvalu ovog njemačkog pjesnika u Iqbalovom djelu. Bolje rečeno, čitav je *Payam-i-Mashriq* posvećen njegovoj pohvali, budući da je Iqbalova nakana bila da odgovori na Goetheov *West-Östlicher Divan*. On je željno tragao za nekim ko bi mogao prevesti ovu knjigu u njemački kako bi Goetheovi zemljaci mogli shvatiti prvi odgovor na njegovo djelo koji dolazi sa Istoka.

Možemo se zapitati koji je bio zajednički nazivnik između ove dvojice ljudi. Vjerojatno bi se jedan odgovor mogao pronaći u Iqbalovoj opasci o Platonu (posve različit od njegove kasnije kritike): „priroda nije bila odlučila što da učini od Platona—

pjesnika ili filozofa. Istu neodlučnost čini se da je ispoljila u Goetheovom“ (ibid., str. 128). Zar on nije bio uhvaćen u istu idlemu, djelujući kao pjesnik i filozof, iako u oba slučaja uz jaki skriti ton 'proročke' inspiracije i aktivnosti? Vjerojatno je Goetheova kreativnost bila ta koja je učinila da se Iqbal divi ovom njemačkom pjesniku:

„Goethe je pokupio običnu legendu i ispunio je cjelokupnim iskustvom devetnaestog stoljeća, čitavim iskustvom ljudskog roda. Ovo transformiranje obične legende u sustavno izražavanje čovjekovog skrajnjeg ideala nije ništa manje od Božije izradbe. Ovo je jednako dobro kao i stvaranje prekrasnog univerzuma iz kaosa bezoblične materije“. (ibid., str. 71).

Na ovom mjestu se Goethe pojavljuje kao stvaralački *khalifa*, Božiji namjesnik, čija su djelovanja najbolje izražena u „Dijalogu između Boga i čovjeka“ u *Payam-i-Mashriq-u*. Iqbal je također bio privučen Goetheovom procjenom historije i širokim poznavanjem humanističkih nauka i znanosti: stihovi u *Divanu*:

Wer nicht von drei tausend Jahren
sich weiss Rechenschaft zu geben,
bleib im Dunkln unerfahren,
mag von Tag zu Tage leben—

(Onaj koji ne može dati prikaz tri hiljade godina historije, trebao bi ostati u mraku kao neznalica i živjeti od danas do sutra!) dobro pristaje u njegovu vlastitu procjenu historije u kojoj se, kao što je to Kur'an iskazao, manifestira samo Božije djelovanje. Znati historiju tri hiljade godina, kao što to Goethe smatra nužnim, znači shvatiti Božije putove u pokretanju historije i posjedovati akumulirane trezore prošlih iskustava ljudskog roda. Iqbalov je boravak u Njemačkoj jamačno potaknuo njegovu ljubav za njemačku kulturu, kao što je to Atiya Begum jasno posvjedočila u svojim memoarima; također je potaknuo njegovu sposobnost za čitanje njemačke književnosti u izvornom jeziku, i on nije samo uživao u Goetheovom, već jednako tako i Heineovom stihu (vidjeti *Stray Reflections*, str. 151). Jedna od njegovih najpoznatijih poema iz ranog perioda u *Bang-e-Dara*, koju je napisao u Heidelbergu na obali Neckara u ljetnoj noći, nesumnjivo je njegov odgovor na Goetheovu nježnu poemu *Wanderers Nachtlied* (Über allen Gipfeln ist Ruh...) koju je pjesnik, tada u 31. godini života, kao što je Iqbal imao 1908., napisao 6. septembra 1780. u Ilmenauu (Thuringia). Uz to, ovo još nije bio u tolikoj mjeri Goethe pjesnik koji je

privukao Iqbala, niti Goethe koji je hvalio Hafiza u vrlo povoljnim terminima; ovo je bio radije Goethe poetski mislitelj. Ernst Beutler ispravno kaže da poeme *West-Östlicher Divan*-a „isijavaju snagu“; Iqbal je jamačno osjećao ovu duhovnu snagu, ovo veselo prihvatanje života u svim njegovim varijetetima kako je pronašao izraz u Goetheovom djelu.

Jedan aspekt Goetheovog mišljenja koji je napose bio blizak Iqbalovom vlastitom osjećanju bio je značaj koji je pridao određenom polaritetu iskustva. On je iskazao ideju ovog polariteta uz pripomoć orijentalnog simbola u svojoj poemi: „In Atemholen sind zweierlei Gnaded...“ (Dvostruka naklonost u udisanju iskustva, /Zrak koji udišemo, potom ga slobodno ispuštamo, /Jedan je sputavanje, drugi blaženstvo...) otuda prihvatajući sufijsku tradiciju konstantne promjene *qabd*-a i *bast*-a, duhovnog sputavanja i duhovnog ushita kako se manifestiraju u činu disanja. Ovo stalno uzajamno djelovanje dva 'udisaja' najbolje se manifestira u *dhikr* formuli *shahada*-ta, gdje negativno *la ilah* vodi pozitivnom *illa Allah*. Usporedivo sa Ibn Arabijem i njegovim sljedbenicima, koji su posmatrali svijet dijelom vječitog procesa Božanskog daha, Goethe je, također, prepoznao Božiji dah u *sistoli* (stezanju srčanog mišića) i *dijastoli* (popuštanju srčanog mišića), urođenim polaritetima stvorenja—bilo da su mišljenje i djelovanje, ili Lucifer i anđeoske moći. U Iqbalovom djelu, uzajamno djelovanje *jamal*-a i *jalal*-a je skrajnje važno, i poput Maulana Rumija koji je opisao mistički *hal* kao iznenadnu *jalwa* i *maqam* kao trajno stanje *Khalwa* (*Mathnawi*, I, 1435), Iqbal vidi tajnu čovjekovog duhovnog života u njegovom konstantnom kretanju iz životne molitve u *khalwa* sa Bogom do *jalwa* gdje će se rezultati prethodnog iskustva manifestirati. *Khalwa* i *jilwa* oblikuju zajedno ustroj života, kao što Ljubav i Intelekt tvore *osnovu* (uzdužnu nit tkanine) i *potku* (poprečne niti tkanine) ljudske egzistencije. Iznova se možemo prisjetiti Goethea koji je kazao 1829.: „stoljeće koje se ekskluzivno bavi analizom i gotovo je u strahu od sinteze, nije na ispravnom putu; jer, samo ove dvije zajedno, poput udisaja i izdisaja, tvore život znanosti“. Iqbalova poema 'Love and Science' („Ljubav i znanost“) u *Payam-i-Mashriq*-u izgleda poput pjesničke verzije ovog kazivanja. Poput ovog njemačkog pjesnika, Iqbal je također mislio da će polariteti koji tvore zbiljski život namijenjeni za beskrajno Božije

Savršenstvo (*kamal*). Otuda se ne krzma da citira jednu od Goetheovih poema u svojim predavanjima.²¹⁹

U beskrajnom samoponavljaju
Za sva vremena teče Isto.
Bezbroj svodova koji izvire, susreću se
Drže u stanju mirovanja moćan okvir.
Struje iz svih stvari vole život.
Najveća zvijezda i najponiznija studen,
Svako naprezanje, svako nastojanje
Vječiti je mir u Bogu.

Iqbal je prepoznao kod Goethe isti onaj dinamizam koji je prozeo njegovo vlastito filozofsko i poetsko djelo. Faust, čovjek koji se uvijek bori kako bi postigao više stupnjeve individualiziranja, izgleda poput zamišljanja unaprijed njegovih vlastitih ideala. Također, bio je fasciniran drugom figurom u *Faustu*, Satanom ili Mephistophelesom. Ovaj duh „koji uvijek negira“ i koji „uvijek kani zlo i stvara dobro“ lijepo je pristajao u Iqbalovu satanologiju. Zar Goethe nije stavio sljedeće riječi o značaju Satane u Božija usta?

Des Menschen Tätigkeit muss allzuleicht erschlaffen;
Er liebt sich bald die unbedingte Ruh;
Drum geb ich gern ihm den Gesellen zu,
Der reizt und wirkt und muss als Teufel schaffen.

Zato što čovjekova aktivnost može lahko oslabiti
On uskoro preferira nepretrgnuti počinak;
Kako bi mu se dalo ovog sugovornika koji se odavle čini najboljim
Ko valja i neophodno kao Đavo pomaže stvaranju. (prijevod W. Kaufmanna)

Izvan čovjekove stalne borbe sa Iblisom, koji ga je namamio iz rajskog mira, izrasta šarena slika svijeta. „Njegova krv čini pripovijest o stvaranju slikovitom“, kao što Iqbal označava u *Javidnami*. Njegov najjasniji iskaz o Satani je jamačno onaj u *Taskhir-i-fitrat*,

²¹⁹ Sir Muhammad Iqbal, *The Reconstruction of Religious Thought in Islam* (Lahore, 1958.), str. 60.

poemi iz pet dijelova u *Payam-i-Mashriq-u*, koja okončava s čovjekovom pobjedom nad njegovim napasnikom koji sada čini sedždu pred Savršenim Čovjekom koju nije učinio pred neiskusnim Ademom. Savršeni Čovjek može kazati sa Poslanikom: „*Aslama shaytani*“, („Moj mi se šejtan pokorio, ili, „postao je musliman“). Goetheov je Faust, sa svoje strane, izbavljen satanskih stiski na temelju anđeoskih moći zbog njegove neprestane borbe da se promakne na više stupnjeve. Čovjekova je dužnost *jihad akbar*, borba protiv satanskih moći i njegovih nižih snaga koje mogu spriječiti razvijanje njegove ličnosti—Goethe kaže u *West Östlicher Divanu*, kada ovaj pjesnik traži dopuštenje za Raj:

Lass mich immer nur hinein;
Denn ich bin ein Mensch gewesen,
und das heisst ein Kämpfer sein.

... jednom za svagda—dopusti mi da uđem unutra,
Znaj da sam bio smrtan,

Taj borac koji je trebao biti. (preveo J. Weiss)

Ova stalna čovjekova borba je i tema i Goetheovog i Iqbalovog stiha; međutim, ona se ne bi smjela interpretirati kao asketsko postignuće—nešto što je odlikovalo rani sufizam; ovo radije treba biti shvaćeno u kontekstu Ljubavi, koja je dinamička jezgra života. Svaki korak na kojemu je šejtan savladan jeste korak ka Bogu, a to znači, za oba pjesnika, ka zazbiljavanju čovjekove ličnosti. Goethe se divio „snažnoj ličnosti“ čak iako je prepoznao njezine demonske aspekte: njegovi stihovi o Tamerlaneu u *Divanu*, gdje su osvajač i zimski demoni suprotstavljeni, jeste njegovo pjesničko izražavanje svojih osjećanja za Napoleona i njegov slom u ruskoj zimi 1812. Kako bismo bili sigurni, Goetheov najpoznatiji stih o 'personalnosti' ima unekoliko ironični prirodni smisao:

Höchstes Glück der Erdenkinder
sei nur die Persönlichkeit—
Najviše blaženstvo za ljudska bića
neka bude 'personalnost'...

Možemo interpretirati njegovo stajalište u smislu u kojemu ga je Max Scheller definirao stoljeće kasnije: „Ljubav u proročkoj religiji znači zadobiti istinsku personalnost kroz

živi kontakt sa Bogom“. Ovo je također bilo Iqbalovo stajalište; jer, čovjek koji se približava sve bliže i bliže Bogu, shvata mogućnosti svog malog ega kako se više primiče sveobujmljujućem Božanskom Egu. Ovo implicira konstantni rast u ljubavi; i u ovom pogledu je Iqbal blizak klasičnim piscima sufizma, kao što su: Qushayri, Najmuddin Kubra, Attar i Maulana, koji su znali da će nakon svakog koraka uslijediti novi, da čežnja nema kraja (kao što je Ghazzali kazao u svojem djelu *Ihya al-'ulum al-Din*), a to je da „put u Boga“ slijedi „put prema Bogu“. Pjesnik opširno prikazuje svoju ljubav u sve većim krugovima; on se ne nigdje ne može zaustaviti, a čak se i hurije u raju žale da ne haje za njih: Iqbalova poema, „The Houri and the Poet“ / „Hurija i pjesnik“ u *Payam-i-Mashriq*-u izravno podsjeća čitatelja na Goetheov slični tretman ovog predmeta, kao što to čine neki stihovi u Iqbalovoj kasnijoj urdu poeziji. Na kraju *Javidname*, kada Zindarud iskušava „razvijanje bez slabljenja“ u Božanskom Prisustvu, nismo samo bliski klasičnim sufijским teorijama, već čak i više Goetheu, koji opisuje raj na kraju svojeg *Divana* ovim riječima:

bis im Anschauung ew'ger Liebe
wir verschweben, wir verschwinden...
...sve dok se u vječnoj ljubavnoj nesvjestici
ne stopimo, i uz tu mješavinu.

Ovaj stalni rast je proizveden kroz „umiranje za naše niže kvalitete“, kroz konstantno žrtvovanje. Kroz slijeđenje ovog mota *mutu qabla anta mutu*, „umrite prije smrti“, čovjek iskušava duhovno proživljenje čak ovdje na zemlji, a šok tjelesne smrti mu ne znači puno. Njegov će se ego nastaviti razvijati na drugom svijetu, pod uvjetom da je dovoljno jak: „Osobna besmrtnost nije stanje, ona je proces“. Ovaj iskaz iz *Stray Reflections / Odlutalih misli* (str. 17) kasnije je elaboriran u *Predavanjima*: „Osobna besmrtnost... nije zapravo naša; ona se treba zaslužiti osobnim naporom“ (str. 119). Nebo nije blagdan, kako Iqbal kaže u istom predavanju: jer je čovjek pozvan da uđe u dublje i dublje bezdane beskonačnog Božanstva. Goethe je osjećao na isti način, kao što je spomenuo 4. februara 1829. Eckermannu: „Uvjerenje o našem trajanju pomalja se, za mene, iz koncepta aktivnosti; jer kada ovdje radim bez odmora onda je priroda obavezna da uredi za mene drugi oblik postojanja, ukoliko sadašnji više ne može podnijeti moj duh“. Međutim, kako zazbiljiti ovaj rast? Goetheova poema *Selige Sehnsucht* jeste odgovor na

ovo pitanje. Ovdje je ovaj njemački pjesnik preuzeo simbol noćnog leptira i svijeće, kojeg je prvo u islamskoj tradiciji koristio Hallaj u svojem djelu *Kitab al-Tawasin*, kako bi pokazao da se vječiti život može jedino pronaći kroz „umiranje i postajanje“, kroz žrtvovanje sebe kako bismo zadobili trajanje. On je iskazao ovo osjećanje nužnosti metamorfoze, razvitak u životinjama i biljkama, umnogome, poemu, jer je znao da je želja da se ostane stabilnim i nepokretnim jednaka smrti:

Denn alles muss in Nichts zerfallen,

Wenn im Sein beharren will.

Iqbal hoće istu misteriju života u svojim brojnim stihovima o *soz-i-natamam*, obnovljenoj čežnji za uvijek novim i višim manifestacijama života.

Međutim, ne bismo trebali ograničiti sličnosti između Goethea i Iqbala samo na duhovnu sferu. Iqbal je također usvojio neka izvanjska obilježja od ovog njemačkog učitelja—sami oblik *Payam-i-Mashriq-a* to pokazuje. *Javidnama* je također pretrpjela uticaj goetheovskih oblika iako ime ovog njemačkog pjesnika nije spomenuto. Ali pripovijest o putu nagore pjesnika-filozofa (kao u *Faustu* koji je pomiješan sa motivima Miltonovog *Paradise Lost / Izgubljenog raja* i Danteove *Divina Commedia / Božanske komedije*), započinje sa „Prologom na Nebu“ i „Prologom na Zemlji“, koji su modelirani po uzoru na prologe u Goetheovom *Faustu*. Još jednom je Syed Nazir Niazi važan izvor za naše znanje o Iqbalovom odnosu prema Goetheu. On piše:

„*Faust* je preveden izravno sa njemačkog na urdu na poticaj Anjuman-i-Taraqqi-e-Urdu od strane piščevog druga, dr-a Syeda Abida Hussaina, u Jamia Millia Islamia, Delhi. Ovaj je prijevod bio u prozi i ograničen na prvi dio *Fausta*. Moguće je da sam spomenuo ovaj prijevod Iqbalu ili je to došlo do njega na neki drugi način, međutim, u pismu koje je datirano na 14. august 1931. on se pitao o tome da li je dr. Abid Hussain također preveo Prolog u Nebo. Vjerojatno je istraživao ovo u svezi sa *Javidnamom* koju je pisao u to vrijeme... Kada sam susreo Iqbala nekoliko dana kasnije i kada smo spomenuli *Fausta* tijekom razgovora, on se iznova pitao o tome zašto dr. Abid Hussain nije preveo drugi dio. Također je ponudio pomoć dr-u Abidu Hussainu u pogledu ove zadaće. On je primijetio da je drugi dio pomalo težak pošto sadrži brojne pojmove koji su

povezani sa astronomijom i hemijom te također reference i aluzije s kojima ljudi na Zapadu nisu bili familijarni i koje su jedino ispravno shvatali Istočnjaci“. Utisak da je Iqbalovo divljenje za Goethea bilo djelomice zahvaljujući temeljitom historijskom znanju njemačkog pjesnika osnažena je dodatno navodom iz Nazir Niazijeve knjige koja ukazuje na impresiju potonjeg sa *Faustom*:

„On (Iqbal) je rekao: 'Za vrijeme mog boravka u Njemačkoj, imao sam puno prilika da ponudim razjašnjenja i objašnjenja ovih pojmova i upotreba i ovo je obično ostavljalo dubok utisak na moju njemačku publiku. Činjenica je da je Goethe posjedovao golemu viziju. Njegovo je vjerovanje bilo da ukoliko neko nije proučavao i propitivao historiju prošlih hiljadu (sic!) godina, on nije mogao polagati pravo da je kultiviran i profinjen. Otuda, kako je moguće svakom Nijemcu da bude familijaran sa svim upotrebama i aluzijama koje je Goethe probirao iz istočnjačke književnosti? Za nas su ovi pojmovi riječi iz dnevne upotrebe. Nisam imao bilo kakvih poteškoća u probavljanju ovih odjeljaka *Fausta*. Nijemci su se zbilja divili lahkoći s kojom sam objašnjavao ove pojmove“.

Ovo je vjerojatno najbolje objašnjenje za Iqbalovu veliko oduševljenje za Goethea.

Međutim, postoji jedno pitanje koje je unekoliko bilo neugodno za ljubitelje Goethea i Maulana Rumija. Sam Iqbal je istaknuo činjenicu da su opaske o njegovom duhovnom vodiču za Rumija, kako je navedeno u *Noten und Abhandlungen*, ništa drugo doli laskanje. Čini se iz nekoliko komentara koji su bili dostupni u njemačkoj književnosti (Hammerova *Fundgruben* i, 1818., od istog učenjaka *Geschichte der schönen Redekünste Persiens*) da je steako utisak da je Rumi bio predstavnik neumjerenog i bezobličnog panteizma, religije koju je temeljito zamrzio; jer je neodređeni misticizam bio u kontradikciji sa njegovim stajalištima o Bogu i ovome svijetu; Rumijeve priče su mu bile konfuzne i zbunjujuće. Goethe se bojavao, i zbilja je osjećao gnušanje, svega bezobličnog, svega što se nije razvijalo u živom obliku. Upravo kao što je napisao neke satirične retke o mnogobrojnim indijskim božanstvima tako da ga je A.W. Schlegel, utemeljivač njemačke indologije, nazvao „Allahovim novim revnosnim pristašom“, on nije mogao pronaći bilo što privlačnim u nekoliko priča iz *Mathnavije*

koje su mu bile dostupne. Iqbal ispravno izjavljuje u svojem urdu uvodniku *Payam-i-Mashriq*-u da, iako se je Maulana Jalaluddin činio Goetheu panteistom, zadržavajući je da on, koji je je branio Giordano Bruna i pokazao duboko zanimanje za Spinozu, nije bio voljan da prizna Rumijevu veličinu. Iqbal je priznao sličnost barem dijela Rumijevog i Goetheovog mišljenja, i to je razlog zašto ih je smjestio rame uz rame u jednoj od svojih najindikativnijih poema *Payam-i-Mashriq*-a: on zahvalno priznaje svoje dugovanje njemačkom i islamskom pjesniku i mislitelju pokazujući da su obojica bili svjesni najdubljih misterija čovjekovog puta kroz svijet i iskusio je i naučavao da je tajna života (kazano Rumijevim riječima): „Od šejtana intelekt, od Adema ljubav“.